

**ORTAÇAĞDAN BUGÜNE İKTİSADİ
DÜŞÜNCEDE RASYONALİZMİN EVRİMİ VE
İKTİSAT TEORİSİNE ETKİLERİ**

İsmail Tolga KAYA
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

**ORTAÇAĞDAN BUGÜNE İKTİSADİ
DÜŞÜNCEDE RASYONALİZMİN EVRİMİ VE
İKTİSAT TEORİSİNE ETKİLERİ**

İsmail Tolga KAYA

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2018

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İsmail Tolga KAYA tarafından hazırlanan “Ortaçağdan Bugüne İktisadi Düşüncede Rasyonalizmin Evrimi ve İktisat Teorisine Etkileri” başlıklı bu çalışma 01/06/2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Levent ERDOĞAN

Üye

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

(Danışman)

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ragıp YILMAZ

ONAY

.../ .../ 2018

Enstitü Müdürü

21.06/2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İsmail Tolga KAYA

ÖZET

ORTAÇAĞ'DAN BUGÜNE İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE RASYONALİZMİN EVRİMİ VE İKTİSAT TEORİSİNE ETKİLERİ

KAYA, Tolga

Yüksek Lisans-2018

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Bu çalışma rasyonalizm kavramını açıklamayı ve bunun klasik ile neoklasik iktisada etkisini ortaya koymayı amaç edinmiştir. Kullanılan yöntemde öncelikle birincil kaynaklardan yararlanılmış, konu hakkında önemli bilgiler içeren ikincil kaynaklara da yer verilmiştir.

Rasyonalizmin tanımı farklı bilim dallarına, ekollere, kişilere ve zamana göre değişmesi sebebiyle ilk olarak epistemolojik, ahlakî, teolojik ve politik olarak ele alınmıştır. Tarihsel çerçevede rasyonalizm kavramı Antik Yunan'da Thales'den başlayarak 20. yüzyılın ortalarına kadarki gelişimi aktarılmıştır. Burada zamanın koşullarına göre çok farklı değerlendirilen rasyonalizmin diğer alanlara yaptığı etki açıkça görülmektedir.

Nitekim iktisada olan etkisi de öncelikle Aydınlanma döneminde başlar. Newtonyen devrim iktisatçılarca örnek alınır ve doğa bilimlerinin uyguladıkları yöntemler iktisatta kullanılır. Rasyonel davranış da bu aşamada iktisada aktarılmıştır. Malthus eleştirmiş olsa da diğer klasik iktisatçılar rasyonalizmi modellerine dahil etmiştir. İktisat doğa bilimlerinin atomunu birey, uzayını piyasa, kuvvetini marjinal fayda biçiminde kendi sistemine ilave eder. Bunu en radikal biçimde de neoklasik ekol uygulamıştır. Rasyonel davranış varsayımı neoklasikler için kutsal bir ilkeye dönüşmüştür. Neticede rasyonalizm ile temellerini atan neoklasik ekol tündengelim yöntemini benimseyerek, matematikselleşmeye önem vererek, maksimizasyonu uygulayarak ve tamamen akılcı davranan *homo economicus* kullanarak oluşturduğu yapıyı sağlamlaştırmıştır.

Sonuçta rasyonalizm iktisatta farklı dönemlerde farklı biçimde kullanılmış olsa da gerek iktisatçıların modellerini oluşturmasında gerek ekollerin genel kabul gören varsayımlarında etkili bir rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler: Rasyonalizm, Klasik İktisatta Rasyonalizm, Neoklasik İktisatta Rasyonalizm

ABSTRACT

FROM MEDIEVAL TO THE PRESENT, THE EVOLUTION OF RATIONALISM IN ECONMICS AND ITS REFLECTION ON THE THEORY OF ECONOMICS

KAYA, Tolga

Post-Graduate Studies-2018

Department Of Economics

Advisor: Prof. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

This study aims to explain the concept of rationalism and the reveal the efect of rationalism on classical and neoclassical economics.

Rationalism was first examined as epistemological, moral, theological and political; since its definition varied according to different cults, science branches and the time. The concept of rationalism has been conveyed in the historical frame starting from Thales in Ancient Greece on the mid-20th century. The influence of rationalism on other fields, which is evaluated very differently according to the conditions of time, is obvious.

In fact, its first influence on economics begins in the Age of Enlightenment. The Newtonian revolution is taken as model by economists and the methods applied by physical sciences are used in economics. The rational behavior has also been transferred to the economics at this stage. Although Malthus has been criticized rationalism, other economists have used it in their models. The field of economics adapted the system of thought in physical sciences into their own system; the rationalist economy perceives atoms as individuals, space as market, and force as marginal benefit. The neoclassical cult has been applied this in the most radical way. The rational behavior has become a sacred principle for neoclassicists. Eventually, the neoclassical cult-which bases on rationalism has reinforced its structure by adopting deduction method, emphasizing importance to mathematicalization, applying maximization and using the purely rational homo economicus.

As a consequence, although rationalism has been used different forms in different periods in economics, has played an ifluent role in shaping models of economists and in the generally accepted assumptions of cults.

Keywords: Rationalism, Rationalism in Classical Economics, Rationalism in Neoclassical Economics

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK RASYONALİZM

1.1. RASYONALİZMİN TANIMI.....	4
1.1.1. Epistemolojik Rasyonalizm.....	8
1.1.2. Ahlakî Rasyonalizm	9
1.1.3. Teolojik Rasyonalizm.....	10
1.1.4. Politik Rasyonalizm	13
1.2. RASYONALİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	14
1.2.1. İlkçağda Rasyonalizm	14
1.2.2. Ortaçağda Rasyonalizm.....	18
1.2.3. Rönesans ve Reformda Rasyonalizm	24
1.2.4. Aydınlanmada Rasyonalizm.....	27
1.2.5. 19 ve 20. Yüzyıllarda Rasyonalizm	32
1.3. RASYONALİZME KARŞI YAPILAN ELEŞTİRİLER.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK İKTİSATTA RASYONALİZM

2.1. RASYONALİZMİN İKTİSAT BİLİMİNE YANSIMASI.....	40
2.2. KLASİK İKTİSATTA RASYONALİZM	44
2.2.1. Bireycilik, Kişisel Çıkar ve Rasyonalizm	45
2.2.2. Smith'in Sempati Görüşünün Rasyonalizmle İlişkisi	51
2.2.3. Ricardocu Kötü Alışkanlıkta Rasyonalizmin Rolü	55
2.2.4. Jean-Baptiste Say'in Rasyonalizm Görüşü	56
2.2.5. John Stuart Mill'in Rasyonalizm Görüşü	56

2.3. KLASİK İKTİSATTA RASYONALİZME KARŞI YAPILAN ELEŞTİRİLER.....	58
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK İKTİSATTA RASYONALİZM

3.1. NEOKLASİK İKTİSADIN “KUTSAL” İLKESİ: RASYONEL DAVRANIŞ VARSAYIMI	60
3.1.1. İktisadın Tümdengelim Yöntemini Benimsemesi	63
3.1.2. İktisatta Matematikselleşme	65
3.1.3. Maksimizasyon Kavramının Rasyonalite İle İlişkisi.....	66
3.1.4. İktisadi İnsan: Homo Economicus	68
3.2. MARJİNALİSTLERİN RASYONALİZM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ .	70
3.2.1. Birinci Kuşak Marjinalistler	71
3.2.1.1. William Stanley Jevons’un Rasyonalizm Görüşü	71
3.2.1.2. Leon Walras’ın Rasyonalizm Görüşü.....	73
3.2.1.3. Carl Menger’in Rasyonalizm Görüşü	74
3.2.2. İkinci Kuşak Marjinalistler	75
3.2.2.1. Francis Ysidro Edgeworth’un Rasyonalizm Görüşü	75
3.2.2.2. Philip Henry Wicksteed’in Rasyonalizm Görüşü	76
3.2.2.3. Friedrich von Wieser’in Rasyonalizm Görüşü	76
3.2.2.4. Eugen von Böhm-Bawerk’in Rasyonalizm Görüşü.....	77
3.3. NEOKLASİK İKTİSATTA RASYONALİZME KARŞI YAPILAN ELEŞTİRİLER	77
3.3.1. Pareto’nun Rasyonalizm Eleştirileri.....	78
3.3.2. Marshall’ın Rasyonalizm Eleştirileri.....	80
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	84

ÖNSÖZ

Çalışma tümüyle rasyonalizm kavramından oluşmaktadır. Neden bu konuyu seçtiğimi belirtmem gerekirse lisans yıllarında öğrendiğimiz şaşkırtıcı iktisadi bilgilere kadar gitmem lazım. Özellikle Mikro İktisat dersi ve bunun alt dalları olan Çalışma Ekonomisi gibi derslerde kullanılan varsayımlar benimle birlikte herkese şaşkırtıcı gelmişti. O zamanlar sorduğum soru “bu varsayımlar nasıl mantıklı olabilir ki” şeklinde olmuştu. Bu kadar zeki, iktisat bilimine yön vermiş kişiler gerçeklikten bu kadar uzak varsayımları yaparken acaba hiç yanılıyor olabileceklerini düşünmemişler miydi? Bana asıl ilginç gelen de işte tam bu noktaydı. İktisatçıların kullandığı varsayımların bir sebebi olmalıydı. Hesaba katmadığım çok önemli değişkenler olduğunu zamanla fark ettim. Örneğin zaman kavramı; günümüzün bakış açısıyla iki yüz yıl öncesinin bir atılımını değerlendirme sorunu. Günümüzde şaşkırtıcı gelebilirdi ancak o dönemde durum daha farklı olmalıydı. Diğer bir değişken de özellikle Aydınlanma gibi Newton’un bilimsel devrimi gibi gelişmelerin etkisi. Sosyal bilimler henüz ayrı bir dal olarak görülmeyip doğa bilimlerine benzeme çabası. Tüm bunlar zamanla aslında o zeki iktisatçıların “doğruyu” yaptıklarına inandıklarını gösterdi. Walras çalışmalarında “rasyonel davranış” varsayımını kullanırken bu ona hiç şaşkırtıcı gelmiyor aksine doğrunun o olduğunu iddia etmesine sebep oluyordu.

En ilgimi çeken ise diğer varsayımlar arasında en önemlisi olduğunu düşündüğüm rasyonalizm olmuştur. Davranışsal İktisat her ne kadar ilgimi çekse de temele inip öncelikle Klasik ve Neoklasik ekollerde rasyonalizme olan bakış açısını incelemek istedim. Böylece bir nebze de olsa hem şaşkınlığımı giderecek hem de bunu tez olarak çalışmamdan dolayı başkalarına da faydası dokunabilecekti.

Teşekkürler kısmında ise öncelikle tabi ki ailem gelir. Bana hem maddi hem manevi destek sağlayarak yüksek lisansı bitirmemi olağan kıldılar. Sevgili Buket DURNA ise uzun süren tez aşamamda bana gönülden inanarak desteğini hiçbir zaman azaltmadı. Ve Hocam Prof. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY, bana her şeyden önce bilimsel araştırmanın mantığını kavramamda ve bir tez veya makale

hazırlarken nasıl araştırma yapılması gerektiği konusunda yol gösterdi. Onun engin bilgisinden faydalandığım ve öğrencisi olduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Son olarak özellikle yazım, süreç ve benzeri konularda yardımcı olan Kaan IŞIK, Gizem AVŞAR ve Onur DEMİREL'e ve mezuniyet aşamamda askerlik görevimi ifa etmemden dolayı yaşadığım zorlukları en aza indiren Münür AKAN ve Hamdi KAYA başta olmak üzere komutanlarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı rasyonalizmi kavramsal ve tarihsel olarak açıklamak ve bunun klasik ile neoklasik iktisatta nasıl kullanıldığını ortaya koymaktır. Rasyonalizm kavramının araştırılma nedenini ifade etmek gerekirse günümüzün iktisadi eğilimlerini izlemek cevabı verecektir. Herbert Simon'un 1978, Daniel Kahneman'ın 2002 ve Vernon Smith'in 2017 yıllarında iktisat Nobel ödülleri almaları iktisadın davranışsal modellere artık daha çok yer verdiğini göstermektedir. Çünkü bahsi geçen ekonomistler çalışmalarını insan davranışlarının iktisadi tercihlere etkisini, insanların iktisadi kararlarında rasyonel davranıp davranmadıklarını incelemişlerdir. Nitekim bunun sonucu olarak davranışsal iktisat, evrimsel iktisat, nöroekonomi gibi alt dallar oluşmaya başlamıştır. Bu yeni dalların inceledikleri kavramların daha çok insan davranışları olduğu, en önemli problemlerinden birini de rasyonalizmin oluşturduğu görülmektedir.

Peki, neden bu tez çalışması kabaca 18. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başına kadar süre gelen iki iktisat ekolünü incelemiştir? Bir kavramı ele alırken tarihsel alt yapısını incelemek, diğer kavramlarla etkileşimini değerlendirmek elzem görülmektedir. Zira rasyonalizmi de daha iyi anlayabilmek, iktisatçıların modellerinde nasıl kullandıklarını, ne ölçüde modelleriyle ilişkilendirdiklerini bilmek kısacası rasyonalizmin iktisat bilimindeki serüvenini okumak oldukça önemli görülmektedir. Günümüz iktisadi modellerini kavramak bile kimi zaman modelin geçmişteki dönüşümünü ve ilişkilerini bilmek gerekmektedir. O halde bu çalışma günümüz iktisadi rasyonellikle ilgili modellerin tarihsel arka planını araştırmayı ve ortaya koymayı da amaç edinmiştir.

Aynı dönemde farklı iktisat ekollerinin olmasına rağmen klasik ve neoklasik ekonominin seçilmesinin sebebi ortodoks iktisadın iktisat bilimindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Genel kabul görmüş iktisadi düzeni ifade eden ortodoks iktisat ekollerinin temel taşları klasik ve neoklasik ekonomilerce döşenmiştir. Ayrıca diğer ekoller de ele almak her ne kadar önemli olsa da çalışmanın kapsamını çok daha genişletecektir. Bu sebeple çalışma klasik ve neoklasik ekonomiyle kısıtlanmıştır.

Çalışmanın kaynakları konuyla alakalı düşünürlerin eserlerinden yararlanılarak aktarıldığı gibi ikincil kaynaklar da sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin

Smith'in Milletlerin Zenginliği kitabını okumak bu tez için olmazsa olmazken kitabın gerek çevirisi gerek konu aralarındaki ilişkilerin anlaşıla bilirliliği açısından aynı zamanda zordur da. Bu vesile ile yıllarca konunun üstüne eğilmiş önemli bir ekonomistin kaleme aldığı Milletlerin Zenginliği eserine değinen ikincil kaynağı da değerlendirmek gerekmektedir. Çalışmanın oluşumunda özellikle felsefe, tarih ve doğal olarak ekonomiyle ilgili birçok ansiklopedi, sözlük, kitap ve uluslararası dergilerde yayımlanan makale taranmıştır.

Rasyonalizmi açıklamak ve bunun iktisattaki konumunu aktarmak için öncelikle felsefi ve tarihsel açıdan rasyonalizmi ele almak gerekmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde rasyonalizm önce kavram olarak tanımlanmıştır. Epistemolojik, ahlakî, teolojik ve politik açıdan rasyonalizmin ne anlamlara geldiği, neyi ifade ettiği aktarılır. Birinci bölümün ikinci kısmında ise rasyonalizm tarihsel olarak ele alınır. Antik Yunan'dan Ortaçağ'a, Rönesans'tan Aydınlanma'ya ve son olarak 20. yüzyıla kadar rasyonalizmin dönemin ünlü düşünürlerince nasıl ele alındığı açıklanmıştır. Son kısımda ise rasyonalizmi eleştiren irrasyonalizm, romantizm, gelenekçilik ve muhafazakârlık görüşleri aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü klasik iktisatta rasyonalizm oluşturur. Bir önceki bölümde özellikle Aydınlanma çağının rasyonel bakışının iktisada olan etkisi alınarak ikinci bölüme giriş yapılmıştır. Dönemin filozof ve bilim adamlarının görüşlerinin iktisat biliminde nasıl vücut bulduğu anlatılır. Ardından bireycilik, kişisel çıkar gibi klasiklerin sıklıkla kullandığı kavramlarda rasyonalizmin konumu ele alındıktan sonra sırasıyla Adam Smith, Ricardo, Say ve Mill'in düşünceleri ifade edilmiştir. Smith'in sempati düşüncesi ve Ricardocu hastalık rasyonalizmle yakından ilişkili olması sebebiyle ayrı bir başlık olarak çalışmada yer almıştır. Bölümün sonundaysa konu bütünlüğünü de sağlamak açısından klasiklerin rasyonalizmi eleştirileri aktarılır. Özellikle Malthus rasyonalizm kavramına eleştirel bir tutumla yaklaşmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümü rasyonalizm kavramının en radikal kullanıldığı dönem olan neoklasik iktisadı içerir. Burada rasyonalizmin bir nevi "kutsal bir ilke" olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır. Artık rasyonalizm birçok iktisadi modelin ön kabulü olmaya başlamıştır. Alt başlıklarda bu iktisadi özelliklerin rasyonalizmle ilişkisi, rasyonalizmden nasıl etkilendiği ele alınmıştır. Başlıkları sıralamak gerekirse

tümdengelim yöntemi, matematikselleşme, maksimizasyon, *homo economicus* şeklindedir. Ardından dönemin iktisatçıları, yani marjinalistlerin bakış açıları ifade edilmiştir. Marjinalistler de birinci ve ikinci kuşak olarak ikiye bölünmüş her biri ayrı başlık altında incelenmiştir. Neoklasiklerde her ne kadar rasyonalizm çok katı biçimde kullanılsa da eleştirenler de olmuştur. Pareto ve Marshall'ın eleştirileri ayrı başlıklar halinde çalışmanın son kısmını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM OLARAK RASYONALİZM

1.1. Rasyonalizmin Tanımı

Latince akıl anlamına gelen *ratio* kelimesinden türetilmiş olan Fransızca *rationalisme* kelimesi, İngilizceye *rationalism*, Almancaya *rationalismus* ve Osmanlı Türkçesi'ne de *aklîyyun mezhebi* olarak geçmiştir. Günümüz Türkçesi'nde ise akılcılık, uçuluk veya rasyonalizm ifadeleri ile karşılık bulmaktadır.

Ansiklopedilere, Sözlüklere ve düşünörlere göre farklı tanımlamaların yapıldığı rasyonalizmin doğal olarak tek bir genel geçer tanımı yoktur. Örneğin Etzioni'den aktaran Savaş (2007: 29), kavramın kullanım sıklığı ve kapsayıcılığı nedeniyle altmış değişik tanımı olduğunu iddia eder. Bu tanımları iki gruba ayırmak gerekirse, ilkinii daha çok günlük konuşma dilinde kullanılan en genel tanımlamalar oluşturur. Buna göre rasyonellik, akla uygun, mantığa aykırı olmayan, aşırıya kaçmayan, zeki ve makul olan davranışlardır. İkinci grup ise rasyonalizm teriminin belirli bir disipline göre daha özel biçimde ele alan tanımlamalardır. Bu alanlara örnek olarak felsefe, epistemoloji, ahlak, teoloji, politika, iktisat, psikoloji ve sosyoloji verilebilir.

Ancak rasyonalizmin farklı tanımlamalarının olması, savunduğı asıl fikri göz ardı ettiğı anlamına gelmemektedir. Bundan yola çıkan Routledge Felsefe Ansiklopedisi (Craig, 1998: 7196) disiplinler arasında rasyonalizmin anlamı farklılaşsa da hepsinde ortak kabul edilen görüşün aklın bilginin temel kaynağı olduğunu ifade eder. Akıl, duygu deneyiminin, ilahi düşüncenin, kurumsal otoritenin karşıtı olarak bilgiyi kavramada etkin rol oynar. Farklılık, aklın bilginin kaynağı olup olmadığı düşüncesi değil, yalnızca aklın rolünün niteliğidir. Bilginin kaynağının akıl olması onun *apriori* özelliğinden gelir. Deney öncesi anlamına gelen *apriori* kavramına göre bilgi, *aposteriori* (deney sonrası) bilginin aksine, içsel olarak insanda mevcuttur. Akılsa bu mevcut bilgiyi kavramaya yarayan yetidir. (Edwad, 1972: 69)

Bir başka felsefe ansiklopedisine (Cevizci, 2003: 199) göre rasyonalizm, aklın hayata yön verilmesinde yegâne araç olarak kullanılması gerektiğini ve akla

uygun yaşamının biricik doğru yol olduğunu savunan yaşam felsefesidir. Rasyonalizm için doğanın neden ve sonuçları insan aklıyla kavranabilen yasalarca yönetilen düzenli bir sisteme sahiptir. Bu sistem, yalnızca doğada değil, insan zihni ve toplumda da aynı düzenlilik ve rasyonellikle mevcuttur. İnsanın bu düzeni kavrayabilmesi için başvuracağı yeti ise yalnızca aklıdır. Rasyonalizmi daha çok matematiksel açıdan ele alan Materyalist Felsefe Sözlüğü (Rosental ve Yudin, 1972: 383) rasyonalizmin ortaya çıkışını matematiksel gerçeklerin ve doğa bilimlerinin akılcı özelliklerini açıklamak için yapılan bir girişim olduğunu savunur. Rasyonalizmde akla son derece büyük önem verilmesinden dolayı akli sınırlayıcı, akli geri plana iten tüm düşüncelere karşı çıkılır. Duyguya önem veren romantizm; insanın özellikle bilme kapasitesinin sınırlılığına, bilginin insanüstü temellerine, vahyi ve ilahi aydınlanmayı bilginin tek sağlam temeli olarak değerlendiren doğaüstücülük ve gizemcilik; geleneğe olumlu bir değer biçen ve hatta onun verimli bir kaynak olduğunu savunan gelenekçilik ve muhafazakârlık; kanaatlerin ve inançların güçlü, etkili ve karizmatik olan liderin görüşlerine göre temellendirilmesi gerektiğini savunan otoriteryanizm; rasyonalizm kavramının doğrudan karşı olduğu düşüncelerdir.

Americana Ansiklopedisi (Blanshard, 1970: 230c) rasyonalizmi ele alırken onun en önemli iki rakibi üzerinde durmuştur. Bunlar, vahiy bilgiye önem veren din ile bilginin kaynağının duygulara dayandığını iddia eden ampirizm, diğer bir ifade ile deneyciliktir. Rasyonalizm, iki kavrama da karşıt olarak, kesin ve evrensel olan bilginin en önemli parçasının, matematiğin ve mantığın yardımıyla entelektüel sezgiden geldiğini savunur.

Britannica Ansiklopedisi (2004: 430; Encyclopaedia Britannica b, 17 Şubat 2016) rasyonalizmi, Batı felsefesinde bilginin temel kaynağının akıl olduğunu öne süren görüş ifadeleriyle tanımlar. Deneyciliğe karşı olan rasyonalistler gerçeklerin akılla doğrudan kavranabileceğini savunur. Dünyadaki akılcı düzenin parçaları birbirlerine mantıksal zorunlulukla bağlandığı için insanlar tarafından kavranabilir niteliktedir. Çünkü insanlar akıllarıyla benimsemiş oldukları mantığın ve matematiğin prensiplerini kullanarak bu parçalar arasındaki ilişkileri çözebilecek yetenektedirler. İnsanda içsel ve doğuştan olan kavrama yetisine dayanarak rasyonalizmin aynı zamanda doğuştancılığı da savunduğu söylenebilir. Aynı

zamanda rasyonalistler ilhamlarını her zaman matematikten almışlardır ve tündengelim metodunun önemini vurgularlar.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'ne (Erdem, 1990: 298) göre rasyonalizm, özellikle insan bilgisinin kaynağını akılda bulan, bilginin akıldan, düşünceden doğduğunu ve ancak bu bilgilerin zorunlu, mutlak, genel-geçer olduğunu iddia eden görüştür. Bu nedenle rasyonalizmin bilgi modeli olarak kabul ettiği bilim matematik ve mantıktır. Rasyonalistlere göre matematiğin sayıları, mantığın ana ilkeleri olan özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi ilkeler aklın ve düşüncenin ürünleridir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mantık ilkelerini açıklamak gerekirse:

- Özdeşlik İlkesi: Belki de mantık ilkelerinden en önemli olanı ve en çok bahsedileni özdeşlik ilkesidir. En kısa tanımıyla buna “bir şey ne ise odur” denir. Formüle edilirse: A, A 'dır. Söz konusu özne A olarak seçilmişken yüklem yine A yerleştirilmiştir. Ancak yüklemdeki A öznedeki A 'ya dönüş olarak algılanmamalı aksine bir ilerleme şeklinde düşünölmelidir. Bu noktadaki vurgu aslında A 'nın var olduğu fikrini doğurmaktadır. Elealı Parmenides şu ifadesiyle durumu özetler, *etsin gar einai* (varlık vardır). Ayrıca Parmenides düşünme ile varlığın birbiriyle aynı olduğunu söyleyerek rasyonalitenin mantıksal temelini oluşmasına önemli bir katkı sağlamıştır.
- Çelişmezlik İlkesi: İlk kez Aristoteles tarafından dile getirilen ilkenin geleneksel formülü “ A, A -olmayan değildir” şeklindedir (A değil Non- A). Yani birbiriyle çelişen iki doğru aynı anda doğru olamaz. Bu ilke çelişkisiz düşünölmeli gerektiğinin altını çizer. (Heimsoeth, 2017: 44-51)

Göröldüğü üzere birçok farklı tanımın önem verdiği farklı alanlar vardır. O halde rasyonalizmi kabaca ikiye ayırmak doğru olacaktır. Bunlar:

1. Mutlak Rasyonalizm: Apriorizm de denebilecek olan bu görüşe göre zihin her çeşit tecrübeden önce birtakım bilgilere, kalıplara ve ilkelere sahiptir. İçsel olarak sahip olunan bu bilgilerin dışında hiçbir bilgi yoktur. Az sayıda filozof mutlak rasyonalizmi benimsemiş olsa da Platon'un ideleri; Aristoteles'in kategorileri; Descartes ve Leibniz'in doğuştan geldiğini öne sürdüğü fikirleri; Kant'ın apriori zaman, mekân ve zihin kategorileri mutlak rasyonalizme örnek düşünceler olarak gösterilebilir. Ayrıca Britannica, (1970: 1178)

apriori bilginin yalnızca fizik bilimlerinde değil aynı zamanda sosyal bilimlerde de var olduğunu belirtir. Bu görüşe göre tarihsel bilgiler bile saf akıl yürütmeye keşfedilebilir. Mutlak rasyonalizm tezin İlkçağ, Rönesans, Reform ve Aydınlanma başlıkları altında ele alınan genel kabul görmüş rasyonel düşünme şeklidir.

2. İzafi Rasyonalizm: İzafi rasyonalizmde de akıl hâlâ bilginin kazanılmasında en önemli şarttır ancak tek başına yeterli değildir. Deney aracılığıyla kazanılan bilgi ve tecrübeler aklın da yardımıyla algılanabilir. Çalışmanın daha çok 19 ve 20. Yüzyılda Rasyonalizm başlığı altında ele alınan rasyonalizm tipi izafi rasyonalizm sınıfına girse de diğer dönemlerde de kimi düşünürlerce benimsendiği söylenebilir.

Sonuç olarak Batı'nın rasyonalizmi yalnızca fizik bilimlerini açıklamada değil diğer tüm bilim dallarında da en önemli ilkelerden biri olarak kullanması, rasyonalizm kavramını modern düşüncenin temeli konumuna getirmiştir. Özellikle Aydınlanma'ya kadar akla atfedilen önem sürekli artan bir eğilim sergilemektedir. Bunun sonucu olarak rasyonalizm bireycilik gibi demokrasi gibi birçok düşünceyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Aynı zamanda akılcılık, Batı uygarlığının Batılı olmayan diğer toplumlar ve irrasyonel oldukları düşünülen ilkeler karşısında üstünlüğünü vurgulayan örtük değer yargılarını da içermektedir. (Cevizci, 1999: 31) Batı'ya göre diğer uygarlıklar akılcı davranmayan toplumlardır. Dolayısıyla, Batı'ya kıyasla, daha aşağı konumdadırlar. Yani Batılılar kendilerini rasyonel olarak değerlendirirken aslında diğer toplumların da irrasyonel olduklarını ima etmektedirler. Weber, Batı düşüncesinin rasyonalizme verdiği önemi şu şekilde ifade eder: "Rasyonalite bir anlamda bütün Batılı varoluşu şekillendirmiştir. Rasyonalite Batı kültürünün temel karakteristiğidir." (aktaran Yılmaz, 2009: 34)

Rasyonalizm düşünce tarihinde klasik felsefeden modern felsefeye, epistemolojik akılcılıktan, ahlakî akılcılığa her seferinde farklı anlamlara gelmiş ve her dönem ya da düşünürde yerini, temel mantığını korusa da, farklı anlamlara bırakmıştır. (Cevizci, 2003: 199) Bu nedenle rasyonalizmi ele alırken farklı alanlardaki karşılıklarına da değinmek gerekir.

1.1.1. Epistemolojik Rasyonalizm

Rasyonalizm en yakın ilişkiyi epistemolojiyle kurmaktadır. Epistemoloji insan bilgisinin doğası, kökeni ve sınırlarını ortaya çıkarmak için yapılan çalışmadır. Epistemoloji aynı zamanda bilgi teorisi, bilgi felsefesi gibi kavramlarla da ifade edilir. Epistemolojinin konusunun bilgi olması onun, bilginin kaynağının akıl olduğunu iddia eden rasyonalizmle yakın ilişkide olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı epistemolojik rasyonalizm, rasyonalizmin bir alt başlığı olarak ortaya çıkmıştır. Epistemolojik rasyonalizmin tanımı ise insanın soyut bir biçimde akıl yürütme ya da düşünme işlemiyle, gerçekte var olanın yapısı hakkındaki kesin ve reddedilemez yanıtlara ulaşabileceği şeklinde yapılabilir. (Cevizci, 1999: 30)

Bilginin kaynağının deneyimden geldiğini savunan ampiristlere karşı olarak rasyonalistler gerçeğin ancak ve ancak akılla kavranabileceğine inanır. Bilgi ve akıl arasında mutlak bir ilişki bulunmalıdır. Aksi takdirde gerçekliğe ulaşmak imkânsızdır. Bilgi ise insan zihninde doğuştan, yani apriori olarak zaten mevcuttur. Deneyci filozof Locke zihnin doğuştan gelen idealarla dolu olduğunu savunan rasyonalistlere karşı gelir. Ona göre zihin deneyimlerle doldurulmayı bekler. Locke bu benzetmesini zihnin tamamen boş bir levha gibi doğduğunu ifade eden *tabula rasa* sözleriyle öne sürer. (Soccio, 2010: 482) Rasyonalistlerse yapılması gereken tek şeyin, deneyimden ziyade insanın aklını kullanması gerektiğini savunur. Aynı zamanda onlara göre akılla ulaşılacak bilgi kesin ve evrenseldir.

Rasyonalistler gerçeklik hakkındaki doğru bilgi ve araştırma yöntemi için de kendilerine matematiği örnek alıp, tümdengelsel sistem idealini öne çıkarırlar. Çünkü akılcı bakış açısı bilginin kesin ve evrensel oluşunu ancak tümdengelim yöntemiyle kanıtlayabileceğini düşünür. Tümdengelim yöntemi matematik ve mantık ilkeleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Evrenin gerçekliği, mantıksal ve akla uygun şekilde düzenlenmiştir. Eğer insanlar mantığa mutlak olarak hâkim olurlarsa evrendeki her şey mantıksal olarak çıkarılabileceklerdir. (Cevizci, 2003: 199)

Epistemolojik rasyonalizmin formüle edilişi ilk defa Plato tarafından yapılmıştır. Ona göre insanın akli tarafından algılanabilen sonsuz doğruları barındıran soyut bir sistem vardır. Örneğin $2 + 2 = 4$ gibi içsel olarak algıladığımız matematiksel bir eşitlik materyal dünyada tam olarak karşılık bulamamaktadır.

Epistemolojik rasyonalizmin ivmesi, matematikle olan sıkı ilişkisinden dolayı, özellikle 17. yüzyılda yaşanan matematik ve fizik alanındaki gelişmeler ile birlikte artmıştır. Artık bilimsel gerçekler matematik ve fizik kuramlarıyla açıklanmaya başlamıştır. Fizik tamamen tümdengelimci bir görünüme kavuştuğu doğanın aslında matematiğin ürünü olduğuna ve onun matematikle algılanabileceğine dair düşüncelere kesin gözüyle bakılmıştır. Descartes bu gelişmelerin ışığında matematik ve mantık tarafından oluşturulmuş aklın evrensel niteliğini geliştirerek epistemolojik rasyonalizme katkı sağlamıştır. Ona göre Tanrı, zihin ve madde kavramları apriori olarak doğuştan algılanabilirler. Leibniz'e göre evren sonsuz sayıdaki tözlerden oluşur. Bu tözler ise insanın, mantığın temel yasalarından çıkarım yaparak algılayabileceği fikri epistemolojik rasyonalizm açısından parlak bir başarı olarak değerlendirilmektedir. (Britannica, 1970: 1179)

Epistemolojik rasyonalizme, metafiziksel (diğer adıyla spekülative) bir akılcılık eşlik etmektedir. Metafiziksel rasyonalizme göre gerçeklik, birbiriyle tutarlı bir ilişki içinde bulunan parçaların toplamı olduğu ve akıl tarafından kavranabileceği görüşündedir. Dünyanın doğası birbirine mantıksal zorunlulukla bağlanmış, tümüyle anlaşılabilir ve rasyonel biçimde şekillendirilmiş parçalardan oluşmaktadır. Metafiziksel rasyonalizm, bu dünya sisteminin tam ve doğru olarak anlaşılabilmesi için Tanrı'ya başvurmayı seçer. 17. yüzyılın akılcı filozofları Descartes, Leibniz ve Spinoza için aynı ölçüde geçerli olan bu düşünceye göre zihin, açık ve seçik düşünce ve algılardan yola çıkarak Tanrı'nın varlığını kanıtlayabilir. (Cevizci, 2003: 202)

1.1.2. Ahlakî Rasyonalizm

Etik alanında rasyonalizmi Britannica Ansiklopedisi (Encyclopaedia Britannica b, 17 Şubat 2016), doğru veya iyiyi ifade etmek için akıllı temel alan görüş şeklinde tanımlar. Ahlakî rasyonalizme göre insanlar, ahlakî yargılarına, ahlakî kararlarına veya etik değerlerinin bilgisine akla başvurarak erişebilir. Neyin iyi veya doğru ya da neyin kötü veya yanlış olduğu duygu, gelenek ya da eğilimler ile değil de akıl yoluyla bilinir. Akıl, ahlakî bilginin kaynağına deneyimlerden yola çıkarak ulaşamaz. Akıl ancak insanın kendi vicdanı ile pratik aklının evrensel doğrularını kullanırsa ahlakî bilginin kaynağına ulaşabilir.

Ahlakî rasyonalizm kavramı ilk olarak Sokrates'in "Bilgi erdemdir" deyişinden ilham alan Platon tarafından geliştirilmiştir. Platon, Devlet adlı eserinde insan ruhunun akılcı parçasının, tıpkı matematiksel doğruları ve ilkeleri algılayabildiği gibi, mutlak bir kesinlikle neyin doğru ve iyi olduğunu ayırt edebileceğini öne sürer. (Platon, 2005: 49-50) Aristoteles ise insan ruhunun akli parçasının akıldışı parçasını deneyim altına alarak yönlendirmesi ve yönetmesiyle ahlaklı olabileceğini savunur. Ona göre insanlar gerek en yüksek iyiyi belirlemede gerekse en yüksek iyiye ulaşabileceği yolu bulmada tamamen akıllarını kullanmaktadırlar.

Ortaçağ'da akıl, imana tabi olsa da kimi filozoflar insanların doğuştan getirdikleri ahlakî bir bilince de sahip olduklarını savunmuşlardır. Thomas Aquinas'ın *synderesis* adını verdiği bu yeti sayesinde insanlar temel ahlakî ilkeleri kavrayabilmektedirler. *Synderesis*, aynı zamanda ahlakî ödev ve yükümlülükleri de insana hatırlatmaktadır. Buna karşın, Aquinas'ın *coscientia* adını verdiği vicdan sayesinde, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair fikir yürütülebileceğini düşünür.

Cambridge Platoncularından Samuel Clarke, ahlakî gerçekliğin rasyonel yargıları içerdiğini savunur. Ona göre ahlakî ilişkiler rasyonel ve içsel bir sezgi edimiyle kavranır. İnsan eylemlerinin ahlakiliği rasyonel yargılama ile değerlendirilebilir. Birçok rasyonaliste göre ahlakî rasyonalizmin en önemli temsilcisi olan Kant 18. yüzyılda, insanın duyguları ve tutkuları üzerinde bir kontrolü olamayacağı düşüncesinden hareketle, yalnızca aklın eseri olan bir ahlak yasasına dayanan etik anlayışının, evrensel gerçekliği olabileceğini savunur. (Cevizci, 2003: 202-203)

1.1.3. Teolojik Rasyonalizm

Daha çok Ortaçağ felsefesinde tartışma ortamı bulan teolojik (dini) rasyonalizm, dini alanda yaratılıştan gelen inancın dogmaları ile akılcı düşüncenin arasında uygunluk bulunduğunu kabul eden görüştür. (Rosenthal ve Yudin, 1972: 388) Bu fikre göre din ile rasyonalizm çatışma halinde olmaktan ziyade bir birlikte içine girmiştir. Dinî rasyonalistler dinin akıl yoluyla açıklanabileceğini savunmaktadırlar. Bunun nedeni aklın da insana Tanrı tarafından bahşedildiği

düşüncesidir. Dolayısıyla zaten Tanrı insana vermiş olduğu akıl yetisinin, yine Tanrı'dan gelen vahiy bilgiyle çelişmesi olanaksızdır. Hatta tam tersine eğer vahiy bilgi akla uygunsa buna inanılabilir. Eğer akla uymayan dini bir bilgi varsa bunlar ancak mitolojik söylemler gibi uydurulmuş olabilir. Bu gayeyle dini rasyonalistler kutsal kitapları, metafizik inançları akılla izah etmeye çalışmışlardır. (Erdem, 1990: 300)

Dini rasyonalizmin harekete geçişi Ortaçağ Hristiyan düşüncesiyle başlar. Ortaçağ'ın en büyük düşünülerinden biri kabul edilen Thomas Aquinas vahyî gerçeklerin akılla kavranabileceğine inanmıştır. Aklın araştırma yöntemlerini ve rasyonellik ölçütlerini dini dogmalara uygulayan Ortaçağ filozofları, vahyî bilgiyi sistematize etse de bazı dogmaların akılla anlaşılabilir kadar açık olmadığını düşünür. (Cevizci, 2003: 203-204) Akıl onlara göre önemli olsa da dinin yerini alabilecek nitelikte değildir. Akıl ancak insanın dini dogmaları anlayabilmesi için bir araçtır.

16 ve 17. yüzyıllarda dini rasyonalizm bilimsel ve felsefi olarak iki şekilde ele alınmaya başlandı. Evrenin tamamen matematiksel yasaların kesinliğiyle kurgulanmış olduğuna inanan Galileo'nun, Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğünü ispatlaması ve bunun da Newton tarafından doğrulanması gibi önemli bilimsel gelişmeler, Ortaçağ'daki aklın bir aracı olduğu fikrini, aklın olmazsa olmaz bir yeti olduğu fikriyle değiştirmiştir. Felsefi alanda ise Descartes'in şüpheciliği aklın, vahiy doğruları karşısında daha üstün olduğu fikrinin oluşmasına yol açmıştır. Descartes'e göre yaratıcı Tanrı da tıpkı diğer bilgiler gibi apriori yöntemle kanıtlanabilir. Yani din dönemin düşüncesinde sınır dışı edilmemişti, hatta gerçeğin hâlâ ilahi kudretten geldiğine inanılıyordu. Ancak bu noktadan sonra gerçek artık insan aklının öznesi olmaya başlamıştır. (Ana Britannica, 2004: 430-431)

18. yüzyıl ve sonrası için dini rasyonalizmi değerlendirirken ele alınması gereken en önemli konu deizmdir. Deist düşünürler de merkez kavram olarak akli benimserler. Çünkü bu sayede din dahil her şeyi aklî sebep sonuç ilişkisiyle açıklayabileceklerdir. Aydınlanma döneminin de temelini oluşturan düşünceyle artık din bile akılla değerlendirilir olmuştur. (Şekerci, 2016: 90) Bahsi geçen 18. yüzyıl teolojik rasyonalizme göre aşamalara ayrılırsa daha iyi anlaşılabilirliği açıktır.

- Birinci aşama, 18. Yüzyılda John Toland ve Matthew Tindal'ın temsilciliğini yaptığı İngiltere'de ortaya çıkan deizm aşamasıdır. Deistler Tanrı'nın varlığını kabul etseler de doğaüstü olayların varlığını reddetmektedirler. Descartes'in ve Newton'un düşünceleriyle paralellik gösteren bu akıma göre doğa yasaları mekanik bir sisteme dayanmaktadır. Bu nedenle mucizeler veya doğaüstü olaylar akılla açıklanamadığı için gerçek de değildir. Deistler yaratıcı bir Tanrı'nın olduğuna inansalar da O'nun doğanın işleyişine karışmadığını iddia etmişlerdir.
- İkinci aşama, 18. Yüzyılda Voltaire'nin öncüsü olduğu Fransız deizm aşamasıdır. Buna göre insanlar kendilerini akla bırakmalıdırlar çünkü akıl insanlara genel ahlak ilkelerinde olduğu gibi Tanrı'nın varlığına da güvenilmesini sağlar. Vahyî inanç insanı yanıltırken akıl Tanrısallığın kavranmasına yardımcı olur. Fransız deizmi her şeyden önce Tanrı'nın var olması gerektiğini onun sayesinde insanların olayları kavrayabildiğini savunur. (Ewald, 2013: 62) Deizmden yola çıkan bu düşünce zamanla yerini materyalist ateizme bırakacaktır. David Hume, d'Holbach gibi düşünürler Tanrı'ya inanmanın mantıklı olup olmadığını sorgulamaya başlayacaklardır.
- Üçüncü aşama, 19. Yüzyıl Almanya'sında ortaya çıkmış, Hegel'in ilham kaynağı olduğu aşamadır. Hegel'e göre dini öğretiler her ne kadar mantıksız olsa da tıpkı hayal ürünleri ve hisler gibi aklın kendisini etkilemektedir. David Friedrich Strauss insanların küçüklükten beri sürekli öteki dünya gibi, Mesih'in dirilişi gibi öğretilere maruz kaldıkları için onlara inanmalarının doğal olduğunu savunur. Yani ona göre aslında insanlar bu dini öğretilere inanmamışlar, inandırılmışlardır. Ludwig Feuebach ise Strauss'un teorisine Tanrı'yı da ekler. Ona göre, insan diğer tüm dini öğretileri nasıl kendi hayal gücüyle yaratmışsa Tanrı'yı da aynı şekilde zihninde yaratmıştır.
- Dördüncü aşama, Viktoryen İngiltere'sinde ortaya çıkmıştır. Charles Darwin'in 1859 yılında basılmış olan Türlerin Kökeni kitabı, yaratılış inancına kökünden karşı çıktığı için adeta Kitabı Mukaddes'e bir meydan okuma olarak görülmüştür. (Blanshard, 1970: 230c)

1.1.4. Politik Rasyonalizm

Politik rasyonalizm özellikle Aydınlanma dönemindeki modern akılcılığın politika alanındaki ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre, önyargı, batıl inanç ve geleneklerden arınmış, yani engellenmemiş aklın politik alanda yanılmaz ve kusursuz olacağı savunulmaktadır. Rasyonalistler kanunların ve politikanın akılcı argümanlar tarafından işlenmesi gerektiğini, tüm politik gayelerin dahası politikanın temel ve asli karakterini aklın belirleyebileceğini öne sürer (Steinberger, 2015: 758) Politik akılcılık için yönetim alışkanlıklar, gelenek veya deneyimle ilgili bir konu olmayıp salt akla dayanan teknik bir meseledir.

Politik rasyonalizme göre toplum geçmiş kuşakların etkisi altındadır. Geçmiş kuşaklar ise irrasyonel bakış açısının etkisini taşıdıklarından kendi yasalarını geleneklerine ve alışkanlıklarına göre oluşturmuşlardır. Bu nedenle rasyonalistler tüm geçmiş yasaların temizlenmesi gerektiğini düşünür. Çünkü rasyonel yasalar, irrasyonel yasaların üzerine bina edilemezler. Voltaire, mükemmel yasalara sahip olmanın tek yolu, var olan yasaları yakıp yeni yasalar inşa etmektir, diyerek bunu vurgulamıştır. Politik rasyonalizme göre akılcı bir çözümü olmayan hiçbir problem tasvir edilemez. Akla dayanan yasalar hem evrensel hem de mükemmeliyetçidir. (Cevizci, 2003: 204-205) Rasyonalistler herkesçe kabul edilmesi gereken akılcı yasalara dayanan evrensel yönetim biçiminin çoğunluğun aklını temsil eden demokrasi olduğunu ifade eder. Çünkü demokrasi tek meşru ve akılcı yönetim tarzıdır.

Aydınlanma döneminde her türlü meşruiyetin kaynağı bilim olduğundan, yalnızca bilgiye ve akla dayalı kurulan toplum yapısı ve siyasası doğal sayılabilecektir. İnsanın özgürleşebilmesi ve yücelmesi için akılcı ve bilimsel davranması gerekmektedir. Buna göre zora dayanmayan ve akla uygun olan demokratik yönetim biçimlerinde insanlar, yetkilerini özgür ve akılcı karar vermiş bireylerden alan, yönetenlere itaat etmelidirler. (Küçükcalay, 2015: 215; Aslan, 2011: 24-25)

1.2. Rasyonalizmin Tarihsel Gelişimi

Rasyonalizm her dönem farklı şekilde algılanan bir kavram olması nedeniyle tarih boyunca değişiklik göstermiş ve hatta aynı tarihsel dönemde yaşamalarına rağmen filozoflar arasında da farklılaşmıştır. Bu nedenle doğa, Tanrı, insan ve inanç arasında kimi zaman gerilimli kimi zaman da tamamlayıcı ilişkiler kuran aklı daha iyi anlayabilmek için tarihsel gelişimini ele almak önem teşkil etmektedir. İnsanı insan yapan, onu diğer canlılardan ayıran nedir sorusuna cevap çoğunlukla eskiçağlar boyunca akıl olarak verilmiştir. İnsanlar akıllarının sunduğu bilginin en güvenilir bilgi olduğuna inanmışlardır. Buna dayanarak Çotuksöken (2011: 116), felsefe tarihi aslında aklın serüveninin tarihidir, der ve ekler, felsefe, akla çizilen ya da çizilmek istenmeyen düşüncelerin toplamı olarak görülebilir. Belirtilmesi gereken bir diğer konu da rasyonalist kavramıdır. Bir filozofun rasyonalist olarak tanımlanması, onun kendisini rasyonalist olarak değerlendirdiği anlamına gelmeyebilir. Bu tanımlama yalnızca onun düşüncelerinin rasyonel düşüncenin kabulleriyle örtüştüğü anlamına gelir.

1.2.1. İlkçağda Rasyonalizm

Antik Yunan düşüncesinin kurucu ilkesi doğayı anlamaya çalışmaktır. Antik Yunan'da doğanın bir düzen içinde olduğuna inanılmaktadır. Antik filozoflar için bu düzenin kaynağının ne olduğu önemli bir sorudur. Onlara göre her şeyin kökeninde *phusis*, yani doğa bulunur. Doğayı bir arada tutan, onun bir bütün olarak görünmesini sağlayan ise *logos*tur (akıldır). Akıl sayesinde doğa Antik Yunan şehri *sitenin* organizasyonu ve aynı zamanda ahlakı şekillendiren insan bilincinin de aydınlanmasını sağlar. (Russ, 2014: 14) Antik çağ filozofları akıl yetisini yorumlarken daha çok, aklın mutluluğa götüren bir araç olduğu fikrinden hareket etmişlerdir. Kısacası doğayı düzenleyen akıl, insanın şehirleri kurmasını ve yönetmesini sağlayan en nihayetinde de insanı mutlu kılan bir olgudur.

Geleneksel anlamda ilk Batılı filozofun Anadolu'da bulunan İyonya bölgesindeki Milet'te yaşayan Thales (MÖ 624-545) olduğu kabul edilir. Doğa olayları mitolojik hikayelerle anlatılırken Thales'in her şeyin sudan oluştuğunu iddia etmesi önemli bir değişimi de başlatmıştır. Çünkü Thales'in söylemi sistematiktir.

Artık rasyonel delillere ve dikkatli gözlemlere dayanarak yapılan yorumların mitolojik hikayelerin ve imgelerin yerini alacağı öne sürülebilir. Thales'in bu görüşleri kısaca rasyonel söylem adıyla anılmaktadır. Bu kavramı tanımlamak gerekirse rasyonel söylem, aklın belirli araştırma ölçütlerine göre, hakikati ve gerçekliği düzenlemek, aydınlatmak ve tanımlamak için kullanımudur. (Soccio, 2010: 124-130)

Samoslu Pisagor da (MÖ 570-495) doğayı, dolayısıyla her şeyi, bir arada tutanın matematiksel ilişkiler olduğunu savunur. Onun düşüncesi, dünyanın doğasını ve gerçekliğin özünü tek bir kavramlar kümesi ve bu kavramları kullanan tek bir önermeler bütünü varlığını savunan metafiziksel rasyonalizm ile örtüşmektedir. Pisagor'a göre gerçekliğin özü matematiksel harmonidedir. Bunu "her şey sayıdır" ifadesiyle özetler.

Elea okulunun temsilcileri olan Ksenofanes (MÖ 570-475) ve Parmenides (MÖ 513-460) de akılcı birer filozof olarak değerlendirilmektedirler. (Erdem, 1990: 298-299) Bilgi alanında ilk rasyonalist olan Parmenides duyularla algılanan nesnelerin gerçek bilginin konusu olamayacağını düşünür. Duyuların tanıklığına güvenmek insanları görünüşler dünyasına götürmektedir. Görünüşler dünyası ise yalnızca bir yanılsamadan ibarettir. Bu nedenler Parmenides insanlar gerçek bilgiye ancak ve ancak akılları doğrultusunda hareket ederlerse ulaşabileceklerini savunur. Aynı zamanda ona göre gerçek bilgi hep var olan, tek ve değişmeyen bilgidir. (Baykan, 1996: 31) Zaten Parmenides, Heraklitos'un düşüncesinin aksine, değişim kavramının ancak bir görüntü olduğunu ve kendisiyle çelişik olduğunu da savunmaktadır.

Bir diğer rasyonalist filozof Heraklitos'un (MÖ 535-475) felsefeye getirdiği en önemli fikir değişim fikridir. Ona göre nesnelere, olaylardaki veya düşüncelerdeki karşıt güçlerin çatışması sonucu bir değişim meydana gelmektedir. Değişim sonrasında ise değişim öncesinden farklı, yeni bir madde ortaya çıkar. Tüm bu süreç belirli bir kurala ve Heraklitos'un *logos* adını verdiği ortak bir akla bağlı olarak gelişir ve oluşur. (Küçükcalay, 2015: 43) Aklın değişim sürecindeki önemi ise insana değişimi anlayabilme olanağı sunmasından gelir. Heraklitos da, Elea okulu düşünürleri gibi, bilginin kaynağının akıl olduğunu ve bilgiye ulaşmak için akıl yürütme yöntemlerinin kullanılması gerektiğini savunur. Bu nedenle Heraklitos ve

Elea okulu filozofları felsefe tarihinin gördüğü ilk büyük rasyonalistlerdir. (Cevizci, 2006: 25-37)

Sokrates (MÖ 470-399), insanın kendini gerçekleştirme haline *eudaimonia* (mutluluk) adını vermektedir. Ona göre hazcı bir varlık olan insanın asıl hedefi mutluluk olmalıdır. Buna dayanarak Sokrates mutluluğu, tüm insanî istek ve arzuların nihai amacı ve insan varoluşunun en yüksek hedefi şeklinde tanımlar. Mutluluk ile rasyonalite arasındaki bağlantıyı kuran ise hocasından ilham alan Platon (MÖ 427-347) olmuştur. Platon bu mutluluk hedefine ulaşmak isteyen insanın hangi yetilerini kullandığını ifade etmeye çalışır. Ona göre insanoğlunun hayvanlardan farklı şekilde sahip olduğu ve özel bir sezgiye dayalı kabiliyeti insanın aklıdır. Platon aklın, insanın gerçek bilgiyi, değişmez formları ya da özleri (ideleri) kavramaya yarayan araç olduğunu iddia eder. Yani akıl, fiziki cisimlerin değişmez dünyasına ait duyu algısına dayalı düşüncelerin karşıtıdır. Dolayısıyla ona göre, evrenin evrensel doğruları ya da ilkeleri aklın yardımı sayesinde anlaşılabilir. Platon meşhur mağara alegorisinde mağaradan çıkmayı başaran insanın akıl yürüterek güneşin mevsimleri, yılları ve dünyada bulunan her şeyi yönettiğini kavrayabileceğini söylemesi buna örnek olarak gösterilebilir. (Platon, 2005: 373)

Platon akılla ilgili düşüncelerinin büyük bir kısmını Devlet adlı eserinde ifade etmiştir. Platon, Devlet eserinin dördüncü kitabında ölçülü olmayı açıklarken akla önemli atıflar yapmaktadır. Buna göre insan ruhunun temelde iki yanı vardır. Onu iyi davranışlara, sorumluluğa ve sağ duyuya davet eden akılcı yan ve ruhu kışkırtan ve sürükleyen akıldışı yan. Ancak platon tartışmaya devam eder ve akıldışı yanın aslında kendi içinde de ikiye ayrıldığı sonucuna varır. Bunlar ruhun arzulayan yanı ve öfkeli yanı şeklindedir. Arzulayan yan sevmek, susamak, acıkmak gibi davranışları içerirken, öfkeli yan da atılgan, gözü pek davranışları barındırır. Platon burada çocuklardan örnek verir: Henüz akıl çağına ulaşmamış çocuklar daha öfkeli ve daha taşkın olabilmektedirler. Mantıkları oturdukça durulmaktadırlar. Fakat Platon bu durumun her insan için geçerli olmadığını, bazılarının akıl melekelerine hiç ulaşmadığını da belirtir. Akla düşen görev ruhun bu diğer iki yanını yönlendirmektir. Bu sayede diğer iki bölümde iyi bir gelişme sergilemek aklın yönetimi altında kişinin ölçülü olmasını sağlayacaktır. (Platon, 2005: 247-266)

Platon rasyonalizmin önem verdiği apriori bakış açısını da benimsemiştir. Bunu Sokrates ve Menon'un diyalogundan oluşan Menon adlı eserinde ifade eder. Eserde Sokrates Menon'un evinde doğmuş bir köleye geometriyle ilgili sorular sorarak aslında bilgisinin içsel olduğunu gösterir. Sokrates toprağa çizdiği kare şekliyle ilgili köleye sorular sorarak onun daha önce hiç görmediği geometrik bir teoremi hatırlatır. Sokrates Menon'a kölenin teoremi bilmemesine rağmen ne kadar ilerlediğini gösterir. Köle artık bildiğini, Sokrates'in deyişiyle, hatırlamıştır. Sonuç olarak Sokrates kölenin bilgisinin doğuştan geldiğini ifade eder. Menon'un evinde doğup büyüyen ve hiç geometri dersi almayan kölenin Sokrates'in sorularına doğru cevap vermesi bunun en büyük kanıtıdır. Apriori bilginin bu ihtişamlı akılcılığını sağlayan ise Platon'a göre geometridir. Bu nedenle Akademisi'nin kapısının üzerine "geometri bilmeyen giremez" yazdırmıştır. (Platon, 1942: 20-35)

Bir diğer konu ise Platon'un formlarında duyguların değil ancak akılcılığın yerinin olmasıdır. Duygular ona göre yalnızca gölgeleri gösterdiği için gerçeğe uygun da değildir. Filozofların göreviyse bu gölgelerin ardında saklanan özleri görmek ve akıllarının gözüyle aralarındaki bağlantıyı fark etmektedir.

Bir mahalle hekiminin oğlu olan Aristoteles (MÖ 384-322) de Nikamakhos'a Etik adlı eserinin birinci kitabında, tıpkı hocası Platon ruhu ilk başta iki parçaya ayırmıştır. Bunlar akılcı yan ve akıldan yoksun olan yandır. Aristoteles akıldan yoksun yanın bütün beslenen canlılarda olduğunu kabul eder. Ruhun akıldan yoksun yanı da kendi içinde ikiye ayrılır. İlki, bitkisel yan, akıldan hiçbir şekilde pay almaz. İkincisi, arzulayan yan, akılla uyumlu, onun boyunduruğu altında davranır. Nihayetinde Platon'unkiyle aynı şekilde ruh üç parçaya ayrılmış olur. Aristoteles üçüncü kitapta da ölçülü olmayı ele alırken insan ruhunun arzulayan yanının akla göre hareket etmesi onu ölçülü yaptığını savunur. Ölçülü kişi yapılması gerekenleri gerektiği şekilde ve zamanda arzular. Akıl da zaten böyle davranması gerektiğini buyurur. Aristoteles bir de ruhun üç bölünü hiyerarşik bir sıraya sokar. En altta bitkisel yan vardır. Yalnızca beslenme gibi hayati ihtiyaçları gideren bu parça tüm canlılarda vardır. Onun üstünde ise arzulayan yan vardır. En üstte ruhun akıl yan bulunur. (Aristoteles, 2015: 27-63)

Aristoteles'e göre insan en yüksek mutluluğa erişmek istiyorsa akıl yürütmeyi kullanması gerekmektedir. Nihai mutluluk akılcı hayattan kaynaklanmaktadır. Aklın

deneyimi altında arzular rasyonel açıdan düzenli bir sistemle mutluluğu meydana getirir. (Soccio, 2010: 279-307; Cottingham, 2003: 11) Aristoteles ve Platon aklın işleyişini aynı şekilde savunmuşlardır. Aristoteles'in ayrıldığı nokta ise Platon'un aklın formlardan bağımsız olduğu görüşüdür. Aristo aklın da formlarla bütünleşik olduğunu savunur.

Kyrene okulu bilginin göreceli olduğunu ve gerçek bilgiye ulaşamayacağını öne sürer. Bu nedenle insan davranışlarını motive eden en önemli unsur haz ve zevk alma arzudur. Onlara göre mutluluğa ulaşmak için insanların akılcı bir sınır içinde haz peşinde koşmaları gerekmektedir. Kyrene okulunun bu yaklaşımı onları bireyciliğin kurucusu konumuna getirmektedir. İnsanın bireyci davranışı da onlara göre akılla ilişkilidir. Tıpkı Kyrene okulu gibi insan davranışlarının temelinde haz ve acı olduğunu düşünen, Helenistik dönem filozofu Epikür (MÖ 341-270), bütün düşüncesini insanı merkeze alarak onun mutluluğa nasıl erişebileceği üzerine kurmuştur. Ona göre insan haz peşinde koşarken akli ve iradesi ile bir seçim yapmaktadır. (Küçükcalay, 2015: 46)

Stoa geleneğini benimseyen filozoflar bilgi alanının, rasyonalizmin karşıtı durumunda olan deneyciliğe uygun düşünceler de, onlara göre insanlar ahlak alanında rasyonalist sayılmaktadırlar. Stoacılar evrenin *logoslu*, akli, bir düzen olduğunu savunur. Onlara göre doğanın esası nasıl akılsa, doğanın içinde bulunan insanın esası da akıl olmalıdır. O halde insanların doğaya uymaları gerekmektedir. Doğa, *logos* sayesinde ahenkli bir bütün oluşturmuştur. İnsan da tıpkı doğa gibi akla başvurursa kendi iç ahengine erişebilecektir. Stoacılar bu düşünlerini *natiire sequere* şiarıyla ifade eder. Yani: Doğayı takip et. (Baykan, 1996: 14-35)

1.2.2. Ortaçağda Rasyonalizm

İlkçağ felsefesi dini açıklama ve mitolojiyi reddederek, kendisini öne sürme amacıyla oluşan ve gelişen özerk bir felsefe olmuştur. Ancak Ortaçağ felsefesinde bu özerklik yitirilir. Bunun yerine felsefe dine, dini dogmaya veya teolojiye bağlı Hristiyanlık'ın akla uygun olduğunu ispatlamaya çalışan bir konuma gelmiştir. Yani seküler olan felsefe Ortaçağ'da artık inanca tabidir. Ortaçağ'da rasyonellik, Aydınlanma düşünürlerinin söylemlerinin aksine yok olmamış ancak inanca

bağlanmışır. (Cevizci, 2001 b: 20-50) Ortaçağ filozofları kutsal kitapların belirtmiş olduğu bir takım hakikatleri bir kez de kendi akıllarıyla açıklama ve kanıtlama çabası içine girmişlerdir. Bu nedenle aslında Ortaçağ'da yoğun bir akılcılık kullanıldığı söylenebilir. Antikçağ ya da modern rasyonalizmden farklı olarak akıl bağımsız şekilde kullanılamaz. İnsan akli ancak Tanrısal akla da yer verirse, insanlara gerçeği kavrama yeteneği sunabilir. İnsanın kendi aklını kullanmak istemesi Hristiyanlıkça kibir sayıldığı için, Ortaçağ'da aklın kullanımını ancak ve ancak vahiy bilgi ile birlikte olduğu sürece kabul edilebilir. (Baykan, 1996: 36) Ortaçağ filozofları kendi akıllarından ya da deneylerinden yola çıkarak Tanrı'ya ulaşmayı değil, tam tersine Tanrı bilimsel alandan yola çıkarak bütün temel düşüncelerinin inşa edilmesi gerektiğini savunur. (Çotuksöken, 2011: 251)

Ortaçağ düşünürlerinin amacı, Tanrı sözüne dayanan kutsal kitabı ifade etmek, savunmak ve geliştirmek olmuştur. Böylece onlara göre iman sistemleştirilecektir. Bunu yapmak için daha çok şerhe, kutsal metinleri yorumlama metoduna ve mantıksal analize yönelmişlerdir. Yani filozoflar imanı sistemleştirmek için aklın tümdengelimsel yöntemlerini kullanarak rasyonel bir tavır sergilemişlerdir. Aynı zamanda Ortaçağ'da akıl bilen-bilinen, özne-nesne, varlık-bilgi ilişkisinde belirleyici bir rol üstlenir. Çotuksöken (2011: 126) *ratio* (akıl) ve *intellectus* (anlama yetisi) kelimelerinin Ortaçağ'ı tümüyle taşıyan ve yansıtan kelimeler olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra, ona göre, *intelligentia* (anlama gücü), *Deus* (Tanrı), *revelatio* (vahiy), *creato* (yaratma) ve *fides* (inanç) terimlerinin de eklenmesiyle Ortaçağ düşünce örgüsünün özetlendiği savunulabilir. Tanrı mutlak varlık olarak her türlü var olanın nedenidir. Öyleyse her şeyin kendisini tanrısal akılda ve Tanrı'nın gölgesinde biçimlendiği öne sürülür. Tanrısal aydınlatma insan zihnine akılla anlaşılabilir ideaları, ezeli-ebedi ve değişmez doğruları kavrayabilme yeteneği sunar. (Cevizci, 2001 b: 57)

Ortaçağ felsefesinin ilk dönemi Patristik felsefe adıyla anılır. Platon ve Yeni-Platoncu akımın etkisiyle Hristiyanlığın temel inanç ve önermelerini savunan kilise babaları tarafından şekillenen bu dönem II. ve VI. yüzyılları kapsamaktadır. Rasyonalizm açısından ilgi çeken ilk akımı Apologyacılarıdır. Onlar Roma yönetimi tarafından hor görülen ve ezilen Hristiyanlığın aslında akılla temellendirildiğini Roma imparatoruna yazdıkları mektupla kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu sayede

Hristiyanlık da diğer dinler gibi serbest bırakılabilecektir. Helen felsefesinin yöntemlerini de kullanan Apologyacılar akılcı Hristiyan felsefesini oluşturmaya çalışan ilk girişimcilerdir. (Çüçen, 2013: 7)

Erken dönem Ortaçağ felsefesini yansıtan ve özetleyen *crede ut intelligam* (anlayabileyim diye inanıyorum) sözünün ilk savunucusu Augustinus'tur (354-430). (Çotuksöken, 2011 b: 22) Bu söze göre anlama yetisinin olmazsa olmazı inanmaktır. Diğer bir deyişle insan ancak inanıyorsa, Tanrı tarafından ona bahşedilmiş olan anlama yetisini kullanabilir. Yani inanmak, anlamamanın temelidir. Augustinus'un deyişimiyle: *Nisicredideritis, nonintelligetis* (eğer inanmazsan anlayamazsın). Ayrıca burada anlama isteği de göze çarpmaktadır. Buna göre insan anlayabilme arzusu taşır. Böylelikle Hristiyan inancı, akılı yürürlükten kaldırmamış, araştırmayı bir kenara itmemiş ve düşünmeyi de yok etmemiştir. Augustinus, Antik filozoflar gibi, insan ruhunu parçalara ayırarak değerlendirmiştir. Ona göre en önemli, yüksek ve kapsayıcı parça Tanrı'dan gelen anlama yetisidir (*nous*). Eğer bu parça sorunsuz ise, yani kişi inanıyorsa, akıl devreye girer. Akıl insana nedenlere ulaşabilme yetisi sunar. İnsan ruhu akıl sayesinde nedenlere de ulaştıktan sonra, nedenlerin etkilerini öğrenmek için üçüncü parçayı devreye sokar. Bu parça da yetenektir. (Jeauneau, 2003: 19-41)

Patristik felsefe VI. yüzyıldan sonra yerini skolastik felsefeye bırakmıştır. Skolastik kelimesi Latince Schola (okul) sözcüğünden türemiştir. Scholasticus (Skolastik) felsefe de okula ait olan anlamına gelir. O halde bu dönemde eğitimin öne çıktığı söylenebilir. Skolastik filozoflar Hristiyanlık'ı hem daha tutarlı hem de sistematik hale getirmek için çabalamışlardır. Bunu yaparken de Yunan felsefesini, özellikle de Aristoteles'in fikirlerini kullanmışlardır. (Soccio, 2010: 392) Esasen skolastik felsefe yeni bir bilgi bulmaktan ziyade inancı akıl yoluyla güçlendirmek ve buna karşı yapılan eleştirilere göğüs germek amacını gütmüştür. Akıl ve mantık sayesinde bu çabaları daha da güçlenmiştir. Skolastikler Aristoteles'in mantığının yanına bir de Öklid'in geometrisini kullanarak düşüncelerini öne sürmüşlerdir. Skolastik felsefe kendi içinde üç döneme ayrılır. Bunlar:

- Erken Skolastik Dönem (VIII. – XII. Yüzyıl): John Scotus ve Anselmus bu dönemin önde gelen düşünürleridir. Akıl yalnızca inancı temellendirmek için değil inançsızlara karşı da kullanılacak bir araç konumuna gelmiştir.

- Yüksek Skolastik Dönem (XII. – XIII. Yüzyıl): En önemli gelişmeler kuşkusuz bu dönemde yaşanmıştır. Üniversitelerin kurulması, İslam felsefesinin Batı’ya etkisi ve antik felsefe eserlerinin çevirileri düşün alanında gelişmeler sağlamıştır.
- Geç Skolastik Dönem (XIII. – XIV. Yüzyıl): Dönemin ve hatta Ortaçağ’ın en önemli düşünürü olan Aquinas’ın fikirleri öne çıkar.

Erken skolastik dönemin ilk öne çıkan düşünürü John Scotus’tur (815-77). Scotus teolojii ve felsefeyi eş tutmuştur. Dolayısıyla akıl sayesinde Hristiyan dogmaların ve inançların açıklanabileceğini öne sürer. Çünkü Kutsal Kitapı akılla açıklanabilecek hale getirmek onun döneminin genel kabul görmüş düşüncesine göre inancı ortadan kaldırmaktır. (Çüçen, 2013: 169-175)

12. yüzyılda Tanrı’ya ve dini anlamak için akılcı bir yaklaşım öne çıkmaya başlamıştır. Daha önce Augustinus tarafından öne sürülen “anlayayım diye inanıyorum” görüşüne, Normandiyalı keşiş ve sonradan Cantorbey başpiskoposu olan Aziz Anselmus (1033-1109) *fides quaerens intellectum* (aklı araştıran inanç) ifadesini eklemiştir. Ona göre Tanrı hâlâ bilginin nesnesidir ancak insan zihninin yalnızca inanç değil, felsefi yöntemlere ve rasyonel düşünmeye de başvurması gerekir. Akıl ile iman karıştırılmamalı ve birbirinin yerine kullanılmamalıdır. Anselmus, o halde yapılması gerekenin önce iman etmek ve daha sonra da inanılanları akıl yoluyla anlamaya çalışmak olduğunu savunur. O, Tanrı’nın varoluşunu akla dayandırarak anlamak gerektiğini düşünmüştür. (Cevizci, 2001b: 222) Bu nedenle şunları söyler: Dinimize bu kadar bağlı olmamızın ardından, inandıklarımızı anlamak için çaba göstermezsek, bana öyle geliyor ki, görevimizi yapmış sayılmayız. (Küçükkalay, 2015: 115) Anselmus’un bu görüşleri dini inancın otoritesi altında bulunan akıl kavramını daha da öne çıkarmıştır. Artık yalnızca Tanrı kavramının spiritüel olarak yorumlanması önem teşkil etmemektedir. Tanrı’yı akılcı bir kurgulama süreciyle anlamak gerekir. Anlayayım diye inanıyorum sözü bu dönemde tersine çevrilerek inanmak için anlamanın da gerektiği şeklini almıştır. Anlamak, inanmak kadar önemli hale gelmiştir. Aziz Anselmus “inanmak için anlamaya çalışıyorum” sözüyle bu değişimi vurgular. Aynı zamanda Saint-Victorlu Richard da “inandığımız şeyi anlamaya çabalayalım. İnançla kavradığımız şeyi

mümkün olduğu ve izin verildiği ölçüde akılla anlamada çaba harcayalım” diyerek dönemin düşüncesini destekler. (Jeauneau, 2003: 52-74) Kısaca “inanmak için anlamak” denilebilecek olan 11. yüzyıl düşüncesi, aklın inancı aydınlatması ve onu anlaşılır kılması nedeniyle akla oldukça önem vermektedir. (Russ, 2014: 72) Bu köklü fikir değişikliği, karşıtlarıyla birlikte 11. Yüzyılda kesin biçimde kendini göstermiştir. (Çotuksöken, 2011: 255-260)

Ortaçağ düşüncesi en büyük kırılmasını 13. yüzyılda yaşamıştır. Bu yüzyılda pahalı eşyalar, baharat ve ipek gibi nadir ürünler ve el yazmaları Doğu’dan Avrupa’ya gelmeye başlar. Entelektüel ve tinsel anlamdaki bu yeniden doğuş, antik uygarlığın köklerinin keşfedilmesine çok şey borçludur. Hemen hemen bir yüzyıl süren çeviri faaliyetlerinin sonucu Aristoteles’in yeniden doğuşu gerçekleşir. Avrupalı entelektüeller, Müslümanlara ait kütüphanelerden yaptıkları çevirilerde özellikle Aristoteles’in eserlerinden, Öklid’in matematiğinden ve Batlamyus’un astronomi çalışmalarından etkilenmişlerdir. Aralarından en ağır basanı olan Aristotelesçi düşünce Augustinusçu Hristiyan düşüncesinin yerini almıştır. Çeviri faaliyetleri yalnızca antik filozofların keşfiyle değil aynı zamanda Arap filozofların Avrupalılarca tanınmasını da sağlamıştır. (Jeauneau, 2003: 81-87; Russ, 2014: 71)

El Kındi, Farabi, özellikle de İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi Arap filozofların aklın gerçeğe ulaşmada insan için en büyük aracı olduğu düşünceleri Avrupalıları etkilemiştir. Onlar tek olan gerçeğin vahiy yoluyla bildirilip öğretilebileceği gibi, akıl yoluyla da ulaşılabileceğini savunmuşlardır. Akılcı düşünmeyi bir kibir sayan Hristiyan düşüncesinin aksine, akılcılığa merkezi önem veren İslam felsefesi İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina gibi akılcı filozofların ortaya çıkışını sağlamıştır. Avrupalılarca Avicenna denen İbn-i Sina’ya göre her bireyin edilgin bir anlama yetisi vardır. İspanyalı bir Arap olan İbn-i Rüşd (Averroes) ise Batı’yı rasyonaliteye çağırın ve onu içinde bulunduğu metafizik yapısından kurtaran düşünür olarak etki yapmıştır. (Küçükkalay, 2015: 143)

13. yüzyıldaki diğer bir önemli gelişme ise üniversitelerin kuruluşudur. Paris (1200), Oxford (1214), Cambridge (1231) gibi önemli üniversiteler imtiyazlarını 13. yüzyılda almışlardır. Üniversiteler herkesin kendini eğittiği ve kendini gösterme fırsatı bulduğu entelektüel rekabet ortamları yaratmıştır. Ortaçağ’ın sonlarına kadar Avrupa’nın çeşitli yerlerinde kurulmuş olan 80 kadar üniversite ile düşünce alanında

ilerlemeler, skolastik yöntemler ve araştırma biçimlerinde zenginlik yaşanmıştır. (Russ, 2014: 77) Aynı zamanda üniversitelerin doğuşu Hristiyanlıkla ilgili çabaların da duraksamaya başlamasına neden olmuştur.

Bu gelişmelerin neticesinde Aziz Thomas Aquinas, Duns Scotus, Ockhamlı William gibi düşünürler ortaya çıkmıştır. Yeni bir insan modeli, yeni bir eğitim anlayışı, insanın düşünsel yeteneklerine ilişkin yeni bir bakış açısı 13. yüzyılın temel karakteristik özelliği haline gelmiştir. Rönesans'a giden sürecin temel taşlarının bu dönemde döşenmeye başladığı söylenebilir. (Çotuksöken, 2011: 51-53)

Rasyonel araştırma yöntemlerinin haklı kılınması gerektiğine inanan Aziz Thomas Aquinas (1225-74), akıl ve inanç ilişkisiyle ilgili çözümlerinde ilk modern düşünürlerden biri olarak görülür. Aquinas, bilimleri doğal teoloji ve üst doğal teoloji olarak ikiye ayırır. İlki yalnızca insan aklına dayanırken diğeri insan aklıyla birlikte vahye de dayanır. O aynı zamanda inanç ve akıl doğrularının aslında iki farklı bilgi türünün doğruları olduğunu ifade eder. Bu düşüncesiyle Aquinas, Anselmus ile değişmeye başlayan “anlamak için inanıyorum” sözünün yerine “inanmak için bilmek” ifadesini yerleştirmiştir. (Küçükkalay, 2015: 115) Artık inanmanın koşulu onu anlayabilmektir. Vahiy akli destekler ve tamamlarken akıl da vahiy anlamlandırır. Aquinas'ın önemli eserlerinden biri olan Summa Theologica'da “insan aklıyla anlar” diyerek bunu vurgular. Böylelikle Aquinas için akla verilen önem açık biçimde ifade edilmiştir. Aquinas, Tanrı'nın varlığının da akıl yoluyla apriori olarak kavranabileceğine inanmıştır. (Aquinas: 526, 29 Kasım 2017)

Sonuç olarak Aquinas Yunan rasyonalist düşüncesiyle Hristiyan ilahi düşüncesini tek bir bütüncül sisteme dönüştürmüştür. Bu sayede dünyayı anlamaya yönelik bilimsel bir bakış açısı da oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla Thomasçılık yepyeni bir akıl çağıının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. (Russ, 2014: 81-94)

Dönemin bir diğeri düşünürü Ockhamlı William (1287-1347) da akılla inancın birbirinden farklı olduğunu savunur. Ona göre akıl imanını kimi dogmalarının çelişkilerini dahi kanıtlayabilir. Ancak her ne olursa olsun, ona göre, inanca da sıkı sıkıya bağlı kalınmalıdır. (Cevizci, 2001 b: 263-317)

1.2.3. Rönesans ve Reformda Rasyonalizm

Ortaçağ düşüncesinde dünyanın merkezinde Tanrı ve kilise vardır. Ancak, özellikle 13. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte bu bakış açısı değişerek dünyanın merkezine insanın kendisi, akli, istekleri, beklentileri ve zevkleri oturmuştur. İnsan, her türlü bağımlılıktan, otoriteden kurtulmak ve özgürlüğe kavuşmak isteyen bir yapıya bürünmüştür. Bunun için seçilen yol ise akla ve deneye başvurmaktır. (Küçükkalay, 2015: 144)

Örneğin Michel de Montaigne (1533-92) Denemeler adlı eserinde yalnızca insanı konu alır. Tüm bakış açılarının merkezine insanın konulmasını savunan Montaigne'nin izlediği temel buyruk "kendini tanı"dır. O, insanın sorunlarının inanca bağlı olarak değil de akla başvurularak çözülmesi gerektiğini düşünür. Tanrı önceki düşünürlerin inandığı gibi somut değil son derece soyuttur. Bu nedenle ona göre gerçeğin kendisinden, yani somut olandan yola çıkılmalıdır. (Çotuksöken, 2011: 61-63) Ortaçağ'da felsefe teolojinin, akıl da inanan insanın hizmetindeyken; Rönesans ve Reform döneminde felsefe artık salt insan aklının ürünü olarak özerkleşmiş Ortaçağ'ın aksine teoloji ve felsefenin ayrı birer disiplin olduğu kabul edilmiştir. Augustinus, Anselmus, Thomas Aquinas gibi önceki dönem düşünürleri teolog olarak tanımlanırken Descartes, Spinoza, Leibniz gibi Rönesans ve Reform düşünürleri filozofturlar. (Cevizci, 2001 a: 2)

17. yüzyıl felsefecilerine göre gerçek, dini otorite veya kutsal metinlerce aktarılanlar değil, akla dayalı özgür ve tarafsızca keşfedilenlerdir. Dönemin rasyonalizmi, aklın bilim ve felsefe başta olmak üzere bütün alanlarda yegâne otorite olması ya da yapılması anlamına gelir. Bu nedenle artık yeryüzüne yönelmeli, dini dogmaların aksine doğa konu edinilmelidir. Doğüstü nedenler açıklama konusunda yeterli görülmemektedir, her şeyin cevabı doğanın kendisinde içsel biçimde bulunmaktadır. İnsanın yapması gereken ise aklını kullanarak bunu anlamaya çabalamaktır. Bir eleştiri yeteneği kazanan akıl, ahlaki alanda da doğruyu yanlıştan ayırt edebilen, evrensel nitelik taşıyan bir araç olmuştur. Bilimsel alanda ise rasyonalizm, bir yandan insan aklının gücüne ve ilerlemeye duyulan sarsılmaz inancı diğer yandan da ilerlemenin aracı olarak bilime ve bilimsel yöntemeye duyulan bağlılığı savunur.

Bilimsellik beraberinde matematikselleşmeyi de getirmiştir. Dönemin rasyonalistleri matematiğin bilgisini açık-seçik, kesin ve zorunlu bilginin kaynağı olarak görmelerinden dolayı bilimsel yöntemlerini matematiksel kurgu üzerine inşa etmişlerdir. Matematiğin kesinliği rasyonalistlere pozitif doğa bilimlerinin de kesin ve değişmez olduğu şeklinde düşünmelerine neden olmuştur. (Erdem, 1990: 301) Bu kesinlik ve değişmezlik ilkesini benimseyen mekanik doğaya insanın da bağlı bir nesne olup olmadığı dönemin düşünürlerince tartışılmış bir konudur.

Modern felsefenin ilk büyük düşünürü Francis Bacon da (1561-1626), bir rasyonalist ve materyalist olarak, insan zihninin bu mekanik dış dünyayla aynı işlediğini savunur. Ayrıca insanın aklını kullanarak bilimsel bilgiye ulaşabileceğini iddia eder. Aydınlanma'da insanın topyekûn bu mekanik sisteme bağlı olduğu düşüncesi kabul edilene kadar, Rönesans ve Reform'da insanın özgür irade gücü sergileyen tinsel bir yapıya sahip olmasından dolayı mekanik sistemi kısmen aştığı düşünülmüştür. (Cevizci, 2001 a: 4-39)

Genel bir şüphecilik yöntemine varan akıl artık her şeyi baştan yaratma iddiasındadır ve sıfırdan başlamayı hedefler. Dini dogma, otorite ve geleneği reddeden bu saldırgan akıl için hiçbir sınır ya da kısıtlama kabul edilmemektedir. (Russ, 2014: 135-174) Rasyonalistler dendiğinde öne çıkan ilk üç filozof kuşkusuz Descartes, Spinoza ve Leibniz'dir. Bunların arasındansa en ünlüsü ve etkilisi Rene Descartes'tir (1596-1650).

Descartes'in temel amacı felsefede matematiksel kesinliğe ve açıklığa ulaşmaktır. Çıkış noktası olarak benimsediği her şeyden şüphe etmek gerek (*omnia dubitanda sunt*) söylemi ise hiç şüphe götürmez kesinlikte olana varmaya yöneliktir. Vardığı bu temel, onun meşhur sözleri *cogito ergo sum* (düşünüyorum, o halde varım) ile ifade edilir. (Ana Britannica, 2004: 430) Descartes kuşkuyu rasyonel hakikatin ortaya çıkartılmasında temel bir araç olarak görmüş, kuşkuculuğu nihai kesinliğe giden yolda vazgeçilmez bir evre haline getirmiştir. D'Alembert'e göre Descartes akıl yürütme sanatını keşfetmiş, doğanın matematiksel dilini görmüş, felsefeye matematiğin kesinliğini, doğa bilimlerine de geometrinin dakikliğini aktarmıştır. (Cevizci, 2008: 214)

Descartes rasyonalizm felsefesini ağaç metaforuyla açıklar. Ağaç metaforu, akıl aracılığıyla apaçık ve tartışılmaz ilkelere dayanan bir doğru önermeler sistemi oluşturmuştur. Ona göre bu ağacın kökünde metafizik bulunurken gövdeyi ise fizik oluşturur. Dallarda da ahlak, tıp ve mekanik yer alır. Ona göre ağacın en önemli parçası doğa bilimlerini ifade eden fiziktir. Descartes, akla dayanan bu sistemi ortaya koymak ve bunlara yol gösterecek kuralları belirlemek için matematiği kullanır. Matematiğin berraklık, açıklık ve mantıksal tutarlılık kriterleri anlamın ve gerçeğin bulunmasında ön ayak olur. Bu matematiksel sürecin başlaması için gereken araç ise kuşkudur. Kuşku sayesinde akıl harekete geçer, düşünme süreci başlar, şüphe eder ve nihayetinde matematiksel bilgiyi kavrar. Bu bilgiden yola çıkarak da, tündengelimsel yöntemle, başka bilgilere ulaşılır. (Cevizci, 2001 a: 60-64) Descartes'e göre insan bu aklı yetisini kendi çabalarıyla elde edebilecek güce sahiptir. Sonuç olarak, Descartes'in rasyonel yöntemi üç temel prensiple özetlenebilir:

- Sistemik şüphecilik
- Matematiksellik
- Bireysellik

Descartes aynı zamanda apriori kabulün de temsilciğini yapmaktadır. O buna içsel fikirler adını vermiştir. Yalnızca yarguların ve inançların ana malzemesini oluşturan düşünce ya da kavramların doğuştan olduğunu savunur. Bu içsel düşünceler üç kategoriye ayrılır:

- Tesadüfî fikirler: İnsanların duygularıyla kavrayabileceği fikirlerdir. Örneğin “kırmızı” rengi gibi.
- Suni fikirler: İnsanlar tarafından üretilmiş mitolojik fikirlerdir. Örneğin, Herakles'in on iki görevi gibi.
- İçsel fikirler: Tanrı tarafından insan zihnine yerleştirilmiş fikirlerdir. Örneğin Tanrı ya da mükemmel üçgen fikirleri gibi.

İçsel fikirler, Rönesans ve Reform döneminde Tanrı inancının, Ortaçağ gibi olmasa da, hâlâ sisteme dâhil olduğunun göstergesidir. Descartes'in apriori görüşü Tanrı'nın dahi içsel olarak kavranabileceğini ifade eder. (Craig, 1998: 7196-7201)

Hollandalı Yahudi filozof Benedict de Spinoza (1632-77) başyapıtı olan Etika adlı eserinde ahlaki rasyonalizmle ilgili düşüncelerini açıklar O insanların nasıl bir

arada uyumlu bir şekilde yaşayabileceği sorusuna cevap arar. Ona göre insanlar farklı sebeplerden dolayı ayrıışmışlardır ve birbirlerine karşı davranırlar. Ancak Spinoza insanların birlikte daha yardımsever yaşamaları gerektiğine inanır. Bunun için de onların akıl düsturuna göre yaşamaları gerektiğini ifade eder. Böylelikle kişiler kendi haklarına sahip olacak bu da toplumsal bir fayda sağlayacaktır. Akıl sayesinde insan daha açık seçik düşünerek iç huzura da erecektir.

Spinoza'nın akılla ilgili değindiği bir diğer konu ise özgürlüktür. Bu konuda da Spinoza'nın fikri değişmez, akılla yönetilen insanın özgür olduğunu dile getirir. Akılcı kişi özgürdür. Özgür kişinin ise fikirleri doğru olacağından ahlaken ondan kötülük beklenemez. Ayrıca hür kişi yaşadığı yerin ortak haklarını gözlemlemek ve onlara göre yaşamak ister. (Spinoza, 2011: 227-254)

Gottfried Wilhelm Leibniz'in (1646-1716) rasyonalizme katkısı da daha çok mantık alanında olmuştur. O ilk adım olarak ebedi gerçeklere akıl gerçekleri adını verir. Daima gerçeliliği olan bu gerçekler akla bağlanmıştır. Bu konuda kastedilen gerçek olaylar değişse dahi ya da olaylara karşı algımız değişse de gerçek daima olduğu gibi kalır. Bunun kaynağını ise akıl oluşturur. Bilgi oluşmasının ardından kesin ve süreklilik kazanır. Leibniz'in mantığı matematiksel hesaba dayandığı için akıl gerçekleri mantık, sayılar ve geometriden oluşur. Hiçbir koşulda söz konusu gerçekler değişim göstermez. Akla dayandığı gibi aynı zamanda ebedidir. Leibniz'in monadlar olarak adlandırıldığı sonsuz sayıdaki tözlerin her birinin farklı olduğunu, çevresindeki evreni sezdiğini ve her birinin kendi bakış açısıyla evreni yansıttığını belirtir. Ayrıca monadlar birbirlerinden bağımsız olsa da önceden kurulmuş uyum dizgesi gereğince uyum içinde davranırlar. (Cottingham, 2003: 79; Heimsoeth, 2017: 66-67)

1.2.4. Aydınlanmada Rasyonalizm

Aydınlanmanın ön tarihinde 15. yüzyıl ortalarındaki Rönesans hareketi, 16. yüzyıldaki Reform, 17. yüzyıl ortalarından itibaren belirginleşen Descartes'in Kartezyen felsefesi ve Newton'un bilimsel devrimi vardır. 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan sürece Aydınlanma Çağı denir. (Cevizci, 1999: 31) Bu dönemin ayırt edici özelliği bütün kullanım farklılığı ve

çeşitliliğiyle akıl kavramıdır. Akıl, her şeyin ifadesi olarak Aydınlanma döneminin birleştirici ve merkezi noktasına oturmuştur. Bu nedenle Aydınlanma'ya aynı zamanda Akıl Çağı da denir. Aydınlanma düşünürlerine göre akıl, insanları tarihsel olarak bir zamanlar yaşadıkları bütün sorunlardan kurtarabilir, sonsuz barışa, ütopya yönetimine, eksiksiz bir topluma götürebilir. Akıl sayesinde doğa ve toplumun işleyiş yasaları anlaşılabilir ve insan ilişkilerinin doğal niteliği ortaya konabilir. Böylelikle insanların ilerleyebilmesi için gerekli şartlar yaratılmış olurdu. Bu dönemde akıl herhangi bir zümreye veya sınıfa da ait kabul edilmemiştir. Bütün bireylerin kendi özel ve toplumların genel ve ortak amaçlarına ulaşabilmeleri de akılcı yetilerinin kullanılmasıyla gerçekleşebilir. Böylesi bir akıl kavramı bilinebilecek her şeyi bilebildiği ve kendi kendine yeterli olduğu için önceki akıllı sınırlayıcı tüm görüşlerden farklılaşmıştır. Diderot bu durumu şu cümlesiyle özetler, “zaman gelip güneş, akıllardan başka efendileri olmayan özgür insanların başlarında parlayacak”. D'Alembert Aydınlanma çağı için felsefe çağı, Kant eleştiri çağı ve T. Paine ise kalıplaşmış ismini yani akıl çağını kullanmıştır. (Çiğdem, 2006: 19-37; Şekerci, 2016: 13-16)

Başta Kant olmak üzere bütün Aydınlanma filozofları, gerçek aydınlanmanın, vahye veya imanın sınırlarına müracaat etmekten ziyade; bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine akli ve felsefi yöntemleri uygulamak anlamına geldiğine inanmışlardır. Aydınlanma, kamusal alanın inanç, batıl itikat veya din tarafından değil de, akıl tarafından yönetilmesi ve yönlendirilmesi arzusunu, aklın toplumu değiştirme ve bireyin gelenek ve keyfi otoritenin baskı ve tehditlerinden kurtarma gücüne beslenen inancı, din yerine bilim eliyle geçerli kılan bir dünya görüşüdür. (Cevizci, 2008: 13-15) Bu gelişmeler ışığında değerlendirilecek olursa düşünürler Yunan-Latin antikasında bilge; Ortaçağ'da aziz veya teolog; Rönesans'ta hümanist ve son olarak Aydınlanma çağında metafizikle hiçbir alakası olmayan, bilimi temel alan filozof olarak tanımlanırlar. (Russ, 2014: 201)

Ortaçağ'da insan akli yalnızca Tanrı'ya özgü mutlak aklın içinde sınırlı bir pay aldığı için edilgen yapıdadır. Ancak Aydınlanma Çağı'nda insanın doğaya egemen olma isteği ile akıl giderek bağımsızlaştırılarak daha etkin ve değiştirici bir ilkeye dönüştürülmüştür. Akıl var olmanın eleştirilmesini sağlayan araç, doğaya egemen olma ve topluma biçim verme yetisi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. (Buhr,

Schroeder ve Barck, 2006: 76-83) Artık insan bir yandan kendini doğal bir varlık olarak benimserken öte yandan insanlığa ancak insanın özüne, doğasına ve mantığına uygun bir toplum düzeninde gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu fark etmiş ve kendi yeteneklerinin bilincine varmıştır. Buna göre Aydınlanmanın en temel üç özelliği şu şekilde sıralanabilir:

- Evrende ezeli ve ebedi doğruların oluşturduğu rasyonel bir düzen vardır.
- İnsan zihni, sahip olduğu akıl yetisi sayesinde bu doğruları anlayabilecek kapasitededir.
- İnsanın bu doğruları dikkate alarak hareket edebilecek yeteneği ve iradesi vardır. (Cevizci, 1999: 31)

Aydınlanma'nın oluşumunda rol alan en önemli etkenlerden birisi kuşkusuz bilimsel devrimdir. Bilimsel devrim sayesinde rasyonalizm adeta somutlaşmıştır. 15. yüzyılda Kopernik (1473-1543) ile başlayan bilimsel devrim 17. yüzyılın sonlarında Newton ile tamamlanır. Bilim her şeyden önce gerçek Aydınlanma'nın ölçüsü, gerekli zihniyet değişiminin anahtarıdır. Çünkü bilim doğayı ve toplumu anlaşılır kılan akıllı, bilimsel dünya görüşü ise din ve hurafelerden arındırılmış rasyonel bir bakış açısını cisimleştirir.

Kopernik Ortaçağ'ın sonuna denk gelen görüşleriyle modern Avrupa tarihinde ciddi bir değişimi başlatmıştır. Kopernik, özellikle kilisenin desteklediği, geosentrik (yer merkezli) evren düşüncesini yıkararak yerine heliosentrik (güneş merkezli) evren fikrini yerleştirmiştir. Kilise bu konuda yanıldığını kabul etmeyerek sert karşı tepkiler verse de bilimsel devrim adım adım ilerlemeye devam etmiştir.

Kopernik'in ardılı Galileo Galilei (1561-1643) matematiği etkin şekilde kullanarak doğanın açıklanmasına niceliksel öğeleri eklemiştir. Ona göre doğa bir matematik kitabı gibidir. Eğer matematik daha iyi anlaşılabilirse doğa da anlaşılabilir. Galileo Leibniz'in ebedi gerçeklerini örnek alarak matematiğin genel geçer olduğunu ve herkes için aynı olduğunu düşünür. O halde matematik önermeleri de her zaman doğru, kesin ve uyumludur.

Sonuç olarak Kopernik, Galileo ve Kepler'in hazırladığı bilimsel zemin 1687 yılında Isaac Newton'un (1642-1726) Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri kitabını çıkarmasıyla tamamlanmıştır. (Çüçen, 2013: 279-304; Cevizci, 2008: 27)

Newton'a göre doğa tamamıyla maddeden ibarettir. Maddenin zaman ve mekândaki hareketleri güç yasalarıyla belirlenmiştir. Bu bilimsel görüş aynı zamanda yeni bir evren tasvirini de beraberinde getirmiştir. Ortaçağ inancının aksine yeni evren algısında Dünya merkezde değil, evrenin herhangi bir yerindeki sıradan bir gezegendir. Düşünce biçimindeki bu köklü değişiklik, insanların doğaya duydukları ilgi ve keşfetme merakını da körüklemiştir. Keşif süreci boyunca kullanılan gözlem ve deney yöntemleri de bilimsel metodun gelişmesini sağlamıştır. Aydınlanma düşünürleri bilimsel metotlarını yalnızca fizik, kimya, astronomi gibi doğa bilimlerinde değil; aynı zamanda iktisat, siyaset, ahlak gibi diğer tüm alanlarda da uygulamışlardır. Bilim, bu disiplinleri anlayabilmek için çıkarılabilecek tüm teoremleri üretme gücüne sahiptir. Asıl olan bilimsel yöntem doğa bilimlerinde vücut bulduğu için, doğa bilimlerinin tümdengelimci yönteminin diğer tüm bilim dallarında da kabul edilmesi gerektiğine inanılmıştır. Rasyonel davranan kişinin ise bu bilimsel bilginin sunduğu tüm doğruları gündelik yaşamına uygulaması beklenmiştir. (Cevizci, 1999: 31) Böylece Newton'un ortaya koyduğu doğa anlayışı bilinen tüm evren düşüncesini değiştirmiştir. Aydınlanma yüzyılının ilk yarısından sonra Newtonculuk bilimselliği temsil eden bir paradigmaya olmuştur. Artık Newton'un fikirleri benimsenmeden bilimsellikten söz edilememektedir. (Şekerci, 2016: 73)

La Mettrie (1709-51), Newton'un doğa bilimleri anlayışını ve Descartesçi fiziği benimseyerek İnsan Bir Makina (L'Homme Machine) adlı eserinde hayvan-makine kavramını işlemiştir. La Mettrie Freiburg seferi sırasında şiddetli bir ateş nöbeti geçirmiştir. Bu hastalık onu insan fizyolojisini anlama konusunda tetikler. İnsanın adeta makine gibi bir sisteme sahip olduğuna inanır. Daha sonraları antropolojik materyalizmin kurucusu olarak anılacak olan La Mettrie deneyimlerinden yola çıkarak İnsan Bir Makina kitabını yazmıştır. Örneğin birkaç kan damarının tıkanması La Mettrie'ye göre tıpkı bir makinanın yağ borularından bazılarının tıkanmasıyla aynıdır. Yalnız makine düzeninden daha karmaşık olan insan bedeni hakkında bilgi sahibi olmak ayrıntılı araştırmayı gerektirir. La Mettrie bundan dolayı apriori düşüncüyü reddetmiştir. Çünkü apriori araştırmalar insanı tanımlamada sonuçsuz kalmaktadır. Yerine aposteriori yöntem seçilmelidir. Yalnız La Mettrie insanı parçalara ayırsak bile ruha dair bilgiye ulaşamayacağımızı belirtir. Ancak, yine de gerçeğe en yakın bilgi edinilmiş olur. Deneyciliği akılcılıkla birleştiren La Mettrie eğer bu şekilde yapılmazsa yolu aydınlatacak meşaleden mahrum

kalmacağını söyler. Ona göre aklın otoritesine baş eğilmesi gerekir. La Mettrie'nin tasarımı Newton'un mekanik evren görüşüyle bire bir örtüşmektedir. Doğa gibi insan da belirli yasalara göre bir makine gibi hareket etmektedir. (Mettrie, 1985: 6-72)

Aydınlanma'nın en önemli filozoflarından biri olan Immanuel Kant (1724-1804) Pratik Aklın Eleştirisi eserinde, aklın deneyimle olan ilişkisi ve insanları nasıl yönlendirdiği sorularına cevap arar. Ona göre mantığın ve matematiğin tüm eylemlerini geçerli kılan akıl insan zihninde var olur. Bunlar algının ham materyalleriyle birlikte dayatılan düzenlenmiş formlarıdır. İnsanlar bu düzenlenmiş formları kendi akıllarını kullanarak kavrayabilirler. Çünkü Kant'a göre formlar insan zihninde insanların farkında olmadan düzenlenmiştir. O, insan zihnindeki mantıksal ve matematiksel çerçevenin oluşturduğu apriori kavramların deney verilerini kullanarak bilgi temelini sağlayabileceğini iddia etmiştir. Yani Kant mutlak olarak apriori bilginin gerçek bilgiyi sağlamadığını öne sürdüğünden onlara güvenilemeyeceğini düşünür. Kısacası Kant'ın felsefeye katkısı duyular ve apriori bilginin arasındaki büyük boşluğu kapatmasından gelir. Bunu yaparken apriori bilgi açısından Leibniz'in katı rasyonalizmi ile duyular açısından Hume'nin katı deneyciliği arasına köprü kurduğu söylenebilir. Descartes'in şüpheciliğinin farklı bir biçimi olarak Kant için asıl amaç hem eleştirel hem yapıcı olmalıdır. O, aklın felsefi girişimin kalbi olduğunu düşür ve aklı en iyi biçimde kullanabilen filozofların gerçek kaynağı görebileceklerini savunur. (Kant, 1999: 6-72)

Ayrıca Kant ahlaki sorumluluğun kaynağını da akılda görerek ahlaki rasyonalizmi geliştirmiştir. Ona göre saf akılcı düşünmeyle neyin iyi olduğu bilinebilir. Ahlaki açıdan bunun anlamı yalnızca rasyonel varlıkların ahlaki olabileceği ve sorumlu tutulabileceğidir. Akıl ahlaklılığın esası olduğu gibi ahlaki yükümlüğü de emreder. (Cottingham, 2003: 11)

Kant'a göre insanların hata yapmalarının sebebi onların akıllarını başkalarının boyunduruğu altında kullanmalarındır. Bu nedenler eğer insan kendi aklını kullanmaya cesaret edebilirse aydınlanmaya gidecek olan ilk adımını atmış olur. Latin şair Horatius'un şu sözlerini kullanan Kant, aynı zamanda Aydınlanma Çağı'nın şiarını da bulmuş olur: Sapere aude. Yani aklını kullanmaya cesaret et. Kant, bu mottoyu benimseyebilmek ve uygulayabilmek için insanların özgür bir

şekilde hareket etmesi ve akıllarını başkalarının vesayeti altında olmadan kullanmaması gerektiğini belirtir. (Çiğdem, 2006: 90)

1.2.5. 19 ve 20. Yüzyıllarda Rasyonalizm

Görüşleri Kopernik devriminin felsefedeki etkisine dayanan Kant, insan bilgisinin nesnelere uymasının yerine nesnelere insan bilgisine uyması gerektiğini öne sürmüştür. Kant'ın da savunduğu apriori aklın kabulü, 19. yüzyılda, tüm deneyimler çıkarıldığında akıl başarılı olabilir mi sorusuyla eleştirilmeye başlanacaktır. Bu eleştiriler sonucunda ise irrasyonelitenin doğuşu gerçekleşir. Kant'ın ölümüyle son bulan Aydınlanma Çağı 19. yüzyılda yerini özellikle Friedrich Hegel (1770-1831) ve çağdaşları Søren Kierkegaard (1813-55), Arthur Schopenhauer (1788-1860), Friedrich Nietzsche (1844-1900) gibi filozofların kendine özgü düşüncelerine bırakmıştır. (Encyclopaedia Britannica c, 17 Şubat 2016) Alman romantizminin de etkili olduğu dönemde bir irrasyonel olan Nietzsche, rasyonel düşüncenin varlığın derinliklerine nüfuz edebileceği inancını metafiziksel bir yanılsama olarak değerlendirmiş ve reddetmiştir. (Yılmaz, 2009: 22)

19. yüzyılın en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilen Hegel, Aydınlanma'yı özgürleşme sürecindeki kazanımlarına rağmen özü itibariyle hatalı ve olumsuz bir süreç olarak değerlendirir. (Cevizci, 2008: 19) Onun kurguladığı sistem, doğayı matematiksel biçimde değil organizmacı olarak ele alır. Bu nedenle doğa sisteminin tek başına algılanamayacağını, onun bütüncül şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Hegel'in rasyonalizmi idealizmle birlikte gelişir. (Blanshard, 1970: 230d) Hegel idealizminde hangi aklın dünyayı yönettiğini anlamak için doğada, deneyimde ve gerçeklikte aklın yerini keşfe girişmiştir. Kant'ın öne sürdüğü dünyanın aslında zihinde şekillendiği düşüncesinin tersine Hegel dünyanın keşfedilerek zihinde oluştuğu görüşünü geliştirmiştir. Ayrıca Hegel'in akılcılığı oldukça geniş kapsamlı ve hatta akıldışılığa açılan bir anlayışı ifade eder. Kavrayıcı bir akıl anlayışı ortaya koyan ve gerçekliği oluşturan bütün parçaları bir araya getiren Hegel, evrenin idealist tek bir akılda oluştuğunu savunur. O, bunu "gerçek olan aklî, aklî olansa gerçektir" sözleriyle ileri sürmüştür, dünyayı anlama ve açıklama süreci olarak felsefenin bir zorunluluktan yola çıkması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre,

düşüncenin bu gereksinimini ise ancak her şeyi kapsayan ve parçaları birbirini zorunlu kılan bir sistem karşılayabilirdi. Hegel bahsi geçen sistemi, tek bir mutlak zihinde oluşmuş, bütüncül evren olarak tanımlar. (Ana Britannica, 2004: 430) Hegel'in bu fikirleri sayesinde Avrupa düşünce dünyasının büyük bir verimlilik kazandığı söylenebilir. (Russ, 2014: 301)

19 ve 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler de rasyonalizmin konumunun tekrar ele alınması gerektiğini göstermiştir. Modern bilim özellikle Newton'la birlikte 19. yüzyıla kadar doğa biliminin önderliğini ve onun yasalarının diğer tüm disiplinler için de geçerli olduğunu savunur. Ancak felsefi alandaki önemli atılımlarla birlikte bilimsel alanda da gelişmeler yaşanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Dilthey'in öncülüğünü yaptığı, doğa bilimleri (*naturwissenschaften*) ile tin bilimleri (*geisteswissenschaften*) arasında yöntem birliği olup olmadığı tartışmaları başlamıştır. Tin bilimlerini sosyal bilimler, ahlak bilimi, tarihsel bilim ve kültürel bilim olarak tanımlayan Dilthey'e göre tin bilimlerinin kullandığı yöntemlerle doğa bilimlerinin kullandığı yöntemler arasında fark vardır. Tin bilimleri, doğa bilimleri gibi bir olayın neden ve etki ilişkilerini açıklamaktan ziyade onları anlamaya çalışmaktadır. Dilthey işte bu tin bilimlerinin anlama yöntemini ilk kez ortaya koymuş ve işlemiştir. Böylece bilimsel yöntem olarak kullanılan rasyonel bakış açısı tin bilimlerinden ziyade daha çok doğa bilimlerinin yöntemi altında değerlendirilmiştir. (Yılmaz, 2009: 31-41; Heimsoeth, 2017: 84-85)

20. yüzyılın başlarında rasyonalizm kuantum mekaniğiyle tanışmıştır. Alman fizikçi Werner Heisenberg (1901-76) tarafından formüle edilen belirsizlik prensibine göre, hareket eden bir elektronun aynı anda hem hızını hem de konumunu tespit etmek imkânsızdır. Heisenberg bu partiküllerin hareketlerine daha önceden kabul edildiği gibi, belirli nedensel yasalarla asla erişilemeyeceğini onların ancak istatistiksel olarak toplulaştırılmış verilerine ulaşılabileceğini savunur. Böylelikle rasyonalizmin varsaydığı kesinlik bu tarihten sonra yerini belirsizliğe bırakır. Max Planck (1858-1947), Bertnard Russell (1872-1929) ve en önemlisi Albert Einstein (1879-1955) gibi yeni fiziğin yorumcuları nedenselliğin mutlak değil izafi olduğunu öne sürmeleriyle birlikte akıl da, 20. yüzyılda, göreceli bir akıl olarak kendini göstermiştir. Bu dönemde rasyonel kesinliklerin bilim alanında gerilediği ve hatta çöktüğü iddia edilebilir. Rasyonalizm artık ciddi ve kalıcı bir iddiası olmayan; bilimsel alan da

dâhil olmak üzere her disiplinde şüphe, belirsizlik ve görecelilikle karşı karşıya kalmıştır. (Russ, 2014: 372-392)

Düşünce alanında ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, mantıkçı pozitivist ve deneyci A. J. Ayer (1910-89) ve Rudolf Carnap (1891-1970) epistemolojik rasyonalizme meydan okumuştur. Onlar da apriori bilginin kesinliğine inanıyordu ancak bunun felsefi önemini reddediyorlardı. İddiaların kanıtlamak için rasyonalizm kavramını üç adımda ele alarak incelemişlerdir:

- Birinci adım, lengüistik (dilbilimsel) önerme: İlk adımda kelimelerin kullanımına dikkat çekmişlerdir. Örneğin matematikçi bir kimse doğruyu veya en kısa mesafeyi şu şekilde tanımlayabilir: Doğru, iki nokta arasındaki en kısa mesafedir.
- İkinci adım, geleneksel önerme: Bu adımda, bir önceki adımdaki tanımın aslında geleneğe, yani kişi ya da toplumun konuyu ele alış biçimindeki farklılığa göre değişebileceği vurgusu yapılır. Evvelki örnekteki matematikçi yerine fizikçi konulduğunda tanım şu şekilde değişebilir: Işık dalgasının yolu, iki nokta arasındaki en kısa mesafedir.
- Üçüncü adım, analitik önerme: Bu adımda da yapılan tüm tanımların gerek dil gerekse gelenek farklılıklarına göre değişebileceği, esasında bu tanımların doğayla hiçbir alakası olmadığı yalnızca kavramları anlamlandırmayla ilgili olduğu öne sürülür. Bu nedenle, doğanın gerçekliğine değil de tamamen tanımlamalara dayanan rasyonalist sistem onlara göre hayalidir.

Ahlaki rasyonalizm ise kritisizme kaymıştır. Rölativizmle (görecelilikle) birlikte ahlaki standartların da insana ya da topluma göre farklılaşabileceği belirtilir. Stepen Toulmin (1922-2009) ve çağdaşı Kurt Baier (1917-2010) tarafından her bireyin ahlakî bakış açısına ve bunun gerekçelerine kendi açısından mantıklı sebepler bulabileceği savunulmuştur. Sonuç olarak ahlakî rasyonalizmin evrensel niteliği ve genel-geçerliliği geri plana itilmiştir. İngiliz ahlakçı Hastings Rashdall (1858-1924) ve G. E. Moore (1873-1958) neyin doğru olduğunu saptamak için aklın iki duygu içermesi gerektiğini iddia eder. İlki tümdengelim göz ardı edilip çıkarım yapabilmek için tümevarımsal akıl eylemlerinin kullanılması gerektiğidir. İkincisi ise apriori bilgiyle yola çıkmaktan ziyade elde edilmiş verileri değerlendirerek çıkarım yapmaktır.

Düşünce özgürlüğü ve bilimsel görüşlerin kabul edilmesiyle birlikte rasyonalizmin din ile olan tartışması 20. yüzyılda önemini yitirmiştir. Çağdaş akıl eskisine oranla dini öğretilere çok daha uzaktır. Bu dönemde gerçeğin kaynağının akıl olduğunu iddia eden rasyonalizm de, vahiy bilgi olduğunu savunan din de önemini kaybetmiştir. (Encyclopaedia Britannica b, 17 Şubat 2016)

Avrupa'nın düşünce serüveninde akıl, 17. yüzyılda Descartes ile doğruyu yanlıştan ayırma yetisi haline gelirken, 18. yüzyılda eleştirel ve yapıcı bir güce dönüşmüştür. Aydınlanma Çağı'nda ise akıl insanı mutluluğa götürebilmek için yegâne araç olarak ön plana çıkar. 20. yüzyıl akı, akla verilen önemin artış eğiliminin tersine dönmesiyle göreceli hale gelir. Akıl eski önemini kaybeder ve tapınılan bir şey olmaktan da çıkar. (Russ, 2014: 403) Artık akılcılık kavramı çok daha esnektir. Deney, gözlem, ölçme ve çıkarım aklın yerini almıştır. (Grünberg, 2005: 294)

1.3. Rasyonalizme Karşı Yapılan Eleştiriler

Ele alınan önceki konularda da görüleceği gibi rasyonalizme sürekli olumlu anlamda atıf yapılmıştır. Ancak rasyonalizm kavramını kabul etmeyen hatta rasyonalizme karşıt olarak ortaya çıkmış görüşler de mevcuttur. Bu görüşler rasyonalizmi reddettiği gibi rasyonalizm de onları reddetmektedir. Rasyonalizmin daha iyi anlaşılması için onu eleştiren görüşlere yer verilmeli ve hangi konulara değinildiğini belirtmek gerekmektedir.

Rasyonalizmi en çok eleştiren düşüncelerden biri irrasyonalizmdir. Zaten adından da anlaşılacağı üzere irrasyonalizm rasyonalizm kavramına karşıt olarak ortaya çıkmıştır. İrrasyonalizmin kelime anlamı akıldışıdır. İrrasyonalizm rasyonalizme karşı olan eleştirilerini Akıl Çağı olarak adlandırılan Aydınlanma dönemini takip eden 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında ortaya koymuştur. Aydınlanma'da oluşturulmuş rasyonalizm kavramını irrasyonalistler kendilerine hedef belirlemişlerdir.

Bir yandan Charles Darwin'in bir yandan da Sigmund Freud'un görüşlerinden etkilenen irrasyonalizm deneyimin biyolojik ve bilinçaltı kökenlerini araştırmayla

düşünce temelini oluşturur. Rasyonalizmin kabul ettiği insanların tamamen akılcı düşündükleri ve hayatlarını da ona göre sürdükleri fikrine karşıdır. Bunun aksine insanların akılcı değil akıldışı şekilde düşündüklerini ve yaşadıklarını öner sürerler. Akıl kendi başına her şeyi anlayabilecek kadar yeterli bir yeti değildir. Kişilerin sezgileri matematiksel bir formül gibi açıklanamadığı sürece akıl temel rolünü yerine getiremez. Ki zaten bu da irrasyonalistlere göre mümkün değildir. Yani irrasyonalistler, rasyonalizmi gerçeği yansıtmadığı için eleştirmişlerdir.

İrrasyonalizm ontolojik açıdan dünyanın akla dayanan, rasyonel yapılardan, araçlardan ve anlamlardan yoksun olduğunu iddia eder. Rasyonalizm onlara göre dünyada bir varlık olarak vücut bulamaz. Epistemolojik açıdan ise akıl evreni anlayabilmek için bir etkidir. Ancak akıl tabiatı gereği tek başına bozulmadan evreni anlayabilecek kabiliyeti ve yeterliliği yoktur. Bu nedenle akıldışılık kaçınılmazdır. Ayrıca irrasyonalistler antropolojik olarak insan doğasını ele aldıklarında, insanın baskın karakterinin irrasyonel olduğunu ileri sürer. Buna göre insanlar rasyonalistlerin varsaydıklarının aksine akıldışı davranışlar sergilemektedirler. (Encyclopaedia Britannica, 2012, 17 Haziran 2017)

Bir diğer rasyonalizm karşıtı akım ise romantizmdir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan romantizm Batı medeniyetinde edebiyat, müzik, resim, mimari ve tarih gibi birçok alanı etkilemiş ve karakterize etmiştir. Romantizmin çıkışı klasik ve ardılı 18. yüzyıl ortalarında belirginleşen neoklasik akıma tepki gösterme gayesi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Klasik ve neoklasik akımın savunduğu kavramlar romantizme göre doğru bulunmaz. İdealizm, denge, uyum ve düzen kavramları romantikler için insana uygun değildir. Özellikle rasyonalizm ve materyalizm romantizmin karşı geldiği en önemli kavramlar arasındadır. 18. yüzyıl Aydınlanma filozoflarının yücelttiği bu kavramlar romantizm için insanları robotik bir yapıya dönüştüren ve hislerini yok eden bir ortam sunmaktadır. İnsanın duygularını hiçe saymak onlara göre gerçeklikten uzaklaşmaktır. Ayrıca bilimsel anlamda da rasyonalistlerin savunduğu metotlar romantiklerce geçerli bulunmamaktadır. Romantiklerin bu konudaki tatminsizlikleri sonucu onlara göre artık rasyonel argümanların eskidiği ve mantıksal çıkarımların da çürüdüğü savunulmuştur. Kısacası yalnızca aklın kullanıldığı sistem romantikler tarafından kabul görmemiştir. (Thilly, 1913: 107-114) Çünkü romantizm duyguları

ön plana çıkararak kararlara önem vermektedir. Aklın ötelendiği bu kavramları sıralamak gerekirse: Duygusalılık, hayal gücü, düşsellik, metafizik gibi kavramlar sayılabilir. Böylece estetik kaygıları daha ön plana çıkararak düşünce sistemi oluşturulabilir. Ayrıca romantizm irrasyonelizmi de benimseyerek rasyonelizmin zıt kutbunda yer almıştır. Bu nedenle rasyonelizm ile romantizm bir çatışma halindedir. (Encyclopaedia Britannica, 2009, 17 Haziran 2017)

Gelenekçilik veya muhafazakârlık da rasyonelizmi eleştiren düşünce akımlarındandır. Gelenekçilik düşünce olarak geleneksel değerleri öne çıkarır. Ayrıca insanların geleneksel değerlere göre yaşamları gerektiğini savunur. Rasyonelizmin akılcı hesaplamalarla yöneldiği en mantıklı olanı seçme davranışı burada tarihsel doğrulara göre seçim yapma yoluna bırakır. Bu tercihler yaşayan toplumun geçmişten getirdiği geleneklerine dayanmaktadır. Rasyonelizmin benimsediği bireysellik de gelenekçilik ve muhafazakârlık tarafından reddedilmektedir. Onlara göre bireycilik büyüü bozan bir davranıştır. Organik toplum görüşünü benimsemelerinden dolayı gelenekçiler toplumsal biçimi savunmaktadırlar. Onlara göre toplumsal şekil karşısında olan bireyci toplum biçimi kaybetmeye mahkûmdur. Çünkü birliktelik sayesinde sorunların çözümü çok daha basit olacaktır. Bu durum yalnızca toplumun değil tek tek kişilerin de kendi yaşamlarında faydalarına olacaktır. Gelenekçilerin rasyonelizmle ilgili bir başka görüşü de insanların tutkularını ve arzularını takip ettiği varsayımdır. Rasyonelizmle tamamen zıt olan bu görüşe karşı gelenekçiler insanların davranışlarına kötümser yaklaşım sergilemektedirler. İnsanın irrasyonel ve bencil olduğunu belirten gelenekçiler insanların kötü yanlarını da şiddete meyilli ve anarşist olduklarını aktararak açıklarlar. Onlara göre insan doğuştan kötü hislerle dünyaya gelir. Tüm bunların yarattığı olumsuz hava gelenekçilere bir çıkış yolu göstermiştir. İnsanların bu olumsuzluklardan etkilenmemeleri için toplumun gelenekçi ve muhafazakâr olması gerektiğini iddia eder. (Encyclopaedia Britannica d, 2016, 17 Haziran 2017)

Sonuç olarak rasyonelizme karşı gelen eleştirileri kısaca özetlemek gerekirse: Bunların başında akılcılığın tam karşıtı denilebilecek olan irrasyonelizm gelir. Ayrıca akıl yerine duyguyu öne çıkararak romantizm; geleneğe önemli ölçüde değer veren geleneğin insanların hatalarını en aza indirebilecek verimli bir kaynak olduğunu iddia eden gelenekçilik ve muhafazakârlık rasyonelizme karşıt görüşler olarak

sıralanmıştır. Bunların dışında insanın bilme kapasitesinin sınırlı olduğunu savunan, bilginin insanüstü temellerine büyük bir önem atfeden, bilginin asıl kaynağının vahiy ve ilahi aydınlanma olduğunu öne süren doğaüstücülük ve gizemcilik ve son olarak da kanaatlerin ve inançların güçlü, etkili ve karizmatik olan liderin görüşlerine beslenecek güvenle temellendirilmesi gerektiğini savunan otoriteryanizm rasyonalizmle mutlak karşıtlık içindedir. (Cevizci, 2003: 200)

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK İKTİSATTA RASYONALİZM

2.1. Rasyonalizmin İktisat Bilimine Yansıması

Özellikle Aydınlanma felsefesinin bilimsel alanda getirdiği köklü değişimler yalnızca doğa bilimlerini değil diğer tüm bilim alanlarını da etkisi altına almıştır. Bilimsel alanların kullandığı yöntem ve metodolojiler bilimsel disiplinlerin farkı gözetilmeksizin tek bir çatı altında toplanıyordu. Yeni yöntem arayışları sonunda özellikle Dilthey'in doğa ve tin bilimleri ayrımı ile birlikte bilim dallarının farklı araştırma yöntemlerine de sahip olabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Yine de Aydınlanma dönemi ile gelen bilimsel devrimin etkileri uzun yıllar boyunca etkilerini göstermiş, sadece formel bilimlerin değil diğer tüm disiplinlerin de olmazsa olmaz özelliklerini belirlemiştir.

Newton'un öncülüğünü yaptığı bilimsel devrimin merkezinde yatan kavram mekanik tabiat kavramıdır. Bu kavram tabiatın belli yasalara göre işleyen bir mekanizma ya da makine olduğu imgesinden ilham almaktadır. Bu mekanikliği anlaşılır kılan ise doğa sistemini anlayabilme ve yorumlayabilmenin yeni evrensel dili haline gelen matematiktir. Çalışmalarında matematiği kullanan Galileo doğanın açıklanmasına böylece niceliği eklemiştir. Bu sayede matematiğin özellikleri ve ifadeleriyle doğanın daha iyi açıklanabileceği öne sürülmüştür. Matematiğin ideal ve hatasız oluşu matematiksel önermelerin de doğru ve geçerli olması gerektiği sonucunu doğurur. Burada matematiğin aynı zamanda kesinlik belirttiği de anlaşılmaktadır.

Matematik sayesinde olguların kesinliği ve niteliği açıkça ifade edilebilmektedir. Kimse $2 + 2$ 'nin 4'ten farklı bir sonucu olduğunu iddia edemeyeceği gibi doğada da çeşitli nedenlerin sonucunun da farklı olabileceğini iddia edememektedir. İşte bu sayede, matematik bir bütün olarak evrensel bilginin prensibi haline gelmiştir. Nitekim her yerde ve zamanda aynı kesinlikle geçerliliğini korumaktadır. (Çüçen, 2013: 304) dönemlerin cebir ve geometrisi bilimdeki önemini yitirecek, yerini matematiğe bırakmaktaydı. Neticede insanlığın evrene bakışı da aynı eğilimle birlikte değişmiştir. Düşünürlerin ayrı bir diyar olarak gördüğü Evren'in artık doğanın bir parçası olduğu kabul görmeye başlamıştır. Çünkü Evren'deki doğa olayları da matematiksel hesaplamalarla anlaşılabilir. Bu yeni Evren hareket halindedir ve hareketinin yasaları ise her yerde, aynı biçimde herhangi bir değişikliğe uğramadan

matematiksels kesinlik ve netlikte ifade edilebilmektedir. Newton böylece gizemlerle dolu olmayan, akla yatkın ve açıklanabilir bir Evren tasarımı sunmuştur. (Çiğdem, 2006: 60) Newton'un ortaya koyduğu bu kozmolojik anlayış sayesinde değişen doğaya bakış açısı, Aydınlanma yüzyılıının ortalarından itibaren (1750) Newtonculuğun artık bilimsel bakışı belirleyen bir paradigmaya dönüşmesine vesile olmuştur. (Şekerci, 2016: 73)

Yeni bilim anlayışı her şeyden önce gerçek Aydınlanma ölçüsü ve gerekli zihniyet değişiminin anahtarı halindedir. Çünkü bilim doğayı ve toplumu inceleyebilen işlevsel bir araç olarak, akli merkeze yerleştirilerek rasyonel bir bakış açısını cisimleştirir. Dönemin en yaygın bilimsel çalışmaları Newton'un kullandığı bilimsel yöntemi başta sosyal bilimler olmak üzere diğer alanlara uygulamaktır. Düşünüler toplumların ve bireylerin her zaman belirli kurallara göre hareket ettiğini ve belirli neden-sonuç ilişkileri üzerine davranış sergilediğini varsayımlardır. Tıpkı doğa kanunlarının cisimleştirdiği bir makine gibi değerlendirilen bireylerin ve toplumların yaşamı da katı kurallara dayalı, belirli ve gayet anlaşılabilir düzeyde olduğu kabul edilmiştir. (Cevizci, 2008: 27)

Bu mekanikliği anlaşılır kılan ise doğa sistemini anlayabilme ve yorumlayabilmenin yeni evrensel dili haline gelen matematiktir. Örneğin Fransız düşünür Montesquieu bu konuda, doğa bilimleri için uygulanan yöntemlerin beşerî bilimlerle de tam olarak uyum içinde olacağını ve aralarında bağlantılar bulunduğunu ifade ederek toplum bilimlerinin de mekanik işleyişi kavraması ve ona göre değerlendirme yapması gerektiğini belirtir. (Cevizci, 2008: 135) Hobbes'i takip eden Klasik ekonomist ve siyaset bilimci John Stuart Mill de sosyal bilimlerin tıpkı geometri gibi aynı mükemmelliğe sahip olduğu görüşünü savunur. Tümdengelsel yöntemi benimseyerek genel önermelerden spesifik sonuçlar çıkarır. Ona göre bir üçgenin üç açısı ve üç kenarı olduğu nasıl inkâr edilemez bir gerçekse toplumsal çıkarsamalar hakkında da hiçbir şüphe olamamalıdır. (Buchholz, 2005: 140) İktisatta da bu gelişmelere uygun olarak Newtonyen bakışın yansımaları görülmüştür. Örneğin Newton'un çekim yasasının cisimleri yönlendiriliyor oluşu Klasiklerin tıpkı görünmez eline benzemektedir. Bir başka örnek vermek gerekirse Newton'un hareket yasasının hipotetik sürtünmesiz hali piyasanın dengeden saptığında bir engelle karşılaşmadan geri dengeye dönmesi halini andırır. Bilimsel hesaplamalarla bir sonraki güneş tutulması nasıl ki kesin olarak bilinebiliyorsa iktisatçılar da bir sonraki yılın enflasyon oranını bilebilir. (Acar, 2016: 42) Tüm bu matematiksels kesinlik içerisindeki yapılan hesaplamalar insanın bir bakıma rasyonelliğiyle de ilgilidir. Çünkü rasyonalizm de bahsi geçen değişimlerin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Akıl giderek bağımsızlaşarak, daha etkin, değiştirici bir yapıya

bürünmektedir. İktisat bilimi de tıpkı fen bilimlerinde olduğu gibi doğa kanunlarına tabi biçimde rasyonalite kavramını kendi yöntembiliminde önemli bir noktaya yerleştirmiştir. Nasıl ki Batı düşüncesinin gelişimi rasyonalizmin ele alınışı ile şekillenmişse, sosyal bilimlerde de rasyonalitenin araçsallığının en radikal ucunu temsil eden iktisat bilimi de rasyonalizm tarafından biçimlendirilmiştir. (Yılmaz, 2009: 6) Doğaya egemen olmak isteyen burjuva ideolojisinde aklın bağımsızlaştırılması, giderek etkin, değiştirici bir ilkeye dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Birey Tanrı'ya bağımlı olmaktan çıkmış, tanıyan, öğrenebilen, bilgi edinen otoriteden bağımsız bir varlık olmuştur. Aynı zamanda bireylerin akılsal yetileri de eşit görülmüştür. Bu nedenle de rekabet de adaletsiz bir savaş gibi görülmekten çıkmıştır. Yani kapitalist mantık temellerini atmaya başlamıştır. (Buhr, Schroeder ve Barck, 2006: 76)

Bundan yola çıkan The New Palgrave Ekonomi Sözlüğü'ne (Arrow, 1987: 69) göre diğer disiplinlerdeki gibi iktisat teorisinin yaratılışında da rasyonalizm kadar etkin rol oynayan başka bir kavram daha yoktur. İktisat teorisi, buna göre, rasyonalizm düşüncesi üzerinde kurgulanmıştır. İktisatta rasyonalist görüşü savunanlar bilgiye erişme ve onun sonuçlarını hesaplama kabiliyetini her karar verici için yeterli ve tartışılmaz doğru olarak görür. Bir diğer iktisat sözlüğüne göre (Seyidoğlu, 2002: 520) iktisat açısından rasyonalizm, tüketicinin belirli bir gelire en yüksek faydayı elde etmesi ya da üreticinin belirli bir miktar üretimi en düşük maliyetle gerçekleştirmesidir. Ayrıca rasyonalizm, veri şartları altında belirli bir amaca ulaşmak için en uygun araçları kullanma durumunu da ifade eder. Yerleşik (ortodoks) iktisada göre, söz edilen “belirli amaç” karar vericilerin kendi yararlarına uygun tercihler yapmasıdır. Bu tercihleri yapabilmek için üreticilerin ve/veya tüketicilerin rasyonel davranış sergiledikleri varsayılır. (Demir, 2013 a: 49)

İktisatta rasyonellik varsayımının tanımını, kâr ve değer teorileri üzerine çalışmış olan Frank Knight (Savaş, 2007: 29-30) şu şekilde yapar: “Toplum üyelerinin tam bir rasyonellikle davrandığı varsayılır. Ancak bu varsayımınla kişilerin bir melek olup iyiyi kötüden ayıracakları kastedilmez. Varsayım günlük insan davranışları ile ilgili olup, kişilerin ne istediklerini bildiğini ve ona ulaşmak için akılcıca çalıştıklarını ifade eder.” Rasyonelliğin bu tanımı genel iktisat teorisinin birçok temel varsayımlarıyla (denge veya rekabet gibi) sıkı ilişki içindedir. Becker bunu, “herkesin az çok üzerinde anlaştığı rasyonel davranış tanımı, fayda veya kâr fonksiyonu gibi düzgün biçimde tanımlanmış bir fonksiyonun tutarlı şekilde maksimize edilmesidir” şeklinde ifade eder.

Peki, bir davranışın rasyonel olup olmadığı nasıl anlaşılabilir? Öncelikle rasyonel tercihlerde bulunduğu inanılan karar vericinin davranışı tutarlı, istikrarlı ve geçişli olmalıdır. Rasyonel davranışa uygun olunabilmesi için yapılan tercihlerin belli koşullar devam ettiği sürece değişmeden kalması gerekir. Bir başka deyişle, istikrarlı olan davranış X'i Y'ye tercih etmişse, bir an sonra hâlâ koşullar aynıken bu tercihini değiştirmemelidir. Ayrıca geçişlilik eylemi X'i Y'ye; Y'yi de Z'ye tercih eden karar vericinin X'i Z'ye tercih edebilmesi gerektiğini ifade eder. O halde rasyonel birey duygularının yönlendirmesinden ziyade, mantık kurallarına uygun düşünen, tercihlerinde tutarlı davranan, olay ve olgular arasında mantıken geçerli sebep-sonuç ilişkileri kurabilen bireydir. Kısacası rasyonel birey kendisine en çok yarar getirecek olan seçenekleri diğerlerine tercih eder. (Demir, 2013 a: 51-55)

İktisatta rasyonaliteye yapılan bu önemli atıflar tıpkı ahlakî rasyonalizm, teolojik rasyonalizm gibi tanımlamalarda olduğu gibi iktisadi rasyonalizm kavramının doğmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda iktisadi akılcılığın iddiası; devlet müdahalesinin olmadığı bir ekonominin kendi kendini yenileyip geliştirebileceği, arz ve talebin de ahenk içinde dengeye doğru yönelim sergileyebileceği şeklindedir. İktisadi akılcılığın en büyük hedefi ise verimlilik artışıdır. Verimliliği azaltan devlet eğer ekonomik sistemin dışına çıkarılırsa nihai hedefe ulaşma yönünde akılcı bir adım da atılmış olacaktır. Böylece rekabet artırılacak ve pazar güçlerinin önü açılacaktır.

İktisadi rasyonalizm, ortodoks iktisada uygun biçimde, para ve pazarın her şeyi hükümetlerden, bürokrasiden ve hukuktan daha iyi yapabileceği görüşünü savunur. İktisadi rasyonalizme göre tarih, ulusal kimlik, kültür ve toplum bir yana bırakılmalı her şey fiyatların ve pazar güçlerinin belirlediği rasyonel çözümlere göre işlemelidir. (Cevizci, 2003: 205-206) İktisadi rasyonalizmin bu katı tutumu felsefi düşüncedeki farklılıklara benzer olarak kimi zaman yumuşarken kimi zaman kuralcı konumunu korur. Shaun Hargreaves Heap iktisadi rasyonalizmdeki farklılaşmayı incelerken üç kategoriye ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar:

- Araçsal iktisadi rasyonalizm: Katı iktisadi rasyonalizm de denilebilecek olan görüşe göre her karar verici sınırlı kaynaklarını kullanırken en verimli sonuçları elde etmeye çalışır. *Homo economcusun* faydasını maksimize etme çabası, onu araçsal iktisadi rasyonalizmin temsilcisi yapar. Özellikle neoklasik iktisadın benimsediği yaklaşım, iktisat biliminde en çok atıf yapılan rasyonalizm türüdür.

- Yöntemsel iktisadi rasyonalizm: Karar vericilerin davranışları içinde bulunduğu normlar ve kurallar nedeniyle aslında sınırlandırılmıştır. Sosyal yaşam karar vericileri birbirine yaklaştırdığı için davranışların ve tercihlerin benzemesine yol açar. Yöntemsel iktisadi rasyonalizme göre daha yumuşak olan yöntemsel iktisadi rasyonalizm özellikle ortodoks iktisadın genel kabul gördüğü rasyonalizm varsayımına eleştirel yaklaşan iktisatçılar tarafından tercih edilmiştir.
- Dışavurumsal iktisadi rasyonalizm: Karar vericiler tercihlerini yaparken çevreye karşı bilinçli ve toplumsal normlara da duyarlı davranırlar. Yöntemsel iktisadi rasyonalizmden farkı karar vericilerin sınırlandırılmasının söz konusu olmamasıdır. Zaten bunu isteyerek yerine getirirler. Heap'e göre, gerçek dünya ekonomisi dışavurumsal iktisadi rasyonalizm ile daha iyi açıklanabilmektedir. (Cristesen, 2003: 32)

2.2. Klasik İktisatta Rasyonalizm

Rasyonalizm Klasik ekonominin hem düşünce hem de uygulama alanında var olagelmıştır. Mantığa dayanan rasyonalite düşüncesi Aydınlanma'nın Klasik konseptte ilişkin önemli bir katkısı gibi görünebilir. Fransız Fizyokratlarından ve Aydınlanma fikirlerinden etkilenen, aynı zamanda liberal ve seküler olan, Smith, Mill, Ricardo, Say gibi ekonomistler için rasyonalite insanın aklî kurallarını ve mantıklı davranışlarını temsil eder. Kısaca, mantıksal süreçle bağdaştırılan rasyonalite akılcı davranış sergileyen ekonomik insanın da vereceği kararlarda ve tahminlerde mantıklı, makul ve doğru hareket ettiği ön kabulünü ifade etmektedir.

Klasik ekonomistler genel olarak aynı mantığa dayansa da rasyonel aktör ve davranışları açıklarken farklı ifadeler kullanmışlardır. Buradaki farklılık esasında bahsi geçen iktisatçıların rasyonalizmi açıklama gayesinden ziyade daha çok kullandıkları terimlerin anlamlarının rasyonalizmle bağdaşmasıyla ilgilidir. Yani iktisatçılar farkında olarak ya da olmayarak aslında rasyonalizme göndermede bulunmaktadırlar. Örneğin, Adam Smith rasyonalite kavramına atıfta bulunurken akılcı kişi için “bilge insan” diyerek mantıksallığın ve bilgeliğin bir arada olduğunu vurgulamıştır. Thomas Robert Malthus ise akılcılıkla ilgili “aklî çaba”, “aklın ve gerçeğin sesi”, “akılsal duyu” gibi ifadeler kullanmıştır. Daha çok davranışsal kalıplarla ilgili incelemelerde bulunan David Ricardo da “mantıksal kişi ya da insan” derken

rasyonalizm kavramına gönderme yapmıştır. “Aklın özenli biçimi” diyen Jean-Baptiste Say insanın akılcı davranması gerektiğini belirtir. Çünkü önemli olan yalnızca akıl sahibi olmak değil akli etkin ve verimli kullanabilmektir. Son olarak ise John Stuart Mill en yalın haliyle “akıl” diyerek rasyonalizme atıfta bulunmuştur. Çoğu Klasik ekonomist akla dayanmayan düşünceler için de akıldışı ve mantıksız gibi terimler kullanmışlardır. Hatta Smith daha aşırı biçimde bunu saçmalık, hilecilik ve bağınazlık şeklinde ifade eder. (Zafirovski, 2008: 793-94)

2.2.1. Bireycilik, Kişisel Çıkar ve Rasyonalizm

Ortaçağ’ın savunduğu dini öğretiler bireyciliğe karşı tavır sergilemiş ve hatta bireyciliği öteleyerek daha bütüncül, toplumsal bir yapı olması gerektiğini öne sürmüştür. Doğal olarak bu dönemin düşünürleri bireyciliğin hoş karşılanmayan bir kavram olduğunu iddia etmiş, toplumsal yaşamın önemini vurgulamışlardır. Kişi sadece kendinden değil toplumdaki diğer üyelerden de sorumlu tutulmuştur. (Küçükcalay, 2015: 111) Ancak ilerleyen zamanla birlikte bu görüş de değişmeye başlamıştır. Değişim tam aksi yönde devam etmiş, nihayetinde birey yüce bir değere bürünmüştür. İlk olarak bireyin yüceliği fikri 16. yüzyıl Rönesans’ında kabul görmüş. Daha sonrasında ise sürekli olarak bireyin rolü büyütülmüş ve kutsallaştırılmıştır. Bu sefer de Ortaçağ’ın tam aksine toplumsallık dışlanmaya başlayarak tercih edilmemesi gereken bir kavram biçiminde anılmıştır. Gerek dini liderlerin, gerek devletin önde gelenlerinin gerekse de burjuvazinin insanlara karşı gösterdiği baskıya ve şiddete karşı kişiler daha eleştirel daha bilinçli davranma eğilimi göstermeye başlamışlardır. Birçok mücadelelerle birlikte gelişen süreçte bireyler erklere karşı daha özerk konuma yükselmişlerdir. Böylece birey kendi bağımsızlığını biçimlendirme yolunda adımlar atmıştır. Her adımda rasyonel düşünceye atfettiği önem de artmış, kazandığı bu akılcı yetisini kendi pratik hayatına uygulayarak davranışlarını ona göre şekillendirmiştir. (Lukes, 1995: 55-59)

Görüşleriyle özellikle Adam Smith’i etkileyen Bernard Mandeville (1670 - 1733), *The Fable of The Bees or Privet Vices, Publick Benefits* adlı La Fontaine’nin masallarını andıran nazım şeklinde yazılmış ünlü eserinde bencilliğin, çıkarıcılığın, rekabetin, riyakârlığın, sahtekârlığın ve aşırı tüketiciliğin ilerlemenin itici gücü olduğunu öne sürer. Temelleri henüz atılmakta olan liberal ekonominin en çok riayet ettiği bencilik, kişisel çıkar, serbest tüketim gibi kavramlar Mandeville’nin 1705 yılında yayımlanan kitabında insanlığın ilerleyebilmesi için olmazsa olmazlar gibi işlenmiştir. Bireyciliğe toplumun bazı kesimlerinin karşı tavır alması sonrası kimi düşünürler bireyciliğin doğruluğu konusunda insanları ikna etme yoluna

gitmişlerdir. Bunlardan biri olan Mandeville ise düşüncelerini o günün İngiltere'sini simgeleyen bir arı kovanını anlatarak aktarır. Kitabında arı kovanının ahlaki bir yapıya büründüğünde nasıl da çöküşe gittiğini şu sözlerle ifade eder:

Kibir ve lüks düşkünlüğü azalınca

Yavaş Yavaş denizleri terk ederler

Yalnızca tacirler değil, şirketler

Tüm imalatı kaldırırılar

Koca kovanda yalnızca birkaç kişi kalır

Binlerce arı kaybolmuştur

Nitekim belirttiği önemli nokta bunlar olmadan ekonomik ilerlemenin gerçekleşmeyeceği düşüncesidir. Yani kişisel günahlar aslında toplumsal bir faydaya dönüşmektedir. Ona göre insanlar doğal hallerinde katıksız birer bencildirler. Hiç kimse kendiliğinden bir eğilimle başkasının yararına olacak davranışlarda bulunmaz. Mandeville bu düşüncelerini kitabının farklı yerlerinde de şu şekilde ifade etmeye devam eder: (Ruben, 2013: 25-29, Küçükcalay, 2015: 223- 224)

Toplum ahlaksızlıkla doluydu

Ancak bu, bir cennet yaratıyordu.

...

Yüce günah, lüks düşkünlüğü,

Milyonlara iş verdi.

Ve kendisinden nefret edilen kibir,

Bir başka milyon yoksula daha.

...

Büyük ahlaksızlıklar olmadan

Beyindeki boş bir ütopyadır

Sahtekarlık, lüks düşkünlüğü ve kibir yaşamalı

Ve biz onlardan faydalanmalıyız

...

Ahlaksızlık faydalı bulunmuştur

...

Tek başına erdem yaşatmaz ülkeleri

Mandeville kişisel çıkarı, lüks tüketimi bir günah olarak görür Nitekim belirttiği önemli nokta da zaten bunların olmamasının ekonomik ilerleyişi bozacağı düşüncesidir. Ayrıca, ona göre bencillik sadece ahlaksızlara özgü bir şey de değildir. Erdemli ve dürüst insanlar da doğaları gereği bencildir. Stoacı filozof Helvidius da yüzlerce yıl önce insanın erdemli veya ahlaklı; sahtekâr veya ahlaksız ne olursa olsun bencil olarak yaratıldığını öne sürmüştür. Helvidius, insan davranışlarının temelinde, kendi mutluluğunu sağlamak için, kendini sevme (bencillik) ve kişisel çıkarını sağlama bulunduğunu ifade eder. Sonuçta mademki bunlar insanın doğasında var ve toplumun ilerlemesi için elzemler o halde bencillik engellenmeden serbestçe gelişmeye bırakılmalıdır. Bu sayede toplum da gelişecek ve ilerleyecektir. Devletin görevi ise yalnızca bencilliğin yozlaşmasını önlemek olmalıdır. (Cevizci, 2008: 204, Buhr, Schroeder ve Barck, 2006: 14)

Aydınlanma döneminde de bireyin mutluluğu en temel değer olarak ortaya konmuştur. Bireylerin kazandığı statü yücelik mertebesine ulaştığından her bireyin kendi yaşam görüşüne uygun olan mutluluğunun peşinden koşma hakkı adeta kutsal bir görev gibi politik dünyanın da merkezine yerleşmiştir. Fransız Aydınlanmacı Baron d’Holbach (1723 – 1789) ideal toplum modelinin kişinin mutluluğunun yanında hazzı ve öz-çıkârı doğrultusunda hareket etmesiyle oluşacağını ileri sürer. Ona göre kişisel çıkar insanın biricik motifidir. Diğer düşünürlerin de desteklediği bu görüş nedeniyle Aydınlanma filozoflarının merkezine bireycilik radikal bir biçimde yerleşmiştir. Aynı süreçte akılcılık bir yandan kendini kutsarken aklın sahibi olan bireyi de anlamlandırma ve gerçekliğin yaratıcısı olarak gördüğünden kutsamaktadır. Bireyciliğe ve kişisel çıkara yapılan bu önemli atıflar neticesinde dönemin düşünürleri bireysel ve kişisel çıkarını gözeterek hareket eden kişilerin kamu yararı da sağladıklarını, kısacası topluma genel anlamda yarar kazandırdıklarını öne sürmüşlerdir.

Daha çok bireylerin toplumsallaşmalarıyla ilgilenen Hobbes ve Rousseau ise birbirine zıt iki farklı yaklaşım geliştirmişlerdir. Hobbescu yaklaşıma göre insan doğduğunda kendini koruma içgüdüğü taşımaktadır. Dahası insan doğası gereği bencil ve yıkıcıdır da. Bu nedenle sürekli çatışma halinde olan insanlar birbirlerinin kurdu halindedirler. Hobbes'in deyiimiyle *homo homini lupus* (insan insanın kurdudur). İnsanın bu kalıtsal bencilliği şu hikâyeye aktarılır: Thomas Hobbes bir gün St. Paul Katedrali avlusunda gezerken dilenciye rastlar ve ona para verir. O sırada yakından geçen bir Anglikan papazı duruma çok şaşırır. Çünkü Hobbes dönemin birçok filozofu gibi dinsiz olarak görülmektedir. Yanına yaklaşan papaz sevinçle ona şu soruyu yöneltir: Eğer İsa emretmeseydi dilenciye sadaka verir miydin? Hobbes ise “Yoksula yardım etmek beni mutlu ettiği için sadaka verdim” cevabını verir. (Cevizci, 2001 a: 45-53) Yani aslında Hobbes dışarıdan makul bir iyilik gibi görünen davranışını sırf kendisi için yapmıştır. İnsanın doğasında var olan bencillik duygusu ona göre insanın bütün davranışlarına nüfuz etmiştir. O halde birey Hobbes'e göre doğal olmayan toplumsal hayata nasıl adapte olabilir? Bunun cevabı için Hobbes insanın özgürlüğünden kısmen de olsa vazgeçmesi gerektiğini düşünür. Kişiler özerkliklerinin bir kısmından feragat ederek toplum hayatına geçebilirler. İnsanlar ellerinde bulunan gücü devretmeleri gerekmektedir. Hobbes bunu Tevrat ve Zebur'u kapsayan Musevilik dininin kutsal kitabı Tanah'ın Eyub kitabından etkilenerak Leviathan'a (yani devlete) devredilmesi gerektiğini söylemiştir. İnanişe göre Tanrı Leviathan denilen bu büyük güce “Gururlu İnsanların Kralı” adını takmıştır. Anca o da bütün diğer yeryüzü yaratıkları gibi ölümlü ve yok olmaya mahkumdur. (Hobbes, 2007: 225, Demir, 2013 b: 37)

Rousseaucu yaklaşımda ise, Hobbes'in aksine, insan doğuştan iyi olarak dünyaya gelmektedir. Rousseau, bireysel olarak barış ve uyum içinde yaşayan insanların toplum hayatına geçişleriyle birlikte hayatlarındaki sorunların da başladığını öne sürmüştür. Bu süreç boyunca da özünde iyi olan insanın sosyal sistemlerce kötüleştirilmektedir. Yani ortaya çıkan tüm olumsuzluklar aslında bireyin kendi dışından gelen unsurlar nedeniyle oluşmuşlardır. Bireyin içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için aklın yolunu izlemesi gerektiğini belirten Rousseau nihai olarak kişilerin anlaşma yoluna gitmeleri gerektiğini aktarmaktadır. Esasında yine dikkat edilmesi gereken nokta, tıpkı Hobbes'in yoksul kişiye yardım etmesindeki gibi, insanların sorunları ortadan kaldırmak için anlaşmaya iten güdünün kendi çıkarlarını düşünmeleridir. Kısacası bireyciliktir. İnsanın bunu neden yaptığı sorusunun cevabı ise doğa yasaları gereğidir. Çünkü dönemin savunduğu doğa yasalarına göre insan akılcı bir varlıktır ve aklı ona kendisini koruması gerektiğini öğretmiştir.

Birbirlerine yaklaşan bireycilik ve kişisel çıkar kavramları gerek Hobbes gerek Rousseau gibi siyaset felsefecileri tarafından ele alınırken diğer disiplinlerde de kendi açılarından tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmanın en önemli ayaklarından biri de, diğer birçok sosyal bilime benzer olarak, ekonomi bilimi olmuştur. Bir diğer konu olan rasyonalite ise doğal olarak diğer kavramlarla iç içe geçerek değerlendirilmiştir. Bu nedenle rasyonel kişinin öz-çıkârını düşünmesi, akıllıca davranması, bir nevi hayat mücadelesinde içgüdüsel biçimde kendini koruması aslında bireycilik ve kişisel çıkar kavramlarının özünde rasyonalizmin olduğunu göstermektedir. İktisatçılar da kişisel çıkarı hesaplarken bireylerin (diğer manada karar vericilerin) rasyonel davranış sergilediklerini varsayma eğilimi içine girmişlerdir.

Modern iktisadın öncülerinden, İskoç Aydınlanması'nın kilit ismi Adam Smith (1723 – 1790) bu konuyu ilk irdelemeye başlayan ekonomistlerden biridir. Kısacası o, insanın hiç yorulmaksızın kendi kişisel çıkarının peşinde koştuğunu söyler. (Arrow, 1987:69) İnsanlar, diğer insanların bencilliklerini ancak kendi yararına çevirebildikleri takdirde ve bir de karşılıklarından istekte bulunurken aslında o isteğin onların çıkarına olduğunu onları ikna edebildikleri sürece başarılı olabilirler. Smith, bu durumu Ulusların Zenginliği adlı ünlü kitabında şu şekilde örneklendirir: “Yiyecek ve içeceğimizi kasabın, bira satıcısının, fırıncının yardımseverliğinden değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayı elde ederiz. Onların insaniyetliklerine değil, bencilliklerine hitap ederiz ve kendi ihtiyaçlarımızdan değil onların kazançlarından söz ederiz.” (Smith, 2009: 16) Smith'in pasajından da anlaşılacağı üzere insanlara hizmet sunanlar aslında insanlar için değil kendi kazançları için bu işi yapmaktadırlar. Ancak bu sanki insanlığa hizmet etme anlayışı çerçevesinde yapılmış gibi görünür. Smith, onların yardımsever oldukları için değil aksine bencil oldukları için bu işi yaptıklarını öne sürer. Böylece kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden insanlar kâr elde ederken kaynaklarının da optimal dağılımını sağlar. Benzer bir düşünceyle John Stuart Mill de kâr maksimizasyonu ilkesine dayanarak insanın zevklerini maksimize ederken acılarını minimize etme gayreti içinde bulunduğunu düşünür. Böylece bireysel açıdan insanın mutluluğa ulaşmasını sağlanmaktadır. Bireyciliği geliştirmesinin yanı sıra bu düşünce bir yandan hazcılık disiplininin de temel ilkesine dönüşecektir. İnsanın güdülerini tetikleyen haz, mutluluk gibi davranış kalıpları Hume'den etkilenen Smith'in kişisel çıkar kavramını insanın tutkusu şeklinde yorumlamasına neden olmuştur. Nihai amaç olan tutkuya ulaşmayı sağlayan araç ise, Smith'e göre, akılcı düşünme ve rasyonel hareket etmektir.

Adam Smith Milletlerin Zenginliği kitabından 17 sene önce -1759'da- yazdığı The Theory of Moral Sentiments adlı çalışmasında mureffeh bir toplumun ardındaki itici gücün "sempati" olduğunu ifade eder. Ekonomik ilerlemenin ve zenginliğin, sempati ve hayırseverliğin ön şartı olduğunu ileri sürmüştür. nceki paragrafta aktarıldığı gibi Milletlerin Zenginliği adlı eserinde ise Smith'in toplumun gelişmesini sağlayan kuvvetin bireysel çıkar olduğunu söylemesi onun çelişkili sözler sarf ettiği yönünde eleştirilmesine neden olmuştur. Bencillik ve özgecilik (diđerđamlık) gibi iki zıt kavramı karşı karşıya getiren bu çelişme Alman filozoflar tarafından 19. yüzyılda Adam Smith Sorunu (*Das Adam Smith Problem*) olarak adlandırmıştır. Oysaki Smith ortada bir çelişkili durum görmemiştir. Esasen kişisel çıkarın ve yardımseverliğin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu savunmuştur. Ona göre, toplumdaki her birey kendisine sayđı ve hayranlık kazanacak şekilde hareket etmek ister. Ekonomik hayatta da bu, akılcı davranan hem alıcının ve hem de satıcının karşılıklı olarak yarar gördüğü kişisel çıkar demektir. Kasap yiyecek satarak hem kendi çıkarını sağlar hem de toplum tarafından sayđı kazanır. Kısacası burada Adam Smith'in, The Theory of Moral Sentiments kitabında ahlak filozofu olmasının da etkisiyle iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirmek istediği anlaşılabilir. (Skousen, 2005. 21)

Smith'den sonraki dönemde yaşamış olan siyaset felsefecisi ve aynı zamanda tarih Alexis de Tocqueville (1805 – 1859) bireycilik konusunu demokrasiyle bağdaştırarak aktarmıştır. Ona göre bireycilik demokrasi sisteminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Demokrasi ile birlikte insanlar birbirlerinden kopmaya, faklı taraflara yönelmeye başlarlar ve nihayetinde toplumsal yaşamdan ellerini ekerler. Bireycilik kavramı hakkında karamsar düşünen Tocqueville, yalnızlaşmış ve toplumsal bağları kopmuş olan bireylerin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde olumsuz etkisi olduğunu savunur. Kısa dönemde bireycilik yalnızca kamu yaşamının erdemlerini bozarken, uzun dönemde gerçekleşen bozulma çok daha büyük olur ve tüm sistemin de bozulmasıyla sonuçlanır. En sonunda da, Tocqueville'ye göre, bireycilik kavramı yalnızca kendi çıkarını düşünen saf bencillik halini alır.

Bireycilik hakkında çalışmalar yapan Amerikalı politika bilimci Samuel Hutchison Beer'e (1911 – 2009) göre, bireyler iktisadi alanda zaten akılcı davranışlar sergiler ve kararlar alır. Bunun yanı sıra siyasi alanda da, tıpkı iktisadi yönlerindeki gibi, eylemlerinin asıl kaynağı akılcı olmalıdır. Bu sayede bağımsız birer birey olabilirler. Bir başka çalışmada ise H. M. Robertson bireyciliğin var olabilmesi için iki zorunlu unsur olduğunu iddia eder. Bunlar: İktisadi zgrlk ve özel mülkiyettir. İktisadi zgrlk sayesinde farklı bireylerin sahip olduğu farklı kişisel özellikler sayesinde yeteneklerini en iyi şekilde ortaya koyabilirler.

İnsanların sürekli rekabet içinde olduğunu varsayan liberal görüşe uygun olan bu fikre göre, iktisadi özgürlük sayesinde bireylerin arasındaki yarış kısıtlanmadan devam eder. Sonuçta, liberal sistemde davranışlarımızın kaynağı olan rasyonel düşünceyle şekillenmiş bireycilik aynı zamanda serbest ticaret, rekabet ve özel mülkiyet sistemlerinin kilit taşı rolünü üstlenmektedir. (Lukes, 1995: 20-59)

Ortodoks iktisadın başlangıcı kabul edilen Klasik ekolün gelecek dönem ekollere aktardığı en önemli miraslarından biri metodolojik açıdan a priori ve bireyci bir analizin benimsenmesidir. Geçmişe dayansa da özellikle Smith ve çağdaşlarıyla ivme kazanan bu süreç eş dönem düşünülerinin fikirleriyle de etkileşerek gelişmiştir. Tutkular, kişisel çıkar ve haz gibi kavramlarla ilişki içinde bulunan bireycilik iktisadi düşüncenin ön kabulü halini alırken a priori yöntem ise amaçlara ulaşmak için rasyonel bakış açısıyla hareket edilmesi gerektiğini gösterir. (Yılmaz, 2009: 66-71)

2.2.2. Smith'in Sempati Görüşünün Rasyonalizmle İlişkisi

Diğer birçok sosyal bilimci gibi Adam Smith de Aydınlanmacı Newtonyen görüşten etkilenmiştir. Newton'un formel bilimler için kullandığı bilimsel yöntemi diğer tüm bilim dalları için kullanma devrin yaygın düşüncelerindedir. Adam Smith de bu genel ivmeyi takip eder ve Newton'un doğa için düşündüğünü insanlar için uygular. Smith'e göre, doğa yasalarının kesin çizgilerle belirlenen kuralları gibi, bütün insanların da benzer kurallara bağlı olarak ortak birer doğaları, genel davranış kalıpları ve yasaları vardır. O, sosyal bilimcilerin de fizikçinin nesnelere ilgilendiği gibi bahsi geçen bu insani doğa yasalarını tespit etmeleri gerektiğini düşünür. (Cevizci, 2008: 109) Eğer insan doğasının nasıl işlediği tespit edilirse insanın şekillendirdiği diğer olgular da çözülebilecektir. Bunlardan biri olan ekonomik sistemin, benzer kurallara göre işlemeden dolayı doğa veya makine gibi kendiliğinden hareket etmesinin ardında yatan mantık da budur. Çünkü Newton'un doğa için gördüğünü Smith insanlar ve dolayısıyla da ekonomik sistem için görmüştür. Bu fikir doğal mekanik düzen fikrinin sosyal bilimlere bir yansıması olarak görülebilir. (Küçükcalay, 2015: 217)

Adam Smith'in Isaac Newton'un yöntemini benimsemesi Smith'in History of Astronomy adlı eserine kadar gitmektedir. Zaten çalışmasında da Newton'a olan hayranlığını belirtir. Newton'un üstün zekâsı ve dirayeti sayesinde felsefe tarihinin o ana kadar ki en büyük ve takdire şayan yükselişini gerçekleştirdiğini yazar. Smith History of Astronomy

eserinde Newton'un ortaya çıkardıklarını kendi bakış açısıyla ifade etmiştir. Smith, Newton'dan yöntem bilimsel açıdan etkilenmiş farklı konuları ele alsa da diğer çalışmalarda da bu metodolojiyi kullanmıştır. The Theory of Moral Sentiments adlı eserinde konu itibarıyla ahlaka yönelirken Newton'un metodolojisini kullanmaya devam etmiştir. Öyle ki The Theory of Moral Sentiments adlı kitabında doğrudan yer çekimiyle ilgili birçok analogi kullanması bunun bir kanıtı olarak görülebilir. Smith, tıpkı The Theory of Moral Sentiments kitabındaki gibi Ulusların Zenginliği'nde de Newton metodolojisinden etkilenmiştir. The Theory of Moral Sentiments'de bu metodolojiyi ahlak teorisi incelemesinde sempatinin asıl rolünü tartışırken, Ulusların Zenginliği'nde ise kişisel çıkarın asıl rolünü ekonomik açıdan aktarırken kullanmıştır. (Cevizci, 2008: 27, Montes, 2008: 569-572)

Daha çok ahlaki sistemi ele aldığı The Theory of Moral Sentiments kitabında Smith gelecek dönem eserlerinde de kullanacağı fikirlerin ilk halini işlemiştir. O, değindiği konuların aslında iktisattan uzak olmadığını vurgulamıştır. İnsanın duyguları, hisleri, ahlaki davranışları onun farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu konular görmezden gelinmemeli, tam aksine özellikle üzerinde durularak araştırılmalıdır. (Ariely, 2009: 238) The Theory of Moral Sentiments'te de işlediği ahlak teorisi gelecekteki çalışmalarına esin kaynağı olmuştur. Kitaba ahlakın nasıl var olduğunu, nasıl oluştuğunu açıklayarak başlar. Buna göre Smith ahlak sistemini üç sınıfta kategorize etmiştir:

- Kendini beğenme sonucu ortaya çıkan ahlak,
- Akla dayalı ortaya çıkan ahlak,
- Hislere ve duygulara dayalı ortaya çıkan ahlak.

Rasyonalizm ile ilişkili olan ikinci ahlak kalıbına göre akıl ve akılcı davranış kendine göre bir ahlaki düzen yaratmaktadır. Ancak Smith ahlak teorisiyle ilgili açıklamalarda bulunurken tercih ettiği akılcılık kavramı daha çok teorik ve tekniktir. Pratik akılla ilgili, örneğin rasyonel düşünce sonucu gerçek hayatta sergilenen ya da sergilenmesi gereken davranışlar Smith'in akla dayalı ahlakında konu edilmez. O, "Eğer insanların davranışı rasyonelse, yani aklın rehberliğindeyse, onun ahlakiliğini hangi duygu yargılayabilir?" sorusunu sorar.

Adam Smith kendi etik teorisini oluştururken David Hume'nin sempati ile ilgili görüşlerinden yoğun biçimde etkilense de The Theory of Moral Sentiments kitabında Hume'nin faydacı pozisyonundan ayrılmıştır. O, hislere ve duygulara dayanan ahlak

anlayışının da faydacı ahlaka yol açtığını öne sürer. İnsan mutluluğuna ve hazzına dayanan faydacı ahlak kavramı onun sisteminde tamamen dışlanmasa bile geri plana itilir. Çünkü ona göre insan doğasına uygun değildir. Bunun nedeni ise insanın sahip olduğu iradeden geçer. Smith için irade, insanlara çocukluklarından beri sahip oldukları tutkularını yönetebilmeyi ve hislerini disipline edebilmeyi sağlar.

The Theory of Moral Sentiments'te Smith ahlak teorisini açıklarken sempati kavramını kullanmayı tercih ettiğinden kitaba sempati kavramını tartışmakla başlar. Sempati, kişinin doğası gereği başkalarının karşılaştıkları iyiliklere sevinme ve kötülöklere üzülebilme imkânını kabul etmesidir. (Şekerci, 2016: 212) Sempati, ona göre, iki birey arasındaki duygusal ilişkiyle başlamaktadır. İki bireyden ilki, yani kişinin kendisi, gözlemleyendir. Diğer birey ise, kişinin karşısındaki kişi, aktör olarak adlandırılır. Smith konu olan bu iki ajanın birbirleri arasındaki duygusal yansımayı analiz etmeye çalışmaktadır. O, bireyler arasındaki duygusal ilişkiyi anlatmaktan ziyade değerlendirmenin daha önemli olduğunu kabul ettiği için analiz yöntemini seçmiştir. Analiz ederken de gözlemci rasyonel olarak anlama ve anlamlandırma yetisiyle basit sezgisel düşünce gücünü kullanmaktadır. Yani Smith'in analizinde açıkça akıl ve duygu arasında bir bağ olduğu ortaya çıkmaktadır. Gözlemcinin aktörü değerlendirebilmesi için aslında ne kadar önemli bir konumda olduğunun altını çizen Adam Smith bu sayede karar vericinin yönelimini de çözebileceğini düşünür. Böylece aktörün ne yönde talepte bulunabileceği, kararlarının neleri içerebileceği de gözlemci tarafından bilinebilir. (Kiesling, 2012: 1-12)

İnsanlar diğer insanların şanslarıyla ve arzularıyla ilgilenen sempati duygusunu ona göre içsel olarak barındırırlar. İnsanlar Smith'in ahlak teorisine göre aslında oldukça karışık varlıklardır. Kendilerini motive etmek için çeşitli yöntemlere başvururlar. Kişisel çıkarla ve içsel sosyalleşmeyle motive olurken bir de sempati ve gözlem yaparlar. Kişiler sempati besledikleri için diğer kişilere ilgi duyar bu da kendilerini onların yerine koymayı dile getiren empati duygusunu kullanmalarına neden olur. O bunu şu şekilde açıklar: "Bir insanda bulunan tüm duygular bir başkasının duygusunun yargılayarak bilmesiyle ölçülür. Yani insan kendi tarafından karşısındakinin tarafını, kendi aklıyla karşısındakinin aklını değerlendirir. İnsanın bunun dışında bir değerlendirme yöntemi hem yoktur hem de olamaz." (Carrasco, 2004: 82-113)

Sempatinin dengeleyici bir konumda olduğunu düşünen Smith, onu tutku ve akıl arasında koyduğunu belirtir. İnsan içsel olarak kişisel çıkarını ön planda tutar. Rasyonel

düşünen ve davranan insan her zaman kendi durumunu iyileştirmeyi, ilerlemeyi ve daha çok elde etmeyi arzular. Bu doyumsuzluğu disipline etmek için de Smith'in kullandığı duygu sempati'dir. (Cevizci, 2008: 110) Ona göre sempati insanların yardımseverliğinin, irade güçlerinin, çevreye karşı saygılarının ve takdir etme duygularının kurucusudur. Aynı zamanda sempati sosyal kademeleri de şekillendirir. Esasında, o, bencillikle sempati arasında temel bir fark görmez. Örneğin bireyler ailelerine karşı sempati aracılığıyla kurulan bir sevgi hissederler. Onlarla birlikte yaşamayı, yardımlaşmayı isterler. Çünkü bu sıcak ortam sayesinde bireyler bir mutluluk tatmini yaşayacaklardır. Smith böylece kendi sempati tanımlamasıyla kişisel çıkarını takip etme ve yardımsever davranma gibi iki zıt kavram arasındaki boşluğu doldurmak ister. Bir bakıma sempati, akılcı karar verme ile duygusal karar verme arasında; bencil davranma ile diğergâm davranma arasında köprüdür. Smith'e göre sempati sayesinde kişiler kendi kısıtları ve sahip oldukları teknoloji ışığında kararlar veren rasyonel bireylerin diğer bireylerle daha yakın ve karşılıklı ilişkide olmasına izin verir. (Khalil, 2001: 421-427) Fakat sempati kurabilmek de kişiden kişiye değişiklik gösterebilir. Değişikliklerin kaynağı ise sürecin incelenmesiyle anlaşılır. Sözü edilen sempati süreci için gereken üç temel karakteristik özellik vardır:

- İlk olarak rasyonel yargılama yöntemi ile kişinin içinde bulunduğu durum, kısacası iç etkiler,
- Diğer bir özellik ise kişinin kendi davranışıyla bunlara karşı çevrenin nasıl etkilediği durumu, yani dış etkiler,
- Son olarak sempati ile yaklaşmış kişiyi, daha açık ifadeyle kişinin empati yaptığı diğer kişiyi, kendi zihninde canlandırabilmek için sahip olunan içsel kapasite.

Kişilerin tutkuları ve mutluluğu, diğer bireyler arasındaki davranışlarla iş birliği halinde olabilmek için bu sempati sürecini takip eder. Sürecin sonunda ise, Smith'e göre, sosyal düzen ve uyum sağlanmış olacaktır. Rasyonel düşünme, çevrenin etkisiyle şekillenen davranışlar ve son olarak da içsel kapasite toplumsal çarkların düzgün dönmesini sağlayacaktır.

2.2.3. Ricardocu Kötü Alışkanlıkta Rasyonalizmin Rolü

İngiliz Klasik ekonomist David Ricardo (1772 – 1823) diğer düşünörlere benzer olarak formel bilimlerin araştırma yöntemlerini kendi bilimsel çalışmalarında da kullanmıştır. Kimileri tıpkı Ricardo gibi bu yönteme oldukça bağımlı kalırken kimileri de kullanımını kısıtlamıştır. Takriben 19. yüzyılda metodolojik açıdan ayrılmaya başlayan sosyal ve formel bilimler, o döneme kadar özellikle tümdengelim yöntemini kullanmıştır. Tümdengelim ve tümevarım yöntemi ayrımı yapılmadığı için hâkim olan çalışma şekli tümdengelimsel yöntem olmuştur. Sosyal bilimlerde de tümdengelim yöntemini kullananlardan biri olan Ricardo aynı Öklit'in geometride yaptığı ve çok daha yakın tarihten yaşamış Newton'un mekanik çalışmalarında izlediği gibi kesin önermeler sunma yolunu tercih etmiştir. Bunun için Ricardo bazı etkileri model dışına taşımıştır. Böylece matematiksel açıdan oldukça kesin modeller oluşturabilirken gerçeklikten de uzaklaşan Ricardo'nun yöntemi fazlasıyla eleştirilir. Varsayımları kimi zaman yanlış olsa da Ricardo güçlü bir teori yaratma amacını gerçekleştirir. Ancak teorik açıdan güçlü olsa da oluşturduğu bazı modellerin faydası güçsüzdür. (Buchholz, 2005: 123)

Ricardo'nun bu tümdengelimci yöntemi iktisatçıların eleştirileri oklarını kendi üzerine çekmesine neden olmuştur. Bu yöntemi tasvip etmeyen ekonomistler yönteme çeşitli isimler takmışlardır. Paul Samuelson “sosyal metodoloji” derken, Ronald Coase “karatahta iktisadi” der. Literatüre Ricardocu Kötü Alışkanlık (*Ricardian Vice*) olarak geçen yöntem için Keynes ve Schumpeter “Ricardocu hastalık” demişlerdir. Eleştiriler daha çok Ricardocu kötü alışkanlığın iktisadi geçmiş, bugün ve gelecekte soyutladığı üzerine yapılmaktadır. Eskisine göre daha da önem kazanıp ayrı birer disiplin olarak ortaya çıkan sosyoloji, tarih gibi bilim dallarına yer vermemesi olumsuzluk olarak görölmüştür. Felsefe veya kuramsal çerçevenin de içinde olmadığı saf tümdengelimsel karşılaştırma yöntemi yüksek matematiksel formüllerden oluşmaktadır. Soyut düşüncenin eseri olan modeller gerçeklikten uzaklaşarak yanlış varsayımları da kabul etmiştir. (Skousen, 2005: 93)

Fakat yapılan eleştiriler kadar Ricardo'nun yöntemini benimseyenler de olmuştur. Özellikle Neoklasik iktisatta yaygın biçimde kullanılan Ricardo'nun yöntemi uzun süre gündemde kalmıştır. Kimilerine göre tümdengelimsel yöntemle birlikte a priori varsayım ve bireyci analiz belki de Klasik ekolün en önemli mirası olarak ileriki ekollere aktarılmıştır. (Yılmaz, 2009: 71) Bahsi geçen bireycilik kişisel hazla ilişkilidir. A priori yöntem ise kişilerin amaçlara ulaşmak için kullandığı rasyonelliği ifade eder. Ricardo'nun yöntemi de katı

biçimde rasyonel bakış açısını barındırmaktadır. Çünkü matematiksellğe bu kadar bağı olunması, diğler tüm sosyal etkileri sistem dışına çıkarması Ricardocu yöntemin rasyonelliğe verdiği önemi göstermektedir. Ricardocu kötü alışkanlık olarak adlandırılan Ricardo'nun yöntemi a priorizm de denilen mutlak rasyonalizme bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

2.2.4. Jean-Baptiste Say'in Rasyonalizm Görüşü

Sosyo-ekonominin öncülerinden biri olan ve Fransız fizyokratları ile Aydınlanma'dan etkilenen Jean-Baptiste Say (1767 – 1832), rasyonalizmi sonsuz akıl olarak tanımlar. Rasyonalizm ona göre aklın özenli biçimde kullanılmasıdır. Hem düşüncede hem de eylemde akıl ile titiz bir muhakeme yapılmalı, çıkan sonuca göre karar verilmelidir. O, bunu derken insanın doğuştan akılcı düşünmediğini, akılcı olabilmesi için ayrıca bir çaba göstermesi gerektiğini de söyler. Onun prensibine göre bilimsel gelişmeler ne kadar ilerlediyse o kadar doğru bilgiye ulaşılır. Yani mükemmel bilgi bilimsel ilerlemeye bağı olarak pozitif yönde artarak ilerler. Bilimi meydana getiren genel unsurlar ne ölçüde elde edilmişse o oranda doğru bilgiye ulaşılmaktadır. Bu nedenle akılcı düşünme de benzer biçimde sabit değil, diğler gelişmelere göre artan bir seyir izlemektedir. Say, rasyonalizme bir devinim vermiş, Aydınlanma düşüncesinin savunduğı katı rasyonalizmi sosyal ekonomide daha esnek biçimde kullanmıştır. Ayrıca Say sosyolojik incelemelerinde de rasyonalitenin kullanılmasını hesaba katmıştır.

2.2.5. John Stuart Mill'in Rasyonalizm Görüşü

Bir diğler klasik ekonomist John Stuart Mill'in (1806 – 1873) rasyonalite konsepti Adam Smith'in ve David Ricardo'nun görüşlerinin özünü almıştır. Mill'in çalışmasına göre akıllıca ve makul şekilde yapılan hesaplama sayesinde rasyonel çıkarım yapılabilir. Bu akli olduğu gibi aynı zamanda adildir de. Mantık, siyaset felsefesi, din gibi birçok farklı konuyla ilgilenen Mill ekonomide rasyonaliteye dair daha çok risk, pazar spekülasyonu ve konjonktür dalgalanmalar hakkında tartışır. O, risk değerlendirmesinde rasyonel hesap yapmanın önemini vurgular. Eğer risk anlamlı bir şekilde yorumlanabilmek isteniyorsa onun rasyonel olarak hesaplanması gerekmektedir. Bu nedenle rasyonel hesap yapma Mill'in düşüncesinin kilit taşı rolünü üstlenmiştir.

Mill ekonomik sistemin düzgün çalışmasını engelleyen irrasyonel etkiler olduğunu ileri sürer. Ona göre rasyonel olmayan faktörler piyasa sürecindeki spekülasyonları ve konjonktür dalgalanmaları etkileyebilir. Aslında Mill, rasyonel kararlar alarak hareket edilmesi takdirde herhangi bir olumsuzluğun yaşanmayacağını savunmuştur. Yani onun analizinde yer alan piyasa spekülasyonu ve konjonktür dalgalanmalar saf rasyonel sürecin sonunda ortaya çıkmamıştır. Aksine yanlış rasyonalite veya rasyonel olmayan nedenlerden ortaya çıkmaktadır.

O, spekülasyon sırasında fiyat artışının özünde bazı rasyonel büyüklüklerin etkisi olduğu düşünülse de aslında yalnızca spekülatif satın alımlar tarafından fiyatların kuvvetlendirilerek arttığını ifade eder. Rasyonel değerlendirmenin rolü ile ortaya çıktığı iddia edilen spekülasyon ve konjonktür dalgalanmalar Mill için ikincil derecede önemlidir. Çünkü onlar rasyonellikten uzak, onun deyimiyile akılsızca, tutumların neticesinde oluşurlar.

Mill konuyu sadece spekülasyon ve konjonktür dalgalanmaya bağlayarak kısıtlamaz. Örneğin bir ticaret faaliyeti sırasında herhangi değişime karşı verilen kuvvetli tepki irrasyonel paniğin göstergesidir. Tam tersine olumsuz gelişmeye rağmen aşırı güvenle ticari faaliyete devam etmek de akıldışılığın varlığına işaret eder. O, kredi sözleşmelerinin piyasa içerisinde normal dışı ve mantıksız biçimde genişleyerek bir balon oluşturması sürecinde, irrasyonel spekülasyonlarla birlikte daha da şişerek krize neden olabileceğini gözlemlemiştir.

İşgücü için de Mill akılcılığı olmazsa olmaz görmüştür. Eğer akıldan yoksun olan bir işçi sınıfı mevcut ise işçiler kendi davranışlarının olumsuz etkileri karşısında umursamaz davranacaklardır. Nihayetinde de gelecek kaygısının yok olacağını ifade eder. Karşıt şekilde o, işçilerin gelecekle ilgili umutlu olabilmelerinin en önemli sebebini rasyonel olabilme ve bunu geliştirebilmelerine bağlar. Böylece işçiler kendi ekonomik durumlarındaki sorunları mantık çerçevesi içerisinde çözmeye yönelebilir. Bunlardan çıkarım yaparak Mill, ticari birlik ve derneklerin ilişkilerini ve bağlantılarını yalnızca piyasa için değil daha da geliştirerek bu oranının üzerinde tutmaları gerektiğini düşünür. Sonuçta etkileşim sayesinde işçiler daha bilinçli düşüneceklerdir. Yani işgücünün rasyonel davranması ona göre bu şekilde temsil edilmiş olacaktır.

Siyaset bilimi alanında da Mill'e göre rasyonalitenin başarılı olabilmesi için iki temel prensip gereklidir. İlki gönüllü prensiptir: Bireyler kendiliğinden hevesli ve iş birliği içerisinde rasyonel davranışa yöneldiklerinde ortaya çıkar. Birlik halinde mantıklı alınan kararlar rasyonelliğin yayıldığını ve yaşam biçimini oluşturduğunu gösterir. İkincisi ise

hükümetçe gerçekleştirilen prensiptir: Yönetim yaptığı siyasal ve hukuksal çalışmalarda akılcı kararlar almalı ve kurallar koymalıdır. Mill tarihsel açıdan incelediği İngiliz genel hukuk sisteminin bu prensiple örtüşmediğini ileri sürer. Çünkü o günün gereksinimlerine cevap vermeyen mantıksız hukuk kuralları sosyal sisteme adapte edilmeye çalışılmaktadır. Sonuçta rasyonel olmayan bu davranış başarısızlıkla sonuçlanabilir. (Zafirovski, 2008: 799-801)

2.3. Klasik İktisatta Rasyonalizme Karşı Yapılan Eleştiriler

Klasik ekonomi genel itibarla rasyonalizmi desteklemiştir. Fakat yine de klasik iktisatçıların arasından da rasyonalizme karşı eleştiride bulunanlar olmuştur. Mill gibi iktisatçılar rasyonalizmin bazı alt konularını eleştirmişlerdir ancak asıl rasyonalizme karşı yapılan eleştiri klasik dönem ekonomisti Thomas Robert Malthus (1766 – 1834) tarafından yapılmıştır. Çünkü Mill rasyonalizmi kabul etmekle birlikte onun bazı aksaklıklarının olabileceğini eleştirirken Malthus rasyonalizme karşı gelen bir düşünce aktarır.

Malthus iktisadın geleceği konusunu değerlendirirken öne çıkan nüfus kuramında nasıl olumsuz fikirler öne sürmüştü rasyonalite alanında da olumsuz düşünür. O, insanların kapasitesinin rasyonel davranabilecek boyutta olmasına şüphe ile yaklaşır. Bu nedenle de insanlar fiziksel olarak çoğalırlarken gelecek kaygısı güdemedikleri için rasyonel davranamazlar. Malthus'un kötümser görüşü insan aklının ya da insanın rasyonel davranışının doğal dünyanın irrasyonelitesi karşısında yetersiz kaldığını ifade eder. Ona göre kıt kaynakların aritmetik olarak artıyor oluşu karşısında nüfusun geometrik artışı doğal bir süreçtir. Buna karşı aklî çabayla önlem elbette alınabilir ancak insan bunu başarabilecek yapıda değildir.

Malthus'un bu karamsar bakış açısını anlayabilmek için onun insanın kapasitesini nasıl yorumladığını açıklamak gerekir. Ona göre en başta insan zaten tam anlamıyla entelektüel ya da aydınlanmış bir kişiliğe sahip olamaz. Bu nedenle de rasyonel olmaktan da uzaktır. Bireyler iki zıt kavram tarafından karakterize edilirler: Bunlar rasyonalizm ve irrasyonelizm. İnsan yapısı akılcılık ve akıldışılık gibi iki karşıt kavramla biçimlendiği için karmaşık bir hal alır. Ekonomik aktörlerin davranışlarını incelerken ekonomistler sürekli olarak katı rasyonel, sınırlı rasyonel, sahte rasyonel, yarı rasyonel veya irrasyonel gibi terimler kullanırlar. Malthus bu kavramları kullanmalarının sebebini bahsi geçen karmaşık yapıya dayandırarak açıklar.

Malthus'a göre, tıpkı Smith'in düşündüğü gibi, bireylerin irrasyonel olmalarının sebebi ise onların tutkularının ve iradelerinin davranışlarını etkilemesinden kaynaklanır. Kimileri akılcı gerçeklere odaklanarak mantıklı hareket edebilirse de bu her zaman pek mümkün değildir. Çünkü duygular davranışların yönünü önemli ölçüde değiştirebilecek güce sahiptir. Kişiler duygularının ve çevrelerinin etkisiyle irrasyonel yani akla karşıt davranışlarda bulunabilirler. Çünkü tutku ve nefis gibi güçlü irrasyonel dürtüler çoğu zaman rasyonel karar vermenin önüne geçer. (Zafirovski, 2008: 797 - 798) Bundan dolayı Malthus insanın çözemeyeceği sorunları olduğunu düşünür. Akılcı karar verme, ne kadar önemli olursa olsun onun için bu insanların ulaşamayacağı bir davranış biçimidir. Klasik ekonomide -Ricardo ile birlikte- "karamsar" olarak adlandırılmasının temelinde de bu umutsuzluk hali vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK İKTİSATTA RASYONALİZM

3.1. Neoklasik İktisadın “Kutsal” İlkesi: Rasyonel Davranış Varsayımı

1850’lerden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süregelen liberal ekonomik görüş neoklasik iktisat olarak adlandırılabilir. Neoklasik iktisadın önemli noktası onun konumu gereği diğer liberal ekolleri kapsamasıdır. Bu nedenle iktisadi sistemin genel kabul gören düşünceleri neoklasik iktisat ekolünün çevresinde gelişen teorilerdir. Bu nedenle neoklasik iktisat ve buna yardımcı olan diğer ekollere kısaca ortodoks iktisat denir. Anlamı ise “yaygın olarak inanılan” demektir. Yani neoklasik iktisat ve devamı olan ekoller ekonomik sistemin yaygın olarak inandığı ve kabul ettiği sistemi oluşturan paradigma şeklinde varsayılabilir. İktisat bilimi üzerinde neoklasik ekonomin bu denli etkili olması onu birçok kavramı açıklarken değinilmesi gereken bir ekol haline getirir. Kimi tanımlamalar bizatihi neoklasik ekol tarafından üretilmişken, kimisi ekolün düşüncelerinden yola çıkılarak oluşturulmuş, kimisi de neoklasik okulun kabullerine göre şekillenmiştir. Bunun sonucunda denge, rekabet gibi kimi kavramlardan bahsederken ilk atıfta bulunulan düşünce neoklasik bakış açısı olmuştur. Bu kavramlardan bir diğeri ise rasyonalizmdir. İktisatta rasyonalizm ifadesini kullanırken ilk olarak neoklasik paradigmanın kabul ettiği rasyonalizm bakış açısı dikkate alınır.

Neoklasiklerin rasyonalizmi klasiklerden daha farklı olmuştur. Klasikler de rasyonalizmi genel olarak desteklemişlerdir ancak neoklasikler rasyonalizm kavramını çok daha araçsal ve radikal biçimde iktisat teorisinin içine işlemiştir. Bunun temellerini atmak için neoklasik iktisat klasik iktisattan önemli bir mirası devralmıştır: Metodolojik açıdan *apriori* analizin benimsenmesi. *Apriori* yöntem sayesinde neoklasikler de nihai hedeflerine ulaşabilmek için rasyonel düşünceye başvurmuşlardır. Böylece neoklasik sistemin önemli ayaklarından birini oluşturan rasyonalite sağlam zemine dayanmıştır. Sistemli olarak rasyonaliteyi incelemeleri ve kullanmalarıyla birlikte artık iktisat bilim olarak rasyonel bir faaliyete dönüşmüştür. (Yılmaz, 2009: 65-77)

Zamanla neoklasik iktisat rasyonelliği içselleştirdikçe teorik modeller oluştururken kullandığı varsayımların başına ekonomik ajanların rasyonel davranış sergilediği kabulünü eklemelerine neden olmuştur. Modellerin çoğu rasyonel davranış varsayımının kabul edilmesi sayesinde oluşturulabilmiştir. Rasyonalizm sadece bir düşüncenin ötesinde neoklasikler için çok önemli bir konuma yükselmiştir. Özetle, neoklasik ekonomistler rasyonellik ilkesini kendi ekonomik değerlendirmelerinde *sine qua non* (olmazsa olmaz) ilkesi biçiminde benimsemişlerdir. Hatta Hollanda doğumlu İngiliz ekonomist Mark Blaug iktisadın rasyonellik ilkesi için “kutsal” nitelemesini yapmıştır. Bu denli önem verilen rasyonel davranış varsayımı için Arrow şu şekilde yorum yapar:

“Bir iktisat teorisinin mutlaka rasyonellik ilkesine dayanması gerektiği bir temel prensip haline gelmiş görünüyor. Kuşkusuz herhangi bir iktisat teorisinin rasyonellikten başka bir varsayıma dayanmasına engel olan bir kural yoktur.”

Charles Schultz da modellemeye dikkat çeker ve:

“Biraz derine indiğinizde iktisatçıların ölesiye korktuğu şeyin sosyolog olmak olduğunu anlarsınız. Bizi bu korkudan kurtaran bir büyük unsur bireylerin kendi tercihlerini gerçekleştirirken rasyonel davrandıkları varsayımıdır. Bu çok güçlü bir varsayımdır. Çünkü onu bir model içine oturtabilirsiniz.” (Savaş, 2007: 31-32)

Diyerek rasyonel davranış varsayımının önemini vurgular. Schultz’un yorumu ayrıca iktisadın fizik bilimlerine yaklaşma çabasını da öne çıkarır. Ona göre iktisatta karar vericilerin rasyonel davrandığı varsayılmazsa ne fayda ne de kâr maksimizasyonu teorilerinin oluşturulmayacaktır. O dönemde fizik bilimlerine benzemeye çalışan iktisat için en büyük yardımcı rasyonel davranış varsayımına göre teoriler oluşturmasıdır. Modellerin rasyonel bir düşünce etrafında gelişmesi onun bilim çevreleri tarafından kabul edilmesini zorunlu kılan bir özellik olarak görülmüştür. Çünkü rasyonel bir modelin kurulabilmesi için matematiğin kullanılması gereklidir. Matematik de zaten mantığın kurallarını kullandığı için daima rasyonel sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca matematiğin sonuçlarına itiraz edilemiyor oluşu matematik kullanılarak oluşturulan iktisadi modelin evrensel niteliğine vurgu yapar. Sonuç olarak neoklasik iktisatçılar rasyonel

ekonomik davranış ilkesinin bilimsel önemini kavramış ve bunu kendi iktisadi analizlerinde kullanmak üzere neoklasik iktisadın bir varsayımı haline getirmişlerdir. Bu varsayıma göre insanlar iktisadi modellerde fayda, kâr ve zararlarını hesaplarken her zaman rasyonel düşünüp, rasyonalite ilkelerince hareket etmektedirler. (Brue ve Erant, 2007: 212)

Böylece, neoklasikler klasik iktisattan miras aldıkları rasyonalist bakış açısını yapacakları analizler için önemli bir varsayım haline getirmişlerdir. Onlara göre iktisadi ajanlar acılarını ve zevklerini değerlendirirken, farklı malların kendilerine sağladığı faydayı ölçerken ve gelecek ihtiyaçlarını planlarken rasyonel davranırlar. Neoklasiklerin kabul ettiği rasyonel davranış biçimi çağdaş doğa bilimleriyle de doğrusal olarak yalnızca belli bir kesimin akılcı olduğunu değil toplumun her kesiminin aynı yetiye sahip olduğunu varsayar. Tüketiciler, üreticiler, yöneticiler, girişimciler, siyasetçiler, seçmenler, işçiler kısacası toplumdaki tüm gruplar kendi isteklerinin farkında olarak faydaları ve zararları arasında rasyonel seçim yapmaktadırlar. (Küçükcalay, 2011: 255) Bu zamanı ve mekânı dikkate almayan bakış açısı ileriki dönemlerde -yine başka neoklasikler tarafından- sıklıkla eleştirilse de neoklasikler yaptıkları değerlendirmeleri oturtacak sağlam temelleri rasyonalizm ve rasyonalizmden doğmuş varsayımlarla oluşturmuşlardır. Neoklasiklerin rasyonalizm tercihi sayesinde toplumsal değerler dizisi tek boyutta incelenebilmiştir. Yani toplumda var olan farklı tip karakterler ya da farklı uygarlıklar arasındaki düşünce ve yaşayış biçimleri ihmal edilerek tek tip bir sisteme indirgenmiştir. (Candan ve Hanedar, 2005: 5) Bu da modelleme yaparken önemli kolaylık sağlamıştır. Bilinçli yapılan bu tercih doğa bilimleriyle özdeşleşme çabası içerisinde olan iktisat için, hatta diğer tüm sosyal bilimler için, olağan bir yaklaşım olarak kabul edilir. Çünkü iktisat sosyal bilimler arasında doğa bilimlerinin yöntemlerini en çok benimseyen bilim dalı olduğu gibi, neoklasik iktisat da Dilthey'in ifade ettiği *naturwissenschaften*'in yöntemini en radikal biçimde kullanan ekoldür. Aslında neoklasik ekol rasyonaliteyi kullanmanın da ötesinde onu tanımının bir parçası haline getirmiştir. Buna göre rasyonalitenin bulunmadığı bir neoklasik iktisat tanımı eksik kalacaktır.

Yalnız neoklasik iktisatta rasyonellik tek başına değil diğer başka kavramlarla bütünleşik olarak değerlendirilir. Bunlardan ilki iktisatta tümdengelim yönteminin kullanılmaya başlamasıdır. Rasyonalizm yapısı itibarıyla doğa bilimleriyle

özdeşleştiğinden kullandığı yöntem de doğa bilimleri yöntemidir. İkinci ilke ise matematikselleşmedir. İktisadın gittikçe matematikselleşmesi rasyonellik tanımının neoklasikler için üstünlüğünü ortaya koymuştur. Neoklasik ekonomide tam rekabet modeli kurulurken çeşitli varsayımlar altında matematiksel karşılaştırmayla çıkarılabilecek bütün sonuçlara ulaşılmaya çalışılır. Bu sonuçlardan en önemli olanı ise rasyonel davranan bireylere ait planları piyasa fiyatlarından yararlanarak düzenleyen mekanizmaya ait olanlardır. (Guerrien, 1991: 9-11) Üçüncü nitelik matematikselliğin bir devamı olarak maksimizasyon (en çoklaştırma-doruklaştırma) kavramının iktisadi varsayımlara eklenmesidir. Tüm iktisadi karar vericilerin amacı faydalarını maksimize etme olmuştur. Son olarak ise karar vericilerin rasyonel biçimde ellerindeki imkânları en iyi şekilde değerlendirebilme olanağı sunmalarını karakterize eden *homo economicus* varsayımdır. Böylece oluşturulan sisteme uygun davranan birey yaratılmış olacaktır.

3.1.1. İktisadın Tümdengelim Yöntemini Benimsemesi

Descartes akla önem vermiş ve tümdengelim yöntemini doğa bilimlerinde kullanmıştır. O, tümdengelim düşüncesinde aklın matematikle ilgili olan bilgiyi sezgisel yollarla kavrayabildiğini düşünür. *Apriori* bilginin doğruluğuna inanan Descartes, sezgisel kavranmış bilgidен de insanın yeni doğruları bulabileceğini savunmuştur. Yani kısacası insan Descartes'e göre sezgileri sayesinde doğruyu açık olarak kavrayabilmektedir. Tümdengelimsel yöntem ise bu yolda yeni doğruların bulunabilmesini sağlayan metot olarak ön plana çıkmaktadır. *Apriori* olan bu görüşe göre deneye yer verilmez. Çünkü zaten sezgi ile tümdengelim mantığına dayalı bilimsel bir akılcılık insanları doğruya götürecektir. Ayrıca bunun deneye tabi tutularak onaylatılmasına gerek yoktur. Bunları uygulayan doğa bilimlerinin 19. yüzyılda tamamen doruğa ulaştığı düşünülüyordu. Sosyal bilimciler de sosyal bilimleri yüceltmek için aynı yolu takip etmişlerdir. Descartes'ten yaklaşık 200 yıl sonra sosyal bilimlerin doğa bilimlerine yanaşmayı en çok arzulayan dallarından biri olan iktisat da aynı yöntemleri neoklasiklerin öncülüğünde benimsemeye başlar. Böylece iktisadın doğa bilimlerinin özelliklerini taşımaya başlaması onun kaçınılmaz şekilde metodolojisinin de ne olması gerektiğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Fizik bilimleri gibi mükemmelliğe erişme amacı güden iktisat da neoklasik dönemde

tümdengelimsel yöntemi benimseyerek iktisadi sisteminin yöntemini kararlaştırmıştır. (Grünberg, 2005: 127;Cevizci, 2001 a: 64)

Tümdengelimsel akıl yürütmenin en önemli özelliklerinden biri ise tümdengelim yöntemiyle yapılan bir çıkarsama mutlak ve zorunlu olarak doğru kabul edilmesidir. Tümdengelim düşüncesiyle iktisat genel kabul görmüş, evrensel sonuçlar elde etme ihtiyacı duymaya başlamıştır. Çünkü iktisatçılar tümdengelim yöntemi ile doğa bilimlerinin sahip olduğu bilimselliğe ulaşıldığını düşünmüşlerdir. Bu sebeple neoklasik ekol mensupları bilimsel sonuçlara ulaşabilmek için iktisadi olaylara, adeta bir astronomun uzaydaki oluşumları tahmin ederken ki kesinliği gibi bakmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Tümdengelim yöntemi de onların bu düşüncelerini gerçekleştirebilmelerini sağlayacak gerekli bilimsel zemini hazırlamaktadır. Böylelikle iktisatçılar Dünya'nın Güneş'in etrafında dönmesi gibi herkesin sorgulamaya gerek duymaksızın kabul etmesi gereken doğruları oluşturabilirler. Yani iktisadi modeller bundan böyle sorgulanmadan kabul edilmesi gereken bir yapıya bürünmüştür. Fizikte buna yer çekimi kanununu örnek verebilirken, aynı yöntemi benimseyen neoklasik iktisatçılar için iktisatta buna tam rekabet piyasa dengesi örnek gösterilebilir. Herhangi bir modelin sorgulanmasının anlamı yer çekiminin olmadığı iddia edilmesi kadar mantıksızca bir sorgulama şeklinde yapılabilir.

Tümdengelimci mantığın içsel tutarlılığı sayesinde hipotezler iktisat biliminde hipotetik doğruları yansıtarak teorilerinin doğrulanmasına imkân tanıyan bir yöntemsel çerçeveyi benimsemiştir. Teorilerin mantıken yanlışlanamamasının iktisat sistemine önemli katkıları olmasından dolayı iktisat, fizik bilimine bütün bir yöntemin taklidi açısından yönelmiştir. (Alada, 2000: 46, Yılmaz, 2009: 72) Tümdengelimci akıl yürütme iktisatta oluşturulan teorileri bilinçli, tutarlı ve amaçlı bir biçimde birbirine bağlama imkânı sunar. İktisatçı, tümdengelimsel yöntemle birlikte hazır bazı bilgi ya da önermelerden hareketle başka yeni bir bilgiye ulaşabilir ya da sonuç çıkarabilir. Yani, daha önceden doğru oldukları kabul edilen belirli önermelerden farklı ya da ayrı olan başka bir doğru elde edilir. Bu aynı zamanda iktisadın rasyonel olmasına da imkân sunmaktadır. Diğer bir deyişle akıl yürütmenin bir türü olan tümdengelim ile ekonomide akılcı çıkarsamalar yapılır. (Cevizci, 2005: 32)

3.1.2. İktisatta Matematikselleşme

Rasyonel düşünceyi ve tümdengelim yöntemini benimseyen neoklasik iktisat kendini bir bilim olarak kabul ettirebilmek için bir de matematiksel yöntem benimseme gereği duymuştur. Aslında zaten neoklasik iktisat teorisi oluşturulurken kullanılan en önemli araçlar statik denge, rasyonalite, tümdengelim ve matematiksel yöntem olmuştur. Neoklasik iktisat bu temellerin üzerine kurulur. Yapılan iktisadi değerlendirmelerde neoklasik ekonomistler yoğun biçimde matematiksel yöntemlere başvurmuştur. Klasik ekonomistler de bir bakıma doğa bilimlerinden etkilenmişlerdir. Bununla birlikte iktisadın doğa bilimlerine yaklaşma süreci de başlamıştır. Ancak neoklasik iktisatçılar döneminde bu yaklaşım daha çok bir eşleşmeye dönüşerek zirveye ulaşmıştır. Matematik ifadelerinin de kesin olması iktisatçıların kesin bir dil kullanabilmesinin önünü açmıştır. Böylece iktisat bilimi daha da fizik bilimlerine benzeyebilmiştir. İktisat zamanla matematiğin en çok kullanıldığı sosyal bilime dönüştüğünden kimi düşünürler onu sosyal bilimlerin fiziği olarak görmüşlerdir. (Demir, 2013 a: 15)

Neoklasik iktisatçılar fizik bilimlerinden bu denli etkilenmesi onların kendi meslekleriyle de ilişkilidir. Dönemin ekonomistlerinin mesleklerinin genelde mühendis ve matematikçi kökenli olması da iktisadın matematikselleşme sürecini daha anlaşılır kılmaktadır. Aynı zamanda fizik bilimlerinin dönemin düşünürlerince artık en uç noktaya geldiği savunulmaktadır. Fizik bilimlerinin o noktada çözemeyeceği problemin olamayacağına inanılmaktaydı. Durumdan etkilenen neoklasik iktisatçılar da fiziğin kullandığı tümdengelim yöntemini benimsemenin yanında matematiksel yöntemini de kullanarak iktisadı doğa bilimleri gibi saygın bir bilim dalına dönüştürebileceklerini düşünmüşlerdir. Yani matematik gerek ekonomistlerce gerekse de dönemin diğer bilimcileri tarafından iktisadın bir bilim olarak sayılabilmesi için elzem araçlardan biri olarak görülmüştür.

Örneğin Menger kendinden önce gelen klasik iktisatçıları ve İngiliz okulunu eleştirmiş onları iktisadı yeterli bilimsel seviyeye getirmediği için suçlamıştır. Ona göre iktisat ancak fizik bilimleri gibi evrensel yasalara sahip olduğunda bir bilime dönüşebilir. Ona göre bir öğretinin bilim olabilmesi için tümdengelim yöntemi ve matematiği benimsemesi gerekmektedir. Çünkü bu iki yöntem de olgular arasında bir nedensellik ilişkisini zorunlu bulur. Aynı zamanda Menger'in çağdaşları Jevons,

Walras ve Edgeworth da iktisadi matematiksel dilin kullanımına uygun bir evreye taşımak için çaba harcamışlardır.

Pareto da matematiğin kesin sonuçlar sunması sayesinde mekanik bir yapının oluşturulabileceğini düşünmüştür. Mekanik sisteme sahip bir davranış biçimi matematiksel olarak çözülebildiği sürece öngörülebilirdir. Diğer yandan Pareto'ya göre iktisatta dengeyi belirleyen eşitlikler tamamen rasyonel mekaniğin eşitlikleridir. Bu da doğal olarak matematiksel yöntemle elde edilmektedir. Ayrıca matematiksel yöntem sayesinde oluşturulacak analiz kesin sonuçlar verecektir. (Yılmaz, 2009: 79) Ancak neoklasik iktisatçıların hepsi koşulsuz şekilde matematiksel yöntemle destek veriyor görünmemişlerdir. Kimi iktisatçılar çalışmalarında matematiği sınırlı ölçüde kullanmayı tercih etmişlerdir. Hatta Marshall, “iyi matematik her zaman iyi iktisat anlamına gelmez” diyerek kendi kitabında matematiksel ifadeleri metnin içinde değil ekler bölümüne koymuştur. (Küçükkalay, 2011: 254) Yine de neoklasik iktisat rasyonel davranış varsayımının etkisiyle hızla matematikleşme evresini tamamlamıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan duruma göre klasik ekonomide birey kendi zenginliğini maksimize etme güdüsüyle hareket ederken neoklasik ekonomide ise birey artık kendi faydasını hesaplayabilen, ölçülebilen ve sıraya koyabilen bir yapıya dönüşmüştür. (Sarfati, 2005: 118-119)

3.1.3. Maksimizasyon Kavramının Rasyonalite İle İlişkisi

Rasyonel davranışın bir uzantısı da karar vericilerin bilinçli şekilde maksimizasyon ilkesini benimsemeleridir. Aslında neoklasik ekonomistler düşüncelerini açıklamasından önce de üreticiler en yüksek kârı getirecek işlere yatırım yapmış, toprak sahipleri arazilerini en yüksek fiyattan kiraya vermiş ve maliyetlerini minimuma indirmeye çalışmışlardır. Neoklasiklerin bu konudaki en önemli katkısıysa 1880'li yıllarda bu davranışın formülasyonunu ifade etmek olmuştur. Kısaca bu davranış iktisatta maksimizasyon (ençoklaştırma, doruklaştırma, en üst düzeye çıkarma) olarak tanımlanmıştır. (Eatwell, Newman ve Millgate, 1987: 70) İktisadi tanımını yapmak gerekirse; fayda ya da kâr maksimizasyonu ilkesi, tüketicinin belirli miktar geliriyle mümkün olan en yüksek tatmini elde etmesi, üretici açısından da belli bir harcama ile en yüksek kârı elde etmesidir. (Alada, 2007: 2)

Bu tanımdan yola çıkılacak olunursa, iktisadi ajanlar fayda ve acılarını hesaplarken matematiksel hesaplamalar ve ölçümler yapmaktadırlar. Yaptıkları hesaplar sonucunda da kendilerine göre en doğru olanı seçerler. Bu sırada seçimler birbiriyle tutarlı yani mantık ilkelerine dayanan rasyonaliteye uygun olmalıdır. Yani iki alternatif arasında seçim yapacak olan iktisadi ajan bahsi geçen yöntemi kullandığı takdirde kendisine en çok kârı getirecek ya da en çok faydayı sağlayacak olanı seçer. Seçimi yapmanın şartı aslen kişinin isteğine bağlı değildir. Bu doğruyu seçme durumu insanlarda kendiliğinden gerçekleşir. Çünkü rasyonellik varsayımından dolayı karar vericiler zaten akılcı, mantıklı ve doğru kararları vereceklerdir. Yani bu fazladan herhangi bir çaba harcamadan içten gelen bir eylemdir. İnsanların matematiksel fayda-maliyet analizi neoklasik iktisatçılara göre her zaman en doğru karardır. Nihayetinde, iktisadi karar verici maksimizasyon ilkesine göre faydasını hep maksimum, maliyetini ise hep minimum tutmaktadır. (Küçükkalay, 2011: 255)

Neoklasik iktisadın maksimizasyonla olan önemli ilişkisi onu kimi iktisatçılarca özel olarak tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bunlardan biri olan L. D. Keita'ya göre maksimizasyon ile rasyonalite arasında bulunan ilişki şu şekilde ifade edilir:

“Rasyonel ekonomik ajanlar kendi çevreleri hakkında tam bilgiye sahip ve faydalarını hatasızca maksimize ederler. Neoklasik ekonomi fayda maksimizesidir.” (Tomczyk, 2006: 4)

İktisadi karar vericilerin maksimize etme çabası birçok ekonomistin rasyonel davranış tanımı içerisinde yer almıştır. Bir bakıma ekonomistler rasyonel davranışın bir özelliği olarak maksimizasyonu görmüşlerdir. Eğer kişi rasyonel davranıyorsa davranışı en çoklamayı da içermelidir. Örneğin 1992 yılında Nobel Ekonomi Ödülü kazanan ekonomist G. S. Becker de rasyonel davranışı açıklarken en çok maksimizasyon ilkesinden yararlanmıştı:

“Herkesin az çok üzerinde anlaştığı rasyonel davranış tanımı, fayda veya kâr fonksiyonu gibi düzgün biçimde tanımlanmış bir fonksiyonun tutarlı şekilde maksimize edilmesidir.”

Nobel Ekonomi Ödülü'ne 1978 yılında layık görülen bir diğer ekonomist H. A. Simon da kısaca:

“İktisadın rasyonel kişisi bir maksimumcu olup, en iyiyi elde etmedikçe durmayan kişidir.”

Şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. (Alada, 2007: 30)

Varsayımlarla şekillenen neoklasik iktisat yeni modeller oluştururken ya da herhangi bir fikir öne sürerken tüm bunları kendi sisteminde etkin olarak kullanmıştır. Örnek vermek gerekirse piyasa ve fiyat bu sisteme dâhil edildiğinde tam rekabetçi piyasa öne çıkmaktadır. Tam rekabet piyasası da rasyonel davranış varsayımı altında vücut bulmuştur. Ayrıca model matematiksel yöntemi kullanarak maksimizasyon ilkesini de sistemine dahil etmiştir. Rasyonellik fiyatın hangi koşullar altında ortaya çıkması gerektiğinin kurallarını belirleyerek tam rekabet piyasa modelinin oluşumuna en önemli katkılardan birini yapmaktadır. (Küçükkalay, 2011: 257)

Birey neoklasik paradigmada rasyonel düşünen, matematiği etkin biçimde kullanan ve maksimumlaştırıcı bir role bürünmüştür. Ancak maksimumlaştırma bireyi bencil bir hale dönüştürmektedir. Hazzını artıran ve acısını azaltan birey artık tamamen kendi ekonomik durumunu düşünür hale gelmiştir. Ortaya çıkan durumda buna uygun bir insan modeli kurgulamaktan geçmektedir. Bu neoklasik ekonomide *homo economicus* (iktisadi insan) varsayımı yapılarak giderilmeye çalışılmıştır.

3.1.4. İktisadi İnsan: Homo Economicus

Düşünceleriyle birçok iktisatçıyı etkileyen İngiliz filozof Jeremy Bentham insanları etkileyen en önemli iki öğenin acı ve zevk olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, insanlar içgüdüsel olarak bu iki etkinin boyunduruğunda hareket etmektedirler. Doğal olarak davranışları da buna göre şekillenmiştir. Bentham bireylerin haz arayan ve acıdan kaçan varlıklar olduğuna dair psikolojik bir önerme ortaya koymuştur. Bu davranış da faydacı insanı yaratmıştır. İnsanın faydaya önem vermesi de onda ekonomik davranışlarını da etkileyen bir değişiklik yaratmıştır. İnsan bu aksiyoma göre kendini daha çok düşünen, bağımsız, faydasını maksimize etmek isteyen, rekabetçi ve hayatta kalmak için güçlü olma zorunluluğu taşıyan bireyin yani *homo economicus*'un ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Küçükkalay, 2011: 216)

Routledge ekonomi sözlüğü (Rutherford, 2002: 254) *homo economicus*'u kendi çıkarını düşünen iktisadi insan olarak tanımlar. Ayrıca klasik ve neoklasik iktisatta faydasını maksimize etmek isteyen birey şeklinde ortaya çıkan *homo economicus*, ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Rasyonel davranışla tamamen örtüşen *homo economicus* davranış modeli iktisat biliminin bir bakıma karar biriminin rasyonellik ve kendi çıkarını gözeterek davranma özelliklerini vurgulayarak kavramsallaştırdığı bir soyutlamadır. Neoklasiklerin yaptığı modellemelerde rasyonel davranan bireyin temsilcisi *homo economicus* olmuştur. Buna göre birey eğer kendi çıkarını düşünerek rasyonel karar aldıysa iktisadi insandır. (Demir, 2013 a: 25)

Homo economicus'un aynı zamanda maksimizasyonla da rasyonellikte olduğu gibi doğrusal bir ilişkisi vardır. *Homo economicus* denilebilecek kişi tüketicisi olarak faydasını maksimize etmek isterken üretici olarak da kârını maksimize etme peşinde koşan rasyonel kişidir. Sonuç olarak, *homo economicus*'un maksimize etme arzusu onu egoist ve hedonist birey sınıfına sokar. Bireylerin egoist olması ayrıca hoş karşılanmayan, etiğe uygun düşmeyen bir davranış da değildir. Çünkü bireysel davranışın olması gerekeni hem düşünsel açıdan hem de bilimsel açıdan egoist olmaktır.

Buna en önemli destek ise dönemin önemli düşünce akımlarından biri olan Darwinist bakış açısının *homo economicus* kavramına olumlu katkılar sunması olmuştur. Darwin hayvanların ve insanların en başta gelen isteklerinin hayatta kalmak olduğunu ifade eder. Ancak hayatta kalmak için Darwin'e göre diğerlerinden güçlü olunması zorunludur. Yani o, kendi çıkarını gözetmeyenlerin yaşam sistemi içinde ayıklanarak, yalnızca kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin yaşamlarını sürdürebileceklerini iddia etmiştir. Bu da egoist ve kendi çıkarını maksimize etme gayesi güden *homo economicus*'a güç veren bir görüş niteliğindedir. (Akyıldız, 2008: 30)

Kavram en güçlü haliyle neoklasik modellerde yerini bulur. Tıpkı rasyonel davranışta, maksimizasyonda olduğu gibi *homo economicus* da artık neoklasik ekonomistlerin modellerini oluştururken kullandığı olmazsa olmaz bir varsayımdır. Bu önemli varsayım zamanla psikolojiden sosyolojiye birçok sosyal bilimde kendine yer bulmuştur. (Sarfati, 2005: 104) Aktarıldığı diğer dallara da kendine uygun değişimler geçirse de asıl mantığını korumuştur. İktisat dalında rasyonel

kavramının simgesi haline gelen *homo economicus* bu serüveninde iktisatçılar tarafından zaman zaman daha katı zaman zaman da eleştirel biçimde kullanılmıştır. Ancak neoklasik iktisat neredeyse tamamen *homo economicus* kavramında anlaşmış gibi görünmektedir. Yalnızca Alfred Marshall *homo economicus* varsayımına sıcak bakmamıştır. (Küçükkalay, 2011: 256)

Neoklasikler *homo economicus*'un karakteristik özelliklerini değerlendirirken kimi özellikler taşıdığını belirtmişlerdir. Bunlar:

- Rasyonel Davranış: Tam bilgiye sahip iktisadi insan akılcı biçimde düşünür ve tercihleri sırasında tutarlı, geçişli ve çelişmeyen kararlar verir. Mantık ilkeleriyle örtüşen kararlar her zaman *homo economicus*'un rasyonel olduğunu gösterir.
- Maksimizasyon Davranış: *Homo economicus* karar vericiler karşılaştıkları seçenekleri değerlendirerek faydalarını maksimize edecek şekilde her zaman çoğu aza tercih eder. Bunu yaparken de matematiksel hesaplamalar ve ölçümler kullanır.
- Bireysel Davranış ve Özgür Seçim: *Homo economicus*, kendi çıkarını düşünen egoist bir yapıdadır ve kararlarını verirken herhangi bir sınırlama kabul etmez. (Doucouliagos, 1994: 877, Candan ve Hanedar, 2005: 2)

Sonuç olarak neoklasik iktisatçılar *homo economicus* ile gerçek birinden ziyade hipotetik özellikler taşıyan bir insan kategorisini oluşturmuşlardır. Onlar ancak bu sayede iktisatta doğru modellemeler yapabileceklerini savunmaktadırlar. Böylece iktisadi modelleme için rasyonelliğin özelliklerini taşıyabilecek uygun insan tipi de ortaya çıkmıştır. (Kara, 2001: 25)

3.2. Marjinalistlerin Rasyonalizm Hakkındaki Düşünceleri

Neoklasik ekonomiyi incelerken birkaç grupta yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışmanın kullandığı ise herhangi bir ülke ve ekol ayrımı gözetmeksizin, neoklasik iktisatçıların çalışmalarındaki benzerliklere bakılarak yapılan grupta yöntemidir. Bu yöntemde göre çalışmada neoklasik iktisatçılar birinci kuşak marjinalistler ve ikinci kuşak marjinalistler olarak ele alınmıştır. Birinci kuşak marjinalistlerin içinde Jevons, Walras ve Menger'in rasyonalizm ile ilgili görüşleri; ikinci kuşakta ise Edgeworth, Wicksteed, Wieser ve Böhm-Bawerk'in düşünceleri

incelenmiştir. Konunun sonunda ise neoklasik ekolün içinde rasyonalizmden uzaklaşan iki ekonomist: Pareto ve Marshall incelenmiştir. Pareto aslında birinci kuşak marjinalistlerin içinde yer alması gerekirken ayrı başlıkta ele alınmasının sebebi rasyonalizm hakkındaki düşüncelerinin diğer ekonomistlerinkinden daha farklı olması. Neoklasik ekonominin tamamlayıcısı konumundaki Marshall da rasyonalizme karşı kuşkucu tavrından dolayı ayrı başlık altında incelenmiştir. (Küçükkalay, 2001: 248-251)

3.2.1. Birinci Kuşak Marjinalistler

3.2.1.1. William Stanley Jevons'un Rasyonalizm Görüşü

Neoklasik ekole dâhil olan iktisatçılar faydayı matematiksel biçimde formüle ederek model kurma amacı gütmüşlerdir. Matematiksel yaklaşımın gereği olarak neoklasik ekonomide faydayı maksimize etme arzusu taşınır. Rasyonel düşüncesi de faydanın maksimize edilmesi davranışını destekler. Aslında neoklasik iktisatta matematiksel yöntemin benimsenmiş olması kendi içinde zaten rasyonalizm kavramını da barındırmaktadır. Rasyonalizm, matematiksellik ve fayda maksimizasyonun neoklasiklerce benimsenmesi ve modellerini bunları kullanarak ortaya çıkan sonuçlarla oluşturması onları hazcı yaklaşımlara daha da yaklaştırmıştır. Schumpeter de bu konuya dikkat çekerek neoklasiklerin haz ya da faydayı maksimize etme çabalarını Bentham'ın geleneğinin canlandırılması şeklinde yorumlar.

Bentham'ın hazcı rasyonalizmi özellikle William Stanley Jevons (1835-1882) tarafından ele alınmıştır. Jevons da çalışmalarını yürütürken çağdaşı bilim adamları gibi doğa bilimlerinin dayandığı birçok ilkeyi sosyal bilimlere ve iktisada uygulamıştır. O, bu eylemini destekler şekilde çalışmaları boyunca çoğunlukla ayrıntılı matematiksel formüllere yer vermiştir. Bunları yaparken de yararlandığı yöntem doğa bilimlerinin kesin yargılarını oluştururken kullanılan tümdengimsel yöntem olmuştur. Böylece Jevons, kendi çalışmalarının kullandığı yöntemler sayesinde daha bilimsel olduğu fikrini edinmiştir. Jevons'un amacı yaptığı ekonomik değerlendirmeler ve analizlerde matematiği modellere dahil ederek iktisada daha saygın bir konum kazandırmaktır. Dönemin bilim çevreleri bu nedenlerden dolayı Jevons'a göre iktisada daha saygın bir çerçeveden bakacaklardır.

Jevons fayda ile ilgili çalışmalar yaparken doğa bilimlerinin teorilerinde benimsenen mekanik analizi kullanarak, faydanın mekanik yapısını ortaya koymaya çalışmıştır. (Skousen, 2005: 203) O, bunu yaparken özellikle ekonomik rasyonalite analizine ve fayda-zarar ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Ona göre insan davranışları hazzın ve acının önemli etkisiyle şekillenmektedir. Bu görüşüyle Jevons'un Bentham'ın düşüncelerinden etkilendiği söylenebilir. Bentham'ın fikirlerinden yola çıkan Jevons bir taraftan haz, mutluluk, fayda ve kişisel çıkarın maksimizasyonunu ele alırken; diğer taraftan da bunların aksini yani mutsuzluğun, zararın ve maliyetin minimizasyonunu ele alır. Onun önemli katkısı ise bunların rasyonel biçimde analojisini yapmaktır. Maksimizasyon düşüncesi nihayetinde ekonomik sistemin ana unsurlarından olan arz ve talebi de etkilemektedir. Jevons'a göre ekonomi arz ve talep ile yönlendirilir. Ekonomik rasyonalizmin ortaya koyduğu değer ve değişim teorisi arz ve talebin açıklanması için kullanılabilir. Jevons arzın ve talebin oluşturduğu ekonomik sistem marjinal faydaya ne kadar dayanıyorsa o kadar rasyonel değerlere uyacağını savunur. Sonuç olarak marjinal faydada kullanılan değişim yasası, arz talep yasasının yardımıyla ekonomik rasyonalizmin kaynağına dönüşür. (Zafirovski, 2008: 801-802)

Jevons'un rasyonel ilkelerin önemini vurguladığı bir diğer alan da bekleyişler konusundaki görüşleri olmuştur. O, bireylerin geleceğe ait bekleyişlerinin tam olarak gerçekleştiğinin veya gerçekleşeceğinin önceden bilinebileceğini düşünür. Neoklasik iktisadın zaman kavramını tek bir noktada toplamasının bir sonucu olan Jevons'un bu görüşü kısaca iktisadi ajanların bekleyişlerinin mükemmel olduğunu varsayar. Zamanı dikkate almayan bu görüş sonucunda gelecek tıpkı bugün gibi ele alınabilecek olup bugünün analiz sonuçları gelecek için de kullanılabilir. Bugün için mükemmel kararlar verebilen bireyler gelecek için de mükemmel karar verebildiklerinden bekleyişleri de aynı ölçüde hatasız olacaktır. Böylece Jevons bireylerin kâr ve fayda maksimizasyonlarının temelinde yer alan bencil, hazzını artırma, acısını azaltma peşinde koşan *homo economicus* tipi insanın rasyonelliğinin de sağlanmış olacağını öne sürmüştür. İktisadi açıdan kararlarında kesin ve hatasız olan *homo economicus* şimdi olduğu gibi gelecek için de aynı ölçüde kararlar verebilecektir. Anlaşılacağı üzere Jevons *homo economicus*'u sistemine dâhil ederek insanların hata yapabilme paylarını ve risk unsurlarını analiz etmiştir. Bunu yaparken de o, maksimizasyon ve rasyonellik ilkesinden taviz vermemiştir. (Alada, 2000: 49)

3.2.1.2. Leon Walras'ın Rasyonalizm Görüşü

Bir diğer birinci kuşak marjinalist, Schumpeter ve Samuelson'a göre ekonomistlerin en büyüğü olarak kabul edilen Leon Walras (1834-1910), iktisada “gerçek”, “pür” bir bilimsel nitelik kazandırmak istemiştir. Bunun için Walras, S. Lallement'e göre ne normatif ne de pozitif olan saf bir teori oluşturmak ister. Normatif iktisat teorisi değer ve ahlaki yargılara önem verirken, pozitif iktisatta teori oluştururken ne değer kavramına ne de ahlaki öğretilere yer verilmektedir. (Küçükkalay, 2011: 27) Walras da her ikisinin ortasında daha gerçekçi bir iktisat bilimi oluşturmak ister. Ona göre, eğer dönemin fiziğiyle ekonomisinin arasında benzerlik kurulabilirse iktisadın da bilimsel bir nitelik kazanacağını düşünür. İktisadın fiziğe yöntem açısından benzemesi gerekir.

Walras matematiksel metodun rasyonel olduğunu savunmuştur. O halde iktisatta herhangi bir matematiksel teori oluştururken bunu deneyimlemeye gerek yoktur. Çünkü zaten matematiksel sonuç doğru çıkacaktır. Bu gerekçeden dolayı Walras deneysel kabule karşı bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Walras çalışmalarında Galileo, Kepler ve Newton gibi düşünürlerden sık sık söz etmiştir. Zira iktisadın fizik gibi bir bilim olması gerektiğini savunur. Klasik fiziğin kullandığı hız, uzay, zaman, güç gibi kavramlar yerine Walras kıtlık, fayda, arz, talep ve miktar gibi kavramları kullanır. Astronomik güç bilimlerinden ekonomik güçler bilimine uyarlama yapar. Walras bu yöntemle bir nevi fiziğin molekül kavramı yerine bireyi, uzay yerine mal-hizmet piyasasını, kuvvet yerine marjinal faydayı kullanmaktadır. Bu yöntemin de ortodoks iktisada bağlı alt dallarda uzun süre egemen olduğu söylenebilir. (Sarfati ve Atamtürk 2015: 41)

Walras oluşturulan bir formülizasyonun mutlaka matematiksel olması gerektiğini iddia etmiştir. Yalnız bu formülizasyonu kurarken ortaya soyutlama durumu çıkmaktadır. Soyutlamayla birlikte var olan dünya gerçekliğinden uzaklaşma gerçekleşir. Ancak Walras bu uzaklaşmanın çok da büyük bir sorun olmadığı görüşündedir. Çünkü asıl olan Walras için formülizasyonun mantıksal ve rasyonel olmasıdır. Nihai olarak iktisat bu şekilde bir bilim olabilecek kapasiteye de ulaşmış olacaktır. Walras'a göre nasıl ki bir geometrici kurduğu denklemden dolayı eleştirilemiyorsa iktisat da kurduğu teoriden dolayı eleştirilememelidir.

Walras bir de rasyonelite düşüncesini kavramsallaştırmak ister. Bunu gerçekleştirebilmek için faydacılık görüşünü kullanmıştır. Çünkü ona göre ekonomik rasyonelitenin dayandığı prensipler faydacılık düşüncesinde mevcuttur. Faydacılığın önemli yönlerinden bir diğeri de, Walras'a göre faydanın sınırlı ve faydalı olan şeylerin değişim değerini belirleyebilmesidir. Sonuçta faydacılık ekonomi için oldukça önemli bir kavram durumundadır. O halde Walras rasyonel düşüncenin de, faydacılık sayesinde, ekonomide önemli konumda olduğunu düşünür.

Walras ekonomik rasyoneliteyi açıklarken marjinal faydayı kullanan diğer ekonomistlerin fikirlerini desteklemiştir. Nihayetinde Walras'ın da çabalarıyla birlikte neoklasik ekol gittikçe iktisadi rasyonelite hipotezini analizinin merkezine oturtmuştur. İktisadi rasyonalizm bu sayede kendini hem yetkinleştirmiş hem de olgunlaştırmıştır. Zamanla rasyonalizm kavramı serbest piyasa ekonomisinin şekillenmesinde en önemli rollerden birini oynar hale gelmiştir. (Zafirovski, 2008: 803, Sarfati, 2005: 124-126)

3.2.1.3. Carl Menger'in Rasyonalizm Görüşü

Ele alınan son birinci kuşak marjinalist olan Avusturya Okulu iktisatçılarından Carl Menger (1840-1921) de diğer marjinalistler gibi iktisadi bilimselleştirme amacını benimser. O da amacını gerçekleştirmek için doğa bilimlerini örnek alarak iktisadi soyutlaştırır. Menger iktisadi rasyonalizmi değerlendirirken faydacılığa değinir. O, iktisadi karar vericilerin eğer rasyonel davranırlarsa faydalarını optimize edebileceklerini savunur. Menger iktisatta metodoloji olarak tümdengelim benimsenmesini destekler. Çıkarımsal metodu ve deneysel metodu karşılaştıran Menger, çıkarımın bilimsel bir metot olduğunu ileri sürmektedir. Yani iktisat bilim olma yolunda ilerleyebilmek için mutlaka çıkarım metodunu, tümdengelimsel yöntemi seçmelidir. Bu yöntemle birlikte rasyonel düşünce de iktisadın kaynağı olacaktır. Ekonomistler de rasyonel davranarak tümdengelimine uygun çıkarımlar yapar ve teoriler oluşturur. Menger iktisadın bilim olarak kabul edilmiş halinin de ekonomistlerin oluşturduğu bu teoriler sayesinde türetildiğini ileri sürer. Yalnız Menger'in Walras'tan ayrıldığı noktalardan biri iktisatta matematiğin kullanımınıdır. Walras'ın aksine o, matematiği çok sınırlı kullanmıştır. (Küçükcalay, 2011: 254)

Menger tıpkı öncülleri Jevons ve Walras'a benzer şekilde rasyonaliteyi marjinal faydayı kullanarak kavramsallaştırır. O, genel olarak rasyonaliteyi malların marjinal faydasının sonucuna ve kıt oluşuna göre değerlendirir. Yalnız Menger sisteme planlanan tasarruf teorisine de dâhil etmiştir. Ona göre rasyonel karar vericiler ve davranışlar kıtlığın ve marjinal faydanın prensiplerine dayanan tasarrufçu birey ve davranışı temsil eder. Kısacası rasyonel davranış tasarruf ile ilişkilendirilmiştir. İnsanların içgüdüsel olarak daha verimliye yönelmeleri onların rasyonel davrandıkları anlamına gelmektedir. (Zafirovski, 2008: 803, Sarfati, 2005: 123)

Son olarak Menger, Jevons ve Walras'ın görüşlerinden etkilenerek rasyonel davranan bireylerinin tam bilgiye sahip olduklarını düşünür. Tam bilgi sayesinde bireyler çevrelerindeki tüm etkenleri mükemmel olarak analiz edebilir. Aynı şekilde bireyler geleceği de öngörebilmektedir. Jevons'un bekleyişler görüşüne benzeyen Menger'in görüşü de bugünü ve yarını tek bir noktada birleştirmektedir. Böylece rasyonel karar verici zamandan bağımsız şekilde en doğru bilgiye ulaşabilecektir. (Alada, 2000: 106)

3.2.2. İkinci Kuşak Marjinalistler

3.2.2.1. Francis Ysidro Edgeworth'un Rasyonalizm Görüşü

İkinci kuşak marjinalistlerden ilk ele alınacak ekonomist Francis Ysidro Edgeworth'un (1845-1926) rasyonalizm konusundaki görüşleri hazcılık etrafında toplamıştır. Bu fikrini öne sürerken Edgeworth, Bentham'ın hazcı rasyonalizminden etkilenerek değerlendirmelerde bulunan Jevons'u takip etmiştir. Ona göre haz kişisel çıkarla hareket eden karar vericinin rasyonel eyleminin sonucunda ortaya çıkar. Bu iktisatta matematiksel dili kullanarak hesaplanabilmektedir. Fiziğin kullandığı matematiksel yöntemin iktisatta da kullanılması onu hem bilimsel kimliğe kavuşturur hem de insan davranışlarının ve ekonomik analizlerin doğru ve kesin şekilde ölçülebilmesini sağlar. Rasyonel davranışa sebep olan bu yöntemler de iktisatta Bentham'ın açıkladığı kişisel hazzın artırımını uygun kılar. Egoist davranış kişisel çıkarın temelini oluşturur. Kişisel çıkarını artıran birey ise hazzını artırdığı için rasyonel davranıyordur. Ayrıca bir de Edgeworth, kişisel çıkarın aksine diğergâm davranış da hazzın tatmin edilmesini sağladığını düşünür. Yardımseverliğin hazzı

arttırdığı düşüncesi Edgeworth'un bir bakıma 18. yüzyıl filozoflarından Kant'ın en önemli temsilcilerinden biri olduğu ahlaki rasyonalizmi de desteklediği anlamına gelebilir. Sosyal faydacılık kavramı egoist olan bireysel faydacılığın tersine Edgeworth'a göre ahlaki açıdan iyi olduğu savunulabilir. O, sosyal faydanın aslında toplumsal rasyonalizm şeklinde tanımlanabileceğini düşünür. Edgeworth'un rasyonalizmle ilgili en önemli öngörüsü ise egoistlik ve diğergâmlık arasında gelecekte bir uzlaşma olacağıdır. Bu uzlaşma da sosyal faydacılığı öne çıkaracaktır. Edgeworth böylece rasyonalizmi bireyden alıp tüm topluma yaymak ister. (Zafirovski, 2008: 802)

3.2.2.2. Philip Henry Wicksteed'in Rasyonalizm Görüşü

Diğer bir ekonomist Philip Henry Wicksteed (1844-1928) daha farklı bir rasyonalite görüşü benimsemiştir. Daha çok insan davranışları ve psikolojisine yönelen Wicksteed öncelikle insanların neden bencil olduğu sorusuna yanıt arar. Cevap bireylerin kendi belirledikleri bireysel hedeflerinden dolayı bencil oldukları şeklindedir. Ayrıca bireyler ekonomik güdüler tarafından yönetilmektedirler. Bu nedenle başarılı olabilmek için onu etkileyen güdüler arasında mantıklı ayrımlar yaparlar. Bireyler burada neyi hedeflediğine rasyonel biçimde karar vererek ona yönelecektir. Edgeworth'un insanın hem bencil hem de diğergâm olabileceği fikri Wicksteed tarafından da benimsenmiş görünür. Ona göre bireylerin rasyonellik dereceleri evrensel biçimde eşit değildir. O halde kişilerin rasyonelliği sabit olarak ölçülemeyecektir. Wicksteed de rasyonelliğin matematiksel hesaplamalara dayandığını düşünür ancak her zaman herkes için belirli bir ölçüsü olmadığını iddia eder. Ona göre bireyler rasyonel davranışlarda bulunmaktadır. Ama Wicksteed'in görüş olarak diğer neoklasik ekonomistlerden ayrıldığı nokta rasyonel davranışın kişiden kişiye değişiklik gösterebileceğidir. (Ochangco, 2003: 84-88)

3.2.2.3. Friedrich von Wieser'in Rasyonalizm Görüşü

Birinci kuşak marjinalist Menger'e benzer olarak Friedrich von Wieser (1851-1926) da ekonomik rasyonalizmi marjinal fayda kavramıyla birlikte değerlendirmiştir. Ancak o marjinal faydanın tüketim, üretim ve bölüşüm sürecinde

meydana gelişini dikkate alır. Üretim alanında en düşük maliyet için marjinalist yöntemi kullanırken tüketim alanında da son birim ürünün marjinal faydasını analiz eder. Maksimizasyon ilkesine de sisteminde yer veren Wieser'a göre bunun sonucunda marjinal verimliliğin sağlanabileceğini iddia eder. Marjinal verimlilik ise fayda sağladığı için rasyonel bir durumdur. Wieser sadece marjinal fayda analizinde verimliliğin en yüksek olduğu noktayı rasyonel olarak değerlendirmez. Benzer şekilde para ve işçi piyasalarında da marjinal verimliliğin en yüksek olduğu yer rasyonellik sayesinde oluşturulabilen konumdur. Wieser bir de değer kavramını tartışır. O, değer bulunabilmesi şartını rasyonel yöntemin kullanılması koşuluna bağlamaktadır. (Zafirovski, 2008: 805)

3.2.2.4. Eugen von Böhm-Bawerk'in Rasyonalizm Görüşü

Rasyonalizm ile ilgili değerlendirmede bulunan son ikinci kuşak marjinalistler Eugen von Böhm-Bawerk'tir (1851-1914). Schumpeter gibi o da girişim eylemini ele alır. Ancak Böhm-Bawerk rasyonel olarak yapılmış girişimi tanımlamaktadır. O, girişimcilerin rasyonel oldukları zaman başarıya ulaşabileceğini düşünmüştür. Girişimcilerin tahminlerde bulunurken rasyonel davranabilmesi için üretim faktörlerinin rasyonel faydalarının dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Wieser gibi Böhm-Bawerk marjinal değerle fiyatların eşitlendiği noktanın rasyonel düşünce ile belirlendiğini savunur. Böhm-Bawerk için oldukça önemli olan bu konu, onun bu duruma "*marjinal faydanın büyük yasası*" adını vermesinden de anlaşılmaktadır. Ona göre marjinal fayda ekonomik rasyonalitenin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda marjinal fayda ekonomik rasyonalite için en önemli ilkedir. Yani aralarında karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. (Zafirovski, 2008: 804-805)

3.3. Neoklasik İktisatta Rasyonalizme Karşı Yapılan Eleştiriler

Tıpkı klasiklerdeki gibi rasyonalizm genel olarak benimsenmiştir ancak eleştiriye de maruz kalmıştır. Yalnız neoklasik ekonomide klasik ekonomiden farklı olarak rasyonalizmin daha ciddi eleştirildiği söylenebilir. Yapılan eleştiriler düşünülenin aksine heterodoks iktisat tarafından gelmek yerine neoklasik

ekonominin kendi içindeki ortodoks ekonomistlerce yapılmıştır. Rasyonalizme karşı neoklasik ekonomide yapılan eleştirilere öncelikle birinci kuşak marjinalistler arasında bulunan ancak rasyonalizme karşı olumsuz görüşlerinden dolayı Pareto bu konu altında incelenecektir. Ardından da neoklasik ekolün tamamlayıcılığını üstlenmiş Marshall ayrı bir başlık şeklinde ele alınacaktır

3.3.1. Pareto'nun Rasyonalizm Eleştirileri

İsviçre Lozan ekolünden Wilfredo Pareto (1848-1923) rasyonaliteyle ilgili düşüncelerine son ve büyük eseri Trattato'da yer vermiştir. Pareto eserinde rasyonalite hakkında önemli görüşler belirtir. Bunu yaparken iki farklı geleneği dikkate almıştır. İlki kökenlerini İngiliz ekonomi okulu, Bentham, Mill ve Comte'nin sosyal teorilerine dayandıran liberal, faydacı ve rasyonel düşüncedir. Ki bunlar neoklasik ekolün genelini ele almış olduğu düşüncelerdir. İkincisi ise 19. yüzyılda doğa ve sosyal bilimlerin ayrımının yapıldığı, duygu kavramının öne çıktığı dönemde yeni gelişen bireyci psikolojik gelenektir. Pareto'nun rasyonalite üzerinde çalışırken ki amacı sosyal davranışın nasıl tutarlı yasalar sistemince haritalandırılabilceğini çözmektir.

Pareto rasyonalizmi ele alırken akıl, zekâ ve mantık kavramlarından yararlanır. Ona göre zeki ya da rasyonel insan olma kıstası doğru tercihleri kabul etmektir. Bu sırada da birey yanlış tercihleri reddetmelidir. Kısacası Pareto mantıklı eylemlerin rasyonel olduğunu düşünür. O ayrıca bireysel fayda maksimizasyonu sağlamak isteyen bireylerin aynı zamanda sosyal fayda maksimizasyonunun yönlendirmesine maruz kaldığını düşünür. Çünkü bireyler mantıklı kararlar alabilseler bile çevrelerinin etkisiyle de davranışlarını şekillendirmektedirler. Pareto'nun sosyal yaşam ve toplumun yaşayış biçimlerini bu kadar ele almasının sebebi değerlendirmelerini yaparken sosyolojiden yoğun biçimde yararlanmasıdır. Bu nedenle o, rasyonel davranışa sosyal etkilerin etkisi olduğu savunur ve ilaveten gelenekler, eski alışkanlık gibi öğelerin de bireysel davranışlarda etkili olduğunu söyler. Çünkü ona göre insanlar akıldan ziyade duyguların rehberliğinde hareket eder. Bazı insan davranışları mantıksız ve akıldışı olabilmektedir. Bu nedenle Pareto, irrasyonel durum, duygular, bilinçaltı gibi terimlerle de özel olarak ilgilenmiştir.

Zaten Pareto Trattato adlı eserinde özellikle Nietzsche'nin sosyal davranışlarla ilgili çalışmalarına atıfta bulunur. Bunları maddeler halinde özetlemek gerekirse:

- Toplum kavramı bir soyutlamadan ibarettir. Sosyal analizler için toplumdaki bireyi ele almak gerekmektedir.
- İnsan temelinde tamamen rasyonel davranan bir hayvan değildir.
- İnsanların davranışlarının nedenleri ya da nasıl davrandıkları açıklanabilir. Ancak insanın tüm davranışlarının açıklamasını kapsayan bir reçete mümkün değildir.
- Tatminkâr olan eylem her zaman kesin biçimde faydacılıkla örtüşmeyebilir. Yani değişkenlik gösterir. Kişinin aslında faydasına olan bir davranıştır ancak matematiksel olarak hesaplama yapılması mümkün değildir. Kesin biçimde erek bilimsel şekilde olmayabilir. Yani bu davranışın nihai bir son yoktur.

Nihayetinde Pareto insan eyleminin liberal rasyonel olduğu düşüncesini reddetmiştir. Kimi eylemler mantıksalken kimileri mantıkdışı olabilmektedir. Pareto'ya göre gerçek hayatta mantıklı ve mantıkdışı davranışlar birbirleriyle iç içe geçmiş haldedir. Bu nedenle insanlar irrasyonel davranabilir. Önemli noktalardan biri de irrasyonellik derecesinin duruma ve kişiye göre değişkenlik göstermesidir. Pareto rasyonalite düşüncesinde Weber'in tanımını benimsemiştir: "Kişisel fayda için elde bulunan tüm bilgilere dayanarak yapılan davranış rasyoneldir." Bu söze göre rasyonellik kişinin faydalarına ulaşmada kullandığı bir araçtır. Ancak buna ulaşırken insan sadece ulaşabildiği bilgiyi kullanabilir. Yani kişiler apriori düşüncenin aksine, var olan tüm bilgilere içsel biçimde sahip değildir. Ayrıca Weber'in tanımındaki rasyonalite düşüncesi evrensel nitelikte doğru kabul edileni seçmek değil yalnızca o eylemi yapan kişiye göre doğru kabul edileni seçmek anlamına gelir. Bu 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki görecelilik bakış açısının iktisadi rasyonaliteye yansımaları şeklinde görülebilir. Onun meşhur teorisi Pareto optimumunun kaynağı da bu düşüncedir.

Pareto'nun rasyonalizm hakkındaki görüşleri Schumpeter'in ifadesiyle onun *homo economicus*'un rasyonaliteden uzaklaşarak *homo eroticus*, *homo religiosus* ve *homo sociologus* gibi rasyonel olmayan türlere doğru gitmesi şeklinde yorumlanabilir. (Zafirovski, 2008: 806-807) Yani *homo economicus* sosyal, dini, ahlaki insan özelliklerini kendi bünyesinde barındırdıkça gerçek insana daha da yaklaşmaktadır. Kısacası Pareto tıpkı Nietzsche gibi rasyonalite kavramını reddeder.

Onun daha çok psikolojik rasyonaliteye dayanır. (Carrol, 1978: 327-338; Aspers, 2001: 520-538)

3.3.2. Marshall'ın Rasyonalizm Eleştirileri

Pareto gibi rasyonalizm konusunda diğer neoklasiklere göre olumsuz düşünen bir diğer ekonomist ise Cambridge Okulu'nun kurucusu Alfred Marshall'dır (1842-1924). O rasyonalite görüşünde neoklasiklerden çok klasik ekonomistlere yakındır. Çünkü Jevons'un marjinal fayda teorisine ve Benthamcı hedonizme karşı kuşku duyduğunu belirtir. O, Jevons ve Bentham faydacılığını hesaplamada kullanılan yöntemin Aydınlanma felsefesinden alındığını belirtir. Yani yöntem mantıken Aydınlanma'nın kabullerine uygun şekilde tasarlanmıştır. Marshall Aydınlanma düşüncesine tamamen olmasa da kimi konularına karşı çıkmaktadır. Doğa bilimlerinin kesinliği, her şeyin matematiksel olarak hesaplanabilmesi bu konulardan bazılarıdır. Marshall'a göre alışkanlıklar, gelenekler ve sosyal ilişkiler karar vericilerin rasyonel davranma durumlarını etkilemektedir. (Zafirovski, 2008: 808) Pareto gibi o da duyguların insanı yönlendirdiğini düşünür.

Aslında Marshall hiçbir zaman rasyonel, rasyonel davranış ya da rasyonalite gibi terimleri kullanmamıştır. Ancak neoklasiklerin açıkladığı insanların kazançlarını maksimize etmeye odaklanan analize dikkat çekmiştir. Dikkat çektiği nokta ise maksimizasyonun temelinde yatan matematikselleşmedir. O, Prensipler adlı çalışmasına grafiksel ve matematiksel analiz ile başlamasına rağmen ekonomik teorilerin matematiksel yöntemler kullanmasını hoş karşılamamaktadır. Matematikselleşmeyle birlikte iktisadın sürekli daralması ve gerçeklikten uzaklaşması Marshall'ın kaygı beslediği bir durumdur. Aslında o, bütün karar vericilerin rasyonel veya marjinal hareket edemeyeceğini düşünür. Ancak bu durumda da piyasada başarısız olduklarını belirtir. (Buchholz, 2005: 214) Marshall'ın piyasa başarısızlıklarının sebebinin rasyonalizmden uzaklaşma olduğunu kabul etmesi ve insanların tam rasyonel olmadıklarını düşünmesi doğal olarak onun piyasa başarısızlıklarının kaçınılmaz olacağını öngördüğü yorumunun yapılmasına neden olmaktadır. O kendinden önceki birçok ekonomistin ahlaki değerleri bir yana bırakarak yalnızca kâra odaklanmış, mekanik ve bencil ekonomik insan kavramları üzerinde çalıştıklarını düşünüyordu. (Ochango, 2003: 77-84)

Marshall'ın ilgilendiği bir diğer konu da rasyonel beklentilerdir. Daha sonra Lucas gibi iktisatçıların ayrıntılı olarak ele alacağı bu konuyla ciddi olarak ilgilenen ilk iktisatçı Marshall olmuştur. O, uzun ve kısa vadedeki değer kavramını tartışmakla konuya başlar. Ona göre rasyonel bekleyişleri ele alırken her birey ekonomide doğru kabul edilen modelin geleceğinin bekleyişleriyle hareket etmektedir. Ancak dünyada yaygınlaşan 20. yüzyıl kesinsizlik ve görecelilik düşünceleri bu bekleyişleri etkilemiştir. Çünkü bekleyişler olasılıkların bir formu haline gelmiştir. Bir de tam bilgi varsayımından uzaklaşmadan dolayı karar vericilerin bekleyişleri ulaşılabilir bilginin sunduklarına göre tahmin edilebilir olmuştur. (Eatwell, Newman ve Millgate, 1987: 72)

SONUÇ

Çalışmanın başında belirtildiği gibi bu tez rasyonalizmi kavramsal ve tarihsel açıdan ele alıp bunun klasik ve neoklasik iktisada etkisini araştırmıştır. İktisadi bulgulara geçmeden öncelikle rasyonalizm kavramsal ve tarihsel açıdan değerlendirilmiştir. Burada kimi düşünürlerin de vurguladığı gibi akıl, akılcı düşünme, rasyonellik felsefe tarihinin bel kemiğini oluşturduğu söylenebilir. Çotuksöken de “felsefe tarihi aklın serüveninin tarihidir” diyerek bunu onaylar. (2011: 116) Elbette ki düşünce sistematığında ya da bilimsel çalışmalarda yapılan yeni değerlendirmeler diğer dallarda da yeni yorumlar yapılmasına sebep olmuştur.

Öncelikle klasik dönem ekonomistleri Aydınlanma döneminde gerçekleşen bilimsel devrimden oldukça etkilenmiştir. Öyle ki Newton’un yerçekimi kanunu Smith’in görünmez eli olarak, fiziğin molekül kavramı birey olarak ve uzay kavramı ise mal-hizmet piyasası olarak iktisatta kendisini göstermektedir. Ekonomistler Newton’u ve yaptıklarını örnek alarak yeni modeller türetmeye başlamışlardır. Klasik dönemde bu göreceli olarak daha kısıtlı olsa da özellikle neoklasik ekonomide çok daha radikal biçimde kullanılmaya başlamıştır. Ekonomistlerin burada güttüğü gaye iktisadın da tıpkı fizik gibi bir dilim olabilmesidir. Çünkü dönemin mantığına göre bilimsellik, doğa bilimlerinin yöntem ve metodolojilerini kullanmayla eş tutulmaktadır. İktisat da bilim dalı olabilmek için dönemin düşünürlerine göre fizik bilimleriyle aynı yöntemi ve metodolojiyi kullanması gerekmektedir.

Buna göre iktisatçılar da fiziği kendi sistemlerine adım adım dahil etmiştir. Kullandıkları en önemli kavramlardan biri ise kuşkusuz rasyonalizmdir. İktisadın olmazsa olmaz varsayımı olan rasyonel davranış varsayımı iktisadın temeline oturmuştur. Temelde bulunan rasyonel davranış varsayımı iktisada yeni diğer kavramların da girmesini gerekli kılmıştır. Bunun için yine fiziğin kullandığı kavramlar iktisadın inşasını tamamlamak için kullanılmaya başlamıştır. Bunlar:

- Tümdengelim yönteminin benimsenmesi,
- İktisadın matematikselleşmesi,
- Maksimizasyon ilkesinin kullanılması,
- *Homo economicus* tipi bireyin oluşturulması.

Tüm bu kavramlar birbirleriyle etkileşim halinde ortodoks ekonomiyi oluşturmuştur. Kimi klasik ve neoklasik iktisatçılar eleştirse de kabul edilen iktisadi sistem bu şekilde kendini göstermiştir.

Günümüz koşullarında ortaya çıkan yeni çalışmalar değerlendirildiğinde rasyonalizm kavramı eleştirilmeye başlamıştır. Özellikle insan psikolojisiyle ilgili yapılan yeni analizler, bilimsel alanda boy gösteren görecelilik ve kesinsizlik çalışmaları rasyonelliğe gölge düşürmektedirler. Dolayısıyla insanın rasyonel davranan bir canlı olmaktan ziyade irrasyonel de davranabilen, hesaplanması imkansız yakın karmaşık bir yapıda olduğu savunulmaktadır. Davranışsal iktisat gibi yeni iktisadi alt dallar da bunu dikkate alarak iktisat ve psikolojiyi birlikte değerlendirerek yeni bulgular elde etme çabası içindedirler.

Aydınlanma döneminin katı tutumu artık yerini daha esnek ve göreceli bir dünyaya bırakmıştır. O dönemin gerçeklik algısı günümüzde gerçekdışı biçimde değerlendirilmektedir. Yeni modellerin gerçekçi olabilmesi için farklı çalışmalar yapılması elzem görülmektedir. Liberal ekonomi her şeyin açıklanabildiği, mantıklı ve kesin sonuçlara ulaşılabilen bir sistemden ziyade artık esnek sonuçları olan, irrasyonel bir sisteme daha önem vermelidir. İktisadi modeller etkili sonuçlara ulaşabilmek için rasyonel davranış varsayımını gözden geçirmeli ve devamında iktisada yerleşen tümdengelim, matematiksellik, maksimizasyon ve *homo economicus* gibi kavramları da eleştirmelidir. Rasyonel davranış varsayımı yerini anlaşılmasız insan davranışlarının olabileceği hatta insanın genel olarak irrasyonel davranabileceği bir varsayıma bırakmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Gökmen Tarık (2016). *İktisadı Değiştirmek: Neoklasik İktisada Eleştirel Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, Yayın No: 1331, İstanbul.

Akyıldız, Hüseyin (2008). “Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, No: 2, s. 29-40.

Alada, Dinç (2000). *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik*, Bağlam Yayınları, Yayın No: 144, İstanbul.

Ana Britannica (2004). Uşçuluk, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi* içinde, Ana Yayıncılık, C: 21, s. 430-431, İstanbul.

Ariely, Daniel (2009). *Akaldışı Ama Öngörülebilir*, Türk Henkel Yayınları, Yayın No: 25, İstanbul.

Aristoteles (2015). *Nikomakhos’a Etik*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

Aquinas, St. Thomas. *Summa Theologica* (Çevrimiçi)
<http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html>, 29 Kasım 2017

Arrow, Kenneth (1987). Economic Theory and the Hypothesis of Rationality, *The New Palgrave A Dictionary of Economics* içinde, The Macmillan, C: 2, s. 69-75, Londra.

Aslan, Y. G. (2011). “Ortaçağdan Günümüze. Modernite: Doğuşu ve Doğası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 4, No: 7, s. 10-26.

Aspers, Patrik (2001). “Crossing the Boundary of Economics and Sociology: The Case of Vilfredo Pareto”, *The American Journal of Economics and Sociology*, C. 60, No: 2, s. 519-545.

Baykan, Fehmi (1996). *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yayın No: 204, Ankara.

Blanshard, Bland (1970). Rationalism, *The Encyclopedia of Americana* içinde, Americana Corporation, C: 23, s. 230c-230d, New York.

Britannica (1970), Rationalism, *Encyclopedia Britannica* içinde, Encyclopedia Britannica Inc. C: 18, s. 1178-1180, Chicago.

Brue, Stanley; Erant, Randy (2007). *The History of Economic Thought*, Thomsan South-Western, Ohio.

Buchholz, Todd (2005). *Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler*, Adres Yayınları, İstanbul.

Buhr, M; Schroeder, W, Barck, K (2006). *Aydınlanma Felsefesi*, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul.

Candan, Esin; Hanedar, Avni Önder (2005). “İktisat Neden Bir Kapalı Kutudur? Hâkim İktisadın, Değer Yargısı-Sınama İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi Kongreler Dizisi (IV)*, s. 1-11.

Carrasco, Maria Alejandra (2004). “Adam Smith's Reconstruction of Practical Reason”, *The Review of Metaphysics*, 81-116.

Carroll, John (1973). “Pareto's Irrationalism”, *Sociology C. 7*, No: 3, s. 327-340.

Cevizci, Ahmet (1999). Akılcılık, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* içinde, Paradigma Yayınevi, s. 30-31, İstanbul.

Cevizci, Ahmet (2001 a). *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Yayın No: 23, Bursa.

Cevizci, Ahmet (2001 b). *Ortacağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Yayın No: 16, Bursa.

Cevizci, Ahmet (2003). Rasyonalizm, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, C: 1, s. 185-206, İstanbul, Etik Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, Felsefe Serisi: 1, İstanbul.

Cevizci, Ahmet (2006). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Yayın No: 9, Bursa.

Cevizci, Ahmet (2008). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Yayın No: 35, Bursa.

Christesen, Paul (2003). "Economic Rationalism in Fourth-Century BCE Athens", *Greece & Rome*, C: 50, No: 1, s. 31-56.

Cottingham, John (2003). *Akılcılık*, Doruk Yayınları, İstanbul.

Craig, E. (ed.) (1998). Rationalism, *Routledge Encyclopedia of Philosophy* içinde, Versiyon 1, s. 7196-7201, Londra ve New York.

Çiğdem, Ahmet (2006). *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çotuksöken, Betül (2011). *Ortaçağ Yazıları*, Notos Kitap, Yayın No: 50, İstanbul.

Çüçen, A. Kadir (2013). *Orta Çağ ve Rönesans'ta Felsefe*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Demir, Ömer (2013 a). *Akıl ve Çıkar*, Sentez Yayıncılık, Ankara.

Demir, Ömer (2013 b). *İktisat ve Ahlak*, Liberte Yayınları, Yayın No: 86, Ankara.

Doucouliaagos, Chris (1994). A Note On The Evolution Of Homo Economicus, *Journal of Economic Issues*, C. 28, No: 3, s. 877-883.

Eatwell, John; Milgate, Murray; Newman, Peter (ed.) (1987). *Economic Theory And The Hypothesis Of Rationality*, The New Palgrave: A Dictionary of Economics içinde, Macmillan Press, Londra.

Edwards, Paul (ed.) (1972). Rationalism, *The Encyclopedia of Philosophy* içinde, Macmillan Press, C: 7, s. 69-75, New York.

Encyclopaedia Britannica (2009). Romanticism, (Çevrimiçi) academic.eb.com/levels/collegiate/article/Romanticism/83836, 12 Haziran 2017.

Encyclopaedia Britannica (2012). Irrationalism, (Çevrimiçi) academic.eb.com/levels/collegiate/article/irrationalism/42817, 12 Haziran 2017.

Encyclopaedia Britannica (2016 a). Epistemology, (Çevrimiçi) <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/190219/epistemology>, 17 Şubat 2016

Encyclopaedia Britannica (2016 b). Rationalism, (Çevrimiçi)
<http://academic.eb.com/EBchecked/topic/492034/rationalism>, 17 Şubat 2016.

Encyclopaedia Britannica (2016 c). Western Philosophy, (Çevrimiçi)
<http://academic.eb.com/EBchecked/topic/1350843/Western-philosophy>, 17 Şubat 2016.

Encyclopaedia Britannica (2016 d). Conservatism, (Çevrimiçi)
academic.eb.com/levels/collegiate/article/conservatism/117289, 12 Haziran 2017.

Erdem, Hüsameddin (1990). Rasyonalizm, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde, C: 3, s. 298-301, İstanbul, Risale Yayınları.

Ewald, Oskar (2013). *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, Yayın No: 56, Ankara.

Grünberg, Teo (2005). *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, Yayın No: 2227, İstanbul.

Guerrien, Bernard (1991). *Neo-Klasik İktisat*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Heimsoeth, Heinz (2017). *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Doğu Batı Yayınları, Yayın No: 31, Ankara.

Hobbes, Thomas (2007). *Leviathan*, Yapı Kredi Yayınları, Yayın No: 319, İstanbul

Jeauneau, Edouard (2003). *Ortaçağ Felsefesi*, İletişim Yayınları, Yayın No: 931, İstanbul.

Kant, Immanuel (1999), *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Çeviri Dizisi 2, Ankara.

Kara, Ahmet (2001). *İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm*, Vadi Yayınları, Yayın No: 156, Ankara.

Kiesling, L. Lynne (2012). "Mirror Neuron Research and Adam Smith's Concept of Sympathy: Three Points of Correspondence", *The Review of Austrian Economics*, C: 25, No: 4, s. 299-313.

Khalil, Elias L. (2001). "Adam Smith and Three Theories of Altruism", *Recherches économiques de Louvain*, C: 67, No: 4, s. 421-435.

Küçükkalay, Abdullah Mesud (2015). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayıncılık, Yayın No: 2521, İstanbul.

Lukes, Steven (1995). *Bireycilik*, Ark Yayınevi, Ankara.

Mettrie, Julien Offray de la (1985). *İnsan Bir Makina*, Süreç Yayınları, İstanbul.

Montes, Leonidas (2008). "Newton's Real Influence on Adam Smith and Its Context", *Cambridge Journal of Economics*, C: 32, No: 4, s. 555-576.

Orchangco, Armando C. (1999) *Rationality in Economic Thought*, Edward Elgar Publishing, Yayın No: 1602.

Platon (1942). Menon, Maarif Basımevi, İstanbul.

Platon (2005). *Devlet*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

Rosenthal, M; Yudin, P (ed.) (1972). Rasyonalizm, *Materyalist Felsefe Sözlüğü* içinde, s. 387-388, İstanbul, Sosyal Yayınları.

Ruben, Ester Biton (2013). *İktisadın Unuttuğu İnsan*, Bağlam Yayınları, Yayın No: 338, İstanbul.

Russ, Jacqueline (2014). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Ruthherford, Donald (2002). Homo-Economicus, *Dictionary of Economics* içinde, Routledge, Londra.

Sarfati, Metin; Atamtürk, Burak (2015). *İktisat Sadece İktisat Değildir*, Efil Yayınevi, Yayın No: 223, Ankara.

Sarfati, Metin (2005). Rasyonalite ve Neoklasik Kuram, *Ekonomik Yaklaşım*, C: 16, No: 57, s. 103-130.

Savaş, Oktay Vural (2007). “Varsayalım ki” İktisat, Nobel Yayınları, Yayın No: 1123, Ankara.

Seyidoğlu, Halil (2002). Rasyonalizm, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük* içinde, s. 520, İstanbul, Güzem Can Yayınları.

Skousen, Mark (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*, Adres Yayınları, Ankara.

Smith, Adam (2009). *Milletlerin Zenginliği*, Palme Yayıncılık, Yayın No: 373, Ankara.

Soccio, Douglas J. (2010). *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapıtaşları*, Kaknüs Yayınları, Yayın No: 442, İstanbul.

Spinoza, Benedictus (2011). *Etika*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Steinberger, Peter (2015). “Rationalism in Politics”, *American Political Science Review*, C: 109, No: 04, s. 750-763.

Şekerci, Ahmet Erhan (2016). *Aydınlanma Ve Din*, İnsan Yayınları, Yayın No: 665, İstanbul.

Thilly, Frank (1913). “Romanticism and Rationalism”, *The Philosophical Review*, C: 22, No: 2, s. 107-132.

Tomczyk, Emilia (2006). “Rationality Of Expectations: Comparison Of Neoclassical And Evolutionary Approaches”, *Warsaw School of Economics Working Paper No. 1-06*, s. 1-13.

Yılmaz, Feridun (2009). *Rasyonalite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Zafirovski, M. (2008). “Classical and Neoclassical Conceptions of Rationality Findings of an Exploratory Survey”, *The Journal of Socio-Economics*, C: 37, No: 2, s. 789-820.

